

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI
TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

59.

L. Nagy Zsuzsa

*A budapesti
liberális ellenzék
1919—1944*



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST



L. Nagy Zsuzsa

A BUDAPESTI LIBERÁLIS ELLENZÉK
1919–1944

(Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 59.)

A kötet, amely jórészt feldolgozatlan problémákat tárgyal, bemutatja a főváros sajátos helyét az ellenforradalmi rendszerben, megvilágítja a „keresztény kurzus” által kidolgozott „bűnös Budapest” elmélet tartalmát. A kor atmoszféráját érzékeltető színes s egyben elemző tanulmány ismerteti a liberális ellenzék pártjait, a klubokban, társadalmi szervezetekben folyó pártéletet, a liberális sajtó szerepét. A szerző feltárja a liberálisok kispolgári, polgári bázisát, vezetőik társadalmi helyzetét, politikai nézeteit, s egyéni portrét nyújt a fővárosi politika kiemelkedő alakjairól (Vázsonyi, Rassay stb.). Az országos politikához kapcsolódva végigkíséri a liberális városatyák tevékenységét, egyre reménytelenebb harcukat az ellenforradalmi kormányzattal szemben a fővárosi autonómia megőrzéséért.

A levéltári forrásokra, parlamenti és sajtóanyagokra támaszkodó tanulmány számot tarthat a szakembereken kívül mindazok érdeklődésére, akiket a közelmúlt polgári történetének kérdései foglalkoztatnak.



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

L. Nagy Zsuzsa

A BUDAPESTI LIBERÁLIS ELLENZÉK

1919—1944

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

59.

Szerkeszti
SPIRA GYÖRGY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

L. NAGY ZSUZSA

A BUDAPESTI
LIBERÁLIS ELLENZÉK
1919–1944



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1972

LIBRARY OF THE
HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
BUDAPEST
1972

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1972

Printed in Hungary

A XX. századi magyar történet, közelebbről az ellenforradalmi rendszer története alapjaiban — de sok területen részleteiben is — ismertté vált már a legújabb hazai történeti irodalom eredményei következtében. A rendszer egészéről, gazdaságpolitikájáról, a bel- és külpolitika számos területéről rendelkezünk gazdag anyagra alapozott feldolgozásokkal. Forráspublikációk, monográfiák sora tárgyalta az ellenzék, kivált a munkásmozgalom helyzetét és küzdelmét az ellenforradalmi rendszer ellen, az ellenállási mozgalom erőit és eredményeit.

A két háború közötti magyar történetben azonban szerephez jutottak olyan ellenzéki csoportok és irányzatok is, amelyekre mindeddig kevés figyelmet fordíthatott történetírásunk. Most ezek sorából a liberális polgári ellenzék történetének Budapesthez kapcsolódó kérdéseit vesszük elő abban a reményben, hogy ezzel is a korszak bemutatását tesszük teljesebbé.

TARTALOM

Az újrakezdés	9
A „bűnös” Budapest és az ellenforradalom győzelme	9
Törvényhatósági választás — 1920. július	19
Ellenzéki pártélet	24
Pártok, tömegek	24
A liberális sajtóról	42
A siker évei — illúziók	49
A fővárosi politikai viszonyok konszolidálásáért	49
Exlex Budapesten	59
Az 1925-i fővárosi választás és következményei	66
Gazdasági világválság és politikai jobbratulódás	88
Gazdasági, szociális problémák	88
Az 1930-i fővárosi törvény	93
Fővárosi választás 1930-ban	99
Gömbös és a fővárosi politika	109
Az 1935. júniusi fővárosi választás	124
A liberális pártok a szélsőjobboldal ellen	134
A háború	148
A liberális ellenzék félreállítása	148
A liberális ellenzék sajtója a háború idején	165
A német megszállás	170
Rövidítések	177
Képek	178

1. Introduction

2. The problem of the origin of life

3. The evolution of life

4. The evolution of man

5. The evolution of the human mind

6. The evolution of human culture

7. The evolution of human society

8. The evolution of human civilization

9. The evolution of human progress

10. The evolution of human happiness

11. The evolution of human freedom

12. The evolution of human justice

13. The evolution of human peace

14. The evolution of human love

15. The evolution of human hope

16. The evolution of human faith

17. The evolution of human charity

18. The evolution of human wisdom

19. The evolution of human power

20. The evolution of human glory

AZ ÚJRAKEZDÉS

A „BŰNÖS” BUDAPEST ÉS AZ ELLENFORRADALOM GYŐZELME

Az 1919 augusztusában hatalomra került ellenforradalom propagandájának egyik fő jelszava Budapest, a főváros „megtisztítása”, a „bűnös Budapest” „kereszténnyé és nemzetivé” formálása volt.

Miért vált a hivatalos politika számára ellenségesé, „bűnössé” a főváros? Miért lett Budapest múltjának, helyének megítélése fontos politikai kérdéssé, élesen ütköző ellentétek forrásává, különösen a 20-as évek elején?

A magyarországi kapitalizmus gazdasági, politikai, társadalmi fejlődésének sajátos vonásai és jellegzetes feltételei következtében Budapest, az ország fővárosa olyan különleges szerephez jutott, amely kormányzati-közigazgatási központnál lényegesen többé és mássá is tette. Mindazok a változások, amelyeket a kapitalista viszonyok elterjedése a gazdaságban, a politikában, az életforma átalakulásában, röviden szólva a polgárosodásban hozott, legerőteljesebben és leglátványosabban Budapesten mutatkoztak. A főváros több vonatkozásban is központtá, magához vonzó és kisu-gárzó centrummá fejlődött, amiben nagy szerepe volt annak a politikai törekvésnek is, hogy Béccsel szemben Budapest az Osztrák–Magyar Monarchián belül ellenpólusként, sőt a birodalmi központot még felül is múló új metropolisként virágozzék ki.

Budapest az ország iparának legjelentősebb bázisává vált; az itteni ipari üzemek egész sora fejlődött valóban nagyüzemi méretűvé (Csepeli Weiss Manfréd művek, MÁVAG stb). Elég egy pillantást vetni akár a mai út- és vasúthálózatot mutató térképre, s világos, hogy Budapest a központ, amelyből sugarasan kifutnak s amelybe beletorkollnak a forgalom, a szállítás, a kereskedelem vonalai.¹

Az ipari munkásság, a szervezett munkásmozgalom szempontjából is kiemelkedő szerepe van a városnak. Az 1920-as évek

¹ A kapitalista fejlődést jellemző változások legsikerültebb összefoglalását Hanák Péter adja. *Magyarország története*. Bp. 1964. II. köt. 110–116., 162–196. l.

adatai szerint a kereső lakosság közel 40%-a ipari munkás, pro-
letár.²

Ugyanakkor ez időben a főváros a kispolgárság városa is; a kispolgárság száma és aránya meghaladja az ipari munkásságét.³ S ez érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy az ipar, a kereskedelem, a közlekedés fejlődése milyen vonzerőt gyakorolt, és hogy a modernizálódó nagyvárosban a német vagy zsidó eredetű polgár kevésbé érezte idegen származásának hátrányait.

A polgárság „idegensége”, zömének nem magyar eredete a XVIII. századra nyúlik vissza, de tartalma a XX. századra sokat változott. A céhes német polgár a XIX. században a kapitalizmus kifejlődésével együtt modernizálódott, mellette pedig megjelent mind nagyobb gazdasági szerephez jutva a zsidó pénzember és ipari vállalkozó. Pest-Buda „idegenségét” a XIX. század második feléig polgárságának német eredete, életmódja és nyelve adta meg. Attól kezdve azonban a zsidó elem tört előre, gazdasági pozícióját közéleti-politikai téren is kamatoztatni kívánva. Érthetően igyekezett helyet találni magának a társadalomban, a város politikai életében.

A dualista rendszer liberális jellegű politikai viszonyai az asszimilálódást, a politikai aktivitást bizonyos határig lehetővé is tették, segítették is. Az „úri magyar társadalom” sorompói azonban csak kivételes kevesek előtt emelkedtek fel.⁴ Ennek a polgárságnak tehát főként a várospolitikai, az önkormányzat maradt a terrénuma, s ezt ki is használta. Budapest fejlődése, kiépülése a századfordulón elválaszthatatlanul összekapcsolódott a liberális, nagyrészt zsidó polgári, kispolgári rétegekre támaszkodó városvezetés munkájával.

Nem kétséges, hogy Budapest mint a kapitalista fejlődés képviselője, a bontakozó új életforma reprezentánsa, német, magyar, zsidó eredetű polgáraival, a rendszer ellen lázadó munkásaival, új munka- és emberi kapcsolataival, „erkölcsstelen” szórakozó helyeivel, „métélyező” újságjaival, kihívást jelentett a konzervatív, a nagybirtok, a föld, a mezőgazdaság domináns szerepét hangoztató, megyei és gentry szellemtől áthatott minden irányzattal szemben.

Budapest, mindezt betetézve, a forradalmak városa volt. S ez az, amit, minden következményét és hatását szem előtt tartva,

² A számításokat Ránki György végezte el: *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején*. Történelmi Szemle 1962. V. évf. 3—4. sz. 364—368. l.

³ Uo.

⁴ Lásd: Magyarország története, II. köt. 185—188. l.

különösen hangsúlyozni kell. Nemcsak a szociáldemokrata mozgalom élt itt, de itt működött a Galilei kör, itt alakult meg Jászi Oszkár Polgári Radikális Pártja, itt szervezkedett Károlyi Mihály pártja, itt kezdték meg agitációjukat — hazai földön — a kommunisták, itt győzött a polgári demokratikus forradalom, itt kiáltották ki a Tanácsköztársaságot.

Budapest sajátos helyét, jellegét alapvetően meghatározta, hogy a magyarországi városfejlődés elmaradottsága következtében hozzá mérhető nagyságú, ellenpólust formáló, városi vagy nagyvárosi rangot elérő települések csak kis számban és lassan alakultak. Az 1920-i békeszerződés teremtette viszonyok között Budapest „egyetlen-város” jellege még jobban megerősödött. Százezerrel vagy annál nagyobb számmal mérhető lakossága a 30-as évek második felében is mindössze Szegednek és Debrecennek volt, ha külterületük lakosságát is beszámítjuk. Mindössze 25 városban volt vízvezeték és csak nyolcban csatornázás.⁵

Budapest „bűn”-t tehát az ellenforradalom az 1920-as évek elején abban látta, hogy reprezentánsa annak a kapitalista fejlődésnek, amely a liberális polgári szervezkedés, a liberális politika, a baloldali munkásmozgalom bölesőjévé tette a várost. Ha a liberalizmus az előzménye, előfutára a forradalomnak, akkor ebből az okoskodásból szükségszerűen következik, hogy a liberalizmus, s vele Budapest „rontó szelleme” a felelős a forradalmakért, a történeti Magyarország összeomlásáért, Trianonért. Az ellenforradalom tehát a liberális és forradalmi tradíciók kiirtását, örökségének lerombolását, képviselőinek pedig a gazdasági és politikai életből való száműzését tűzte ki célul.⁶ A politikai jelszavak, a propagandisztikus szóvirágok mögött hatalmi, gazdasági érdekek húzódtak meg. Az „örségváltás” programja nem a 30-as években merül fel először, hanem 1919 őszén, Budapesten.⁷

⁵ Weis István: *A mai magyar társadalom*. Bp. 1930. 49. és 51. l.

⁶ A „bűnös Budapest” meghatározás első felbukkanására lásd: Szabó Miklós: *A szélsőjobboldali mozgalmak ideológiai előzményei*. Kézirat. Az ellenforradalmi rendszer időszakából az idézetek számlálhatatlan sorát hozhatnánk. A felfogás meggyökeresedett voltát azonban két utalás meggyőzővé teheti: Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp. 1937. 328. s. köv. l. Weis 66—67. l. is továbbélteti ezt, noha társadalomrajzának több részlete ma is helytálló.

⁷ Az elmondottakkal csupán jelezni kívántam a fővárosi polgárság történetével kapcsolatos kérdéseket. Itt kell megemlíteni, hogy a két háború közötti idősakra nézve a források rendkívül bőségesek, a problematika oly gazdag, hogy annak egésze nem volt beszorítható e munka terjedelmi korlátai közé. Ugyanakkor viszont roppant szegényes a korszak és téma irodalma. Éppen ezért külön is fel kell hívnom a figyelmet Kiss György össze-

1919. augusztus 1-én a Forradalmi Kormányzótanács lemondott, augusztus 3-án és 4-én megjelentek Budapest utcáin az intervenciós román hadsereg egységei mint megszálló csapatok. Megjelenésüket katonai városparancsnokság felállítása, kijárási tilalom, igazoltatások és politikai számonkérés, cenzúra bevezetése követte. A Peidl-kormány, amely átmenetben, megszilárdulásban reménykedett még hivatalba lépésekor, nem utolsósorban ezért is, teljesen tehetetlenül állt az eseményekkel szemben. A román városparancsnokság által kivezényelt két század asszisztált lemondatásánál is, amikor a miniszterelnökség épületét a „Fehér Ház” nevű ellenforradalmi szervezet tagjai megszállták, s Friedrich István kezébe tették le a kormányhatalmat. Tényleges hatalomról azonban nem volt szó: a román katonai ellenőrzés az új kormány fölött is érvényesült, a főváros és a vidék között szinte minden kapcsolat hiányzott, a kormánynak nem volt fegyveres ereje, nem ismerte el a párizsi békekonferencia, viszont porondra léptek hatalmi igénnyel az ellenforradalom más, nála jobb pozícióban levő csoportjai.

Az antant hatalmak határozott állásfoglalása ugyan megszabta azokat az alapvető kereteket, amelyek között az ellenforradalmi rendszernek be kellett rendezkednie, az egyes csoportok és irányzatok közötti harc azonban még évekig elhúzódott, s távolról sem dőlt el, vajon a mérsékelt, konzervatív ellenforradalmi szárnynak sikerül-e, s mikor, visszaszorítania a nyílt diktatúrát kívánó radikális jobboldali, ún. szegedi csoportot.

Az országos politikának ez az állása kettős következménnyel járt a fővárosra. Az ellenforradalom kezdettől vitathatatlanlanná akarta tenni, hogy új éra kezdődik a város vezetésében, a liberális, vagy éppen demokrata beállítottságú csoportok lehetőleg teljes kizárásával, s hogy az országos politika szintjén zajló egyezkedések a fővárost nem érinthetik. Ennek megfelelően a kivételes hatalmi viszonyok alapján, az önkormányzat teljes kizárásával kezdtek meg a főváros „visszafoglalását”, „megtisztítását”.

foglaló kötetére (*A budapesti várospolitikai 1873—1944.* Bp. 1954. első kiadás), amely a tőkés korszakot a várospolitikai minden területén átfogja. Megjelenése óta azonban csaknem két évtized telt el, s így bár a témaválasztás terén úttörő jelentőségű, az azóta felmerült új kérdésekre, összefüggésekre kielégítő választ nem adhat. A 20-as évek elejének városházi eseményeit foglalja össze röviden Harrer Ferenc: *Egy polgár élete.* I. köt. Bp. 1968. 12. fej.

Jelezni kívánom azt is, hogy azokban az esetekben, amikor a szövegből világosan kiderül, milyen forráscsoportról van szó (fővárosi közgyűlési, bizottsági jegyzőkönyvek stb.) s az időpont is felreérthetetlen, külön jegyzetben nem hivatkozom a lelőhelyre, a Fővárosi Levéltárra.

Ennek s a további fővárosi politikai harcoknak a jobb megértése érdekében emlékeztetni kell arra, hogy a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Budapest közigazgatási, városvezetési struktúrájában is alapvető változásokat hozott. Az ellenforradalom, miután a forradalom vívmányait és intézkedéseit felszámolta, oly módon állította vissza a régi igazgatási szerkezetet, hogy fokozatosan, de növekvő mértékben biztosított egyre nagyobb jogkört, szélesebb hatáskört a hivatali s a kormánytól közvetlenül függő tisztségviselőknek, míg a választott testületek befolyását visszaszorítani igyekezett. A városvezetés ugyanis két nagy ágazatból tevődött össze: a hivatali, adminisztratív és a választott szervekből. A főváros legmagasabb rangú vezetője a főpolgármester volt, őt követte a polgármester, valamint az alpolgármesterek, de jelentős szerephez jutottak a különböző ügyosztályok, a hivatali apparátus vezetői is. A törvényhatósági bizottság, mely elvileg meghatározta a városi politikát és ellenőrizte az apparátus tevékenységét, jórészt olyan városatyákból alakult, akik választás útján jutottak e tisztséghez. Tanácskozásaik, a közgyűlések, fővárosi szinten hasonló funkciót töltek be, mint országosan a parlament. A közgyűlés tagjaiból és egyes magasrangú hivatali vezetőkből alakult meg az operatívabb, szűkebb körű fővárosi tanács; ugyanakkor a törvényhatósági bizottság számos szakbizottságot is létrehozott.

A forradalmak utáni első tanácsülést Bódy Tivadar hívta össze augusztus 7-re, tehát közvetlenül a Peidl-kormány lemondása után.⁸ Bódy hosszú fővárosi szolgálat után 1918-ban lett polgármester. Ezt a tisztét a polgári demokratikus forradalom első hónapjában is betöltötte, s csak 1919 januárjában, az úgynevezett néptanács felállításakor, a főváros vezetésének átszervezésekor távozott. Ez a tény, valamint a forradalmakig tartó részvétele a szabadkőműves mozgalomban jelzi, hogy ha el is utasította a forradalmi, radikális programot, a liberális nézetek, a mérsékelt polgári demokratikus gondolatok nem voltak idegenek számára. A forradalmak után a hatalomátvételt azonban ő kezdeményezte mint „törvényes” polgármester, mint a jogfolytonosság képviselője; személyét azonban, mint látni fogjuk, mégsem tekintették biztosítéknak az új, az ellenforradalmi rendszer számára.

Az értekezleten a régi alpolgármesterek, a tanácsai ügyosztályok vezetői, néhány főtisztviselő vett részt. Bódy itt azt hangsúlyozta,

⁸ A 3886/1919. ME sz. 1919. aug. 8-án kelt rendelet úgy intézkedett, hogy az 1918. okt. 30-i helyzetnek megfelelő önkormányzatok kötelesek működésbe lépni. A főváros megelőzte a rendeletet.

hogy vissza kell térni a forradalmak előtti viszonyokhoz, s ezért felszólította a tisztviselőket, foglalják el régi beosztásukat. Legfontosabb lépésként nyomban elhatározták, hogy visszahelyezik állásukba a forradalmak idején elbocsátott alkalmazottakat, egyidejűleg pedig eltávolítják azokat, akik a forradalmakban exponáltak magukat. Igazolóbizottság megszervezéséről s minden fővárosi alkalmazott (a városháza tisztviselői, a fővárosi üzemek alkalmazottai, a fővárosi tanárok stb.) szigorú felülvizsgálatáról határoztak.

A főváros vezetése azonban nemcsak a polgármester, az alpolgármesterek, hanem a közgyűlés feladata is volt. A kerületi előjáróságoktól több kérés futott be Bódyhoz, hogy hívja össze a közgyűlést. Bódy ezt megtagadta addig, amíg a belügyminiszterrel az egész fővárosi vezetés problémáját nem tisztázta.⁹ A közgyűlés tagjait ugyanis még a háború, a forradalmak előtt választották, igen nagy számban voltak közöttük demokrata-liberális pártállású városatyák. A közgyűlés összetétele így tehát nem felelt meg az új rendszer követelményeinek.

A tisztogatás és a főváros új szellemének kialakítása érdekében különböző jobboldali csoportok nyomban megszervezték a Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetségét, amely rendkívüli energiával vetette magát a fegyelmi vizsgálatok lefolytatására. Kiemelkedő érdemeket szereztek e téren: Gárdonyi Albert, Illyefalvy Lajos, Sipőcz Jenő, Borvendég Ferenc, Szemethy Károly — a főváros nagy karrier előtt álló tisztségviselői. Ezzel egyidejűleg — országon — feloszlatták a forradalmak idején alakult szakszervezeteket, köztük a közigazgatási alkalmazottak, köztisztviselők szakszervezetét is. A szociáldemokrata mozgalomnak később sem sikerült ezeket visszaszereznie. A feloszlott szakszervezetek között volt a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége is, amely 1918-ban jött létre, s a fővárosban nagy létszámú, jelentős szervezetté nőtt a forradalmak idején. Az 1919 őszén alakult, „keresztény, nemzeti” jelszavakat hangoztató szövetség elsőnek csapott le a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének egykori vezetőire, s nagy szerepe volt abban, hogy a városháza apparátusa személyileg, politikai felfogását tekintve az ellenforradalmi rendszer támaszává, s jórészt a szélsőjobboldal potenciális bázisává lett.¹⁰ Ezek azonban az első

⁹ Főv. Lvt. Tanácsulési jkv. 1919. aug. 7. Uo. Pol. ir. gyűjt. Polg.-m. biz. 1919—116. *Wolff Károly élete, politikája, alkotásai.* Szerk. Szigethy Endre. Bp. 1943. 68. l.

¹⁰ Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1919—166, 1919—316, 1919—476. 1920—52, 1921—14. Uo. I. ü. o. ir. 1919—7920. Uo. Közig. biz. ir. 1920—256, 1920—412, 1920—418, 1920—421, 1920—596, 1920—597.

lépések voltak csupán, s a fővárosi hatalmi viszonyok rendezése még sokáig elhúzódott.

A főváros „birtokbavételének” másik és sorsdöntő aktusára 1919. november 16-án került sor, körültekintő óvintézkedések után. Miután november 14-én és 15-én a román csapatok elhagyták a fővárost, a Horthy Miklós vezetése alatt álló hadsereg fokozatosan megszállta a laktanyákat, valamint a fontosabb gőcpontokat és középületeket, majd 16-ára, amikorra a hírhedt, fehér lovas ünneplés bevonulást megszervezték, a fővezérség kijárási tilalmat rendelt el, a netáni rendezavarókat pedig felkoncolással fenyegette meg. A főváros vezetői lelkesedéssel fogadták a bevonulókat. Horthy és fővezérsége számára minden ellenszolgáltatás nélkül felajánlották a Gellért Szálló épületét, a város készleteiből különböző ruházati és felszerelési cikkeket, ágyneműt ajándékoztak a hadseregnek, a katonáknak ingyenesen megnyitották a Rudas fürdő ún. népfürdőjét.¹¹

A régi városközi liberális vezetők egy része (mint pl. Vázsonyi Vilmos) nem tért még vissza a forradalmak idején tüntetőleg vállalt emigrációból, más része viszont az antanttal folytatott kormányalakító tárgyalások révén kívánta megnövelni és biztosítani a polgári liberális ellenzék szerepét az új rendszerben. Ez az akkor szervezetileg sem egységes, összetételében is heterogén csoport azt remélte, hogy a kormányba való bekerülése kedvezően befolyásolja majd fővárosi pozícióját is. Reményeiben azonban nagyon gyorsan kellett csalódnia.

A Dunántúlon, de Budapesten is terror uralkodott, amely első sorban a munkásmozgalom aktív tagjait, a kommunistákat sújtotta, de a pogromokig fajult antiszemitizmus közepette nem kis megpróbáltatásokat kellett kiállnia a főváros zsidó lakosságának is. Az új koncentrációs kormány — amelyben a liberális Bárczy István, Budapest egykori polgármestere is tárcát kapott — írta ki 1920 januárjára a nemzetgyűlési választásokat, de a tiszti különítmények garázdálkodása, a fővezérség által teremtett megfélemlítés, üldözés légköre szabta meg azok kimenetelét. Csupán Budapesten állított jelölteket a Nemzeti Demokrata Párt — más kisebb, önállóan nem induló liberális pártok és csoportok támogatásával. Ez a párt, mint később bővebben szó lesz róla, a fővárosi, főként zsidó kispolgárságnak nevében demokrata, valójában liberális pártja volt. Választási agitációra, politikai tevékenységre azonban csak a legminimálisabb mértékben volt lehetősége. A rendszertől

¹¹ Nemes Dezső: *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1920.* Bp. 1962. 76—77. l. OL ME 1919—I—5389. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1920. jún. 30.

balra álló ellenzékre olyan nyomás nehezedett, hogy a Szociáldemokrata Párt kilépett a kormányból, passzivitásba vonult, s polgári körökben is felmerült a gondolat, vajon egyáltalán van-e értelme a választásokban való részvételüknek?

A választást, az idő rövidsége s az antant kívánsága miatt, a Friedrich-féle választójogi rendelet alapján tartották meg, amely a későbbieknél szélesebb választójogot biztosított, méghozzá titkos szavazással. Így a terror s az ellenzéki pártok kialakulatlansága ellenére sem volt lesújtó a liberálisok szereplése. A leadott 2 530 856 szavazatból a Nemzeti Demokrata Párt 71 037-et kapott, s ezek mind budapesti szavazatok voltak. Igaz, ez csupán arra volt elegendő, hogy 208 mandátumból 6-ot szerezzen meg magának, s így parlamenti jelenléte csupán demonstratív lehetett. Az a tény azonban, hogy a fehérterror körülményei között is több mint 70 000-en álltak ki az ellenzéki liberális program mellett, bátorító lehetett a jövőre nézve, mint ahogyan aktivitásra serkentette a „túloldalt” is.¹²

A kormány csak a nemzetgyűlési választások s a fegyveres erőszakkal biztosított kormányzóválasztás után nyúlt a fővároshoz, a főváros vezetéséhez. 1920. március 29-én Sipőcz Jenő személyében kormánybiztost állított a főváros élére, s melléje az 1920. VIII. tc. alapján szűk körű tanácsot szerveztek. A fővárosi közgyűlése továbbra sem működött. A kormánybiztos kinevezése összhangban állt az egész kormány tevékenységével, amely az 1912. LXIII. tc. alapján a kivételes hatalom eszközeivel élt.¹³ A kormánybiztos programjának lényegét a május 19-i tanácsülésen így fogalmazta meg: „Budapest újjászületése csak a keresztény nemzeti eszme jegyében valósítható meg... Ellensége vagyok minden destruktív irányzatnak és támogatója a keresztény nemzeti eszmének.”¹⁴

Az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) és a Keresztény Nemzeti Egység Pártjának (KNÉP) női szervezete (személy szerint Schlachta Margit) lelkesen üdvözölte Sipőczöt, s erélyes fellépést követelt tőle.¹⁵ „A fővárosban — állapította meg Usetty Ferenc

¹² Rudai Rezső: *A politika, ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok összetételében (1861–1935)*. Bp. 1936. 48. l. Nemes: *Az ellenforradalom története*, 188–189. l.

¹³ A kivételes hatalmat az 1920. IV. tc. hosszabbította meg 1922. dec. 31-ig. Erről és az 1912-i vonatkozó törvényről lásd: *Tanulmányok a Horthy korszak államáról és jogáról*. Bp. 1958. 54. l. Wolff 69. l. *Az Ujság* 1920. ápr. 7. Kmetty Károly: Budapest jövő közgyűlése c. cikke. *Napló* 1920–22. I. köt. 298. l. Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök 1920. márc. 29-én.

¹⁴ Idézi Wolff 69. l.

¹⁵ Főv. Lvt. Főpolg. m. ált. ir. 1920–7, 1920–26.

1920 márciusának végén — még mindig a régi szabadkőműves Wirtshaft van. Ezt a régi várát a szabadkőművességnek le kell rontani, meg kell semmisíteni . . . Itt tisztogatásra van szükség”, „Budapestnek is magyarnak és kereszténynek kell lennie.”¹⁶

Ezt akarták biztosítani az új fővárosi törvénnyel is. 1920 áprilisában a kormány beterjesztette „a Budapest székesfőváros köz-igazgatásában szükségessé vált átmeneti rendelkezésekre” vonatkozó törvényjavaslatot, mely a választással és a törvényhatóság új szervezetével foglalkozott. A törvény a parlamentben, a fővárosi pártok körében, a sajtóban heves vitát váltott ki. Igaz, eltörölte a virilizmus korszzerűtlenné vált intézményét, alkalmazni kívánta az összeférhetetlenség elvét, viszont szűkítette a választójogot, növelte a kormány befolyását az autonómia ügyeire.¹⁷

A Nemzeti Demokrata Párt vezetésével általános támadás indult a törvénytervezet ellen. Határozottan követelték az általános, titkos választójog elvének alkalmazását, a kerületek beosztásának megváltoztatását, hogy a belvárosi, kisebb lélekszámú, de vagyonban erősebb s a rendszer számára politikailag megbízhatóbb városrészek ne legyenek előnyben a külső kerületek nagy munkás-, illetve kispolgári tömegeivel szemben; tiltakoztak a belügyminiszter közgyűlés-feloszlátó joga ellen.¹⁸

A fővárosi törvénnyel kapcsolatos vita beilleszkedett abba az általános, gyakran igen durva hangvételű polémiába, amely a forradalmakért, Trianonért való felelősségről, Budapest szerepéről folyt. Így az ellenzék a mentelmi jog védelmében nemcsak védte Budapest korábbi liberális vezetését, elhatárolva ugyan magát a forradalmaktól, de élesen bírálta a „keresztény-nemzeti” új városi politikát is, tiltakozott az üldözések, a terror ellen, számon kérte a több száz fegyelmi vizsgálat elhúzódsát, az alkalmazottakat és családjaikat sújtó felfüggesztéseket. A kormánypárt, a keresztény jobboldal antiszemita kirohanásai és gyalázkodásai szinte gáttalanul áradtak, s a régi liberális városatyák eltávolítását, a régi liberális szellem gyökeres felszámolását követelték. „Nem lehet, hogy az a régi közgyűlés, amely több mint kétharmad részben nem volt keresztény — zengte a jobboldal egyik szónoka 1920. május 19-én — most ebben a keresztény reneszansz korban vezesse a főváros ügyeit.”¹⁹ Dömötör Mihály belügyminiszter, a fővárosi

¹⁶ Napló 1920—22. I. köt. 298. l. 1920. márc. 29-i ülés.

¹⁷ Uo. II. köt. 65. l. Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök 1920. ápr. 19-én. Uo. III. köt. 4. s köv. l. Haller József 1920. máj. 18-án.

¹⁸ Lásd: uo. III. köt. 7. s köv. l. Bródy Ernő 1920. máj. 18-án., 29. s köv. l. Pető Sándor 1920. máj. 19-én., 67. s köv. l. Bárczy István 1920. máj. 20-án.

¹⁹ Uo. 1920—22. III. köt. 23. l. Usetty Ferenc.

törvényjavaslat előterjesztője, maga is élen járt a vádaskodásban. Nemcsak érveinek színvonalát, de a korszak hangulatát is érzékletessé teszi, milyen példát talált legalkalmasabbnak a budapesti „destruktív” szellem bemutatására. Felháborodva adta elő, hogy Bródy Sándor Tanítónő című drámáját budapesti színházban be merték mutatni, sőt hogy annak még — megbocsáthatatlanul — sikere is volt.²⁰ A régi liberális városatyákat, városi vezetőket korrupcióval, klikk-szellemmel is megvádolták, miközben Sipőcz-höz sorozatosan érkeztek a KNEP tagokat protezsáló levelek fővárosi állás, szállítás, trafikengedély stb. szerzése érdekében.²¹

A vita azonban nem csupán parlamenti szócsata volt, hanem — ha ma talán hatásvadásznak tűnik is a kifejezés, az akkori realitásokat fejezi ki — vérre ment: a Dunántúlon több községben szerveztek zsidópogromokat, a főváros laktanyáiban nyomtalanul tűntek el zsidó kereskedők. A politikai szabadságjogok, a közrend és a közbiztonság csaknem teljesen hiányoztak, az ellenforradalmi rendszer minimális bírálata is komoly megtorlást vont maga után. Az „ébredő magyarok” ellenzéki lapszerkesztőségeket támadtak meg, a kávéházi polgárookra is rárontottak fényes nappal. 1919—1920-ban szinte katonai diktatúrát teremtettek a fegyveres és szervezett szélsőjobboldali csoportok, valamint a mögöttük álló politikusi gárda.²²

A liberális ellenzék és sajtója mindezek ellenére vállalta a vitát, a „destrukció” és a liberalizmus védelmét. Bródy Ernő, Bárczy István beszédeinek, *Az Ujság*, *Az Est* cikkeinek súlyát éppen ezek a körülmények adták meg.

Az ellenforradalom tehát a hatalomátvételt követően nemcsak a forradalmak teremtette városvezetést számolta fel, hanem minden eszközzel megakadályozta az 1918 előtti liberális vezetés visszaállítását is. Terror, megtorlás, kivételes intézkedések voltak ebben az eszközeik. A megkezdett átalakítás törvényesítését, továbbfejlesztését és megszilárdítását kívánták elérni a fővárosi választások megtartásával. Figyelemre méltó, hogy erre csak az országgyűlési választások után mintegy fél esztendővel került sor.

²⁰ Uo. 1920—22. III. köt. 100—103. l. 1920. máj. 26.

²¹ Uo. III. köt. 429. s köv. l. Barla-Szabó József 1920. jún. 7-én. *Az Ujság* 1920. máj. 21. több cikk, máj. 22. „Rovás”. Főv. Lvt. Főpolg. m. ir. 1920. több beadvány a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjától.

²² *Az Est* 1920. máj. 21. vezércikk. *Az Ujság* 1919. dec. 9. több cikk, 1920. júl. 29. 2. l. Napló 1920—22. IV. köt. 118—122. l. Vita a Club-kávéházi merényletről 1920. júl. 30-án. *Az Ujság* 1920. okt. 6. Napló 1920—22. VI. köt. 94. s köv. l. Rupert Rezső interpellációja 1920. okt. 20-án.

Miután a nemzetgyűlés elfogadta az új fővárosi törvényt (1920.: IX. tc.), nagy gyorsasággal már július 11. és 12-re kiírták a fővárosi választásokat. Maga a törvény is ideiglenes, átmeneti intézkedésekről beszélt, s az ideiglenesség, az átmenetiség érződött a főváros egész életében is. Ez összhangban állt az országos politika állásával. Az ellenforradalom már közel egy esztendeje volt hatalmon, a konszolidáció azonban még mindig távolinak látszott. A tisztí különítmények, a titkos és nem titkos szélsőjobboldali szervezetek még mindig garázdálkodtak, a terror és megfélemlítettség légköre még mindig elborította a fővárost.

A választások eredményét már az is irreálissá tette, hogy azokon a Szociáldemokrata Párt — tiltakozva a terror ellen — nem vett részt. Így a tíz választó kerületben, amelyek a közigazgatási kerületekkel estek egybe, a kormánypárt, vagyis a KNEP fővárosi szervezete, a Wolff Károly körül tömörült jobboldali, katolikus konzervatív csoport, Friedrich István keresztény ellenzéke, a Heinrich Ferenc nagyiparos mögött álló, jórészt keresztény polgári-tőkés csoport, a Nemzeti Demokrata Párt s néhány jelentéktelen kisebb párt indult a 240 mandátumért.

A választás lajstromosan (vagyis közös listán) történt, kerületenként egyformán 24—24 képviselőt választottak, s hozzájuk az intézmények, testületek hivatalból delegált 22 képviselője csatlakozott még. Így állt össze a közgyűlés.²³

A választásra a KNEP és Wolff csoportja szövetséget hozott létre, hogy egységesen léphessen fel a Nemzeti Demokrata Párttal s a liberális csoportokkal, de Friedrichhel szemben is. A legitimista Friedrich — mint miniszterelnök — annak idején igyekezett megnehezíteni Horthy kormányzóvá választását, lehetetlenné akarta tenni, hogy a kormányt a választások után Horthy nevezze ki, s így az ellenforradalom Horthy és Gömbös mögött álló erői ádáz ellenségüknek tekintették.

A liberálisok választási agitációjukban — a főváros s az ország akkori állapotából következően — a törvényes jogrend helyreállítását, a különítmények, a titkos társaságok felszámolását, a faji üldözés beszüntetését, hatékony gazdaságpolitikát, a kis- és középpolgári érdekek védelmét követelték.

A Nemzeti Demokrata Párt nemcsak a többi liberális csoport támogatását élvezte. Megállapodást kötött a Szociáldemokrata Párttal is, hogy ennek szavazói a liberálisokra adják voksukat,

²³ Nemes: *Az ellenforradalom története*, 274—276. l., Wolff 69—71. l.

mivel a párt nem indult a választásokon. Ezt a megállapodást természetesen élesen támadta a jobboldal, amely nyomban 1918–1919 „rémét” látta feltámadni. A *Nemzeti Újság* 1920. május 7-i száma, hogy éket verjen a liberális polgárok és a szociáldemokrata munkások közé, így írt: a szövetség nem más, „mint a szociáldemokrata munkások odakötözése a zsidó kapitalizmus kátyúban vergődő szekerének rúdjaéhoz”.²⁴

Budapest akkori 928 996 lakosából 464 718-nak volt szavazati joga, ami a legmagasabb arány volt 1944-ig. A leadott szavazatok tekintélyes hányada jutott a liberálisokra, s így a keresztény pártok 167 mandátumával szemben 73-at tudtak megszerezni. Ezeket elsősorban a mainál kisebb V., a VI., a VII. és részben a VIII. kerület adta.²⁵

A választás eredménye kedvezőbb lett volna az ellenzékre nézve, ha például a választói névjegyzék összeállításánál (a visszaélések klasszikus és következetesen alkalmazott módja volt ez) nem hagyják ki szavazóinak egy részét, köztük még Pakots József országgyűlési képviselőt is, akit egyszerűen ismeretlennek minősítettek. Ő visszakerült a listára, de sok ezren nem.²⁶

Az új liberális-demokrata városatyák tulajdonképpen a régiéek voltak: Bárczy István, Glückstahl Samu, Zala Zsigmond, Fábián Béla, Pakots József, Bródy Ernő, Hajdu Marcel, Vitéz Aladár, hogy csak néhány nevet ragadjunk ki. Ekkor került be a fővárosi képviselőtestületbe Rassay Károly is, még kormánypárti listán.

A jobboldali többség megteremtésével elérkezett az idő az *autonómia* helyreállítására, vagyis a kormánybiztos visszahívására, a törvényhatósági bizottság működésének engedélyezésére. Wolff Károly, az alakuló közgyűlésen úgy vélte, „az új közgyűlés határkő a főváros életében. Itt állunk a civilizáció romjain, a szocializmus és a marxizmus teljes csődjénél...” A „megújulást” a maga többségi pártja szellemében és programjával hirdette meg.²⁷ Wolff pártját és budapesti reprezentánsait „a főváros ősmagyar lakosságának képviselői”-ként tüntette fel, s kijelentette: „elhoztuk ide a demokráciát”.²⁸ Gaár Vilmos a demokrata-liberális ellenzék nevében rámutatott annak a vádnak tarthatatlanságára,

²⁴ *Nemzeti Újság* 1920. máj. 7. Erkölestelen üzlet.

²⁵ Kiss 248. l., Wolff 69–70. l., Nemes: *Az ellenforradalom története*, 276. l. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1920. júl. 28.

²⁶ *Napló* 1922–27. XXXIII. köt. 9–10. l. Pakots József 1925. jún. 4-én.

²⁷ Wolff 147. l. A kötet nem pontosan idézi a dátumot: a fővárosi iratok szerint az aug. 11-i ülésről van szó. A jegyzőkönyv nem egészen így adja vissza Wolff szavait (Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1920. aug. 11.), de a tartalom azonos.

²⁸ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1920. aug. 11.

miszerint ők egyidejűleg szolgálnák a nagytőke és a marxizmus érdekeit, majd határozottan leszögezte: számarányuknak megfelelő részesedést követelnek maguknak a törvényhatóság testületeiben, bizottságaiban.²⁹

Ennek ellenére a tisztújításokat Wolffék arra használták fel, hogy a tisztviselői gárdából, a különböző funkciókból kiszorítsák a régi liberálisokat, az újak bekerülését pedig megakadályozzák. Az *Újság* 1920. október 8-án nem alaptalanul írta, hogy „a főváros tanácsa majdnem egy kupaktanács nivójára süllyedt alá... A rombolásnak és pusztításnak, a bosszú és gyűlölet eme szomorú diadalának minden felelőssége azokra hárul, akik ezt a diadalt a köz- és a főváros érdekeinek ellenére kivívták”. Az *Est* szerint — mint 1920. október 1-én írta — „valóságos és kézzelfogható tény, hogy a városházáról kitaszítanak ok nélkül bevált és érdekekben gazdag tisztviselőket”.

A felháborodás és a tiltakozás legfőbb oka az volt, hogy Wolffék ki akarták buktatni Déry Ferenc alpolgármestert, aki szabadkőműves múltjáról, liberális beállítottságáról volt ismert. Ezért kimondták, hogy azok, akik a tisztújítás pillanatában birtokoltak egy tisztséget, arra nem pályázhatnak. A Nemzeti Demokrata Párt 1920 szeptember végén emiatt rendkívüli közgyűlést hivatott össze, tiltakozást jelentett be, élesen összecsapott Wolffékkal, de eredmény nélkül. Fábrián Bélát és Kreisler Jenőt, a Demokrata Párt tagjait erőszakkal eltávolították a teremből, az ülést fel kellett függeszteni. A demokraták hiába kértek jogi elégtételt Sipőczytól vagy Wolfftól, a további jelölések is hasonló módon folytak le. A közgyűlés után legfontosabb testületből, a fővárosi tanácsból kihagyták mindazokat, akiknek származása vagy politikai múltja az akkori kurzus számára nem felelt meg (Édes Endre, Kemény Géza stb.).

A demokratákat kínosan érintette, hogy Wolffék két alpolgármester-jelöltje (Folkusházi Lajos és Rényi Dezső) valaha a demokratákhoz tartoztak, s csak a forradalmak után csatlakoztak a keresztény pártokhoz. Ez, valamint a Déryvel kapcsolatos affér volt az oka, hogy az alpolgármester-választáson a liberális ellenzék nem vett részt.³⁰

A választások után rendeződtek a fővárosi pártélet keretei is. Az egész városi politika szempontjából, sőt azon túlmenően is, nagy jelentőségű volt, hogy a korábban Keresztény Nemzeti Liga, majd Fővárosi Keresztény Párt néven futó, Teleki Pál, majd Szmre-

²⁹ Uo.

³⁰ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1920. szept. 29. Wolff 73. l.

csányi György vezette csoportosulás 1920. július 14-én Keresztény Községi Pártként alakult meg, elnökévé pedig Wolff Károlyt választotta, aki ezt a tisztségét haláláig megőrizte.³¹ Wolff jogi végzettséggel a múlt század végén az Igazságügyi minisztériumban kezdte pályafutását, majd Bécsben teljesített szolgálatot. A forradalmak után a keresztény nacionalista mozgalom egyik vezetője, az Egyesült Keresztény Liga ügyvezető elnöke lett. Wolff pártja gyakorolta a legerősebb befolyást a főváros politikai vezetésére, a legelszántabb, legkövetkezetesebb ellenfele volt a liberális irányzatnak. A konszolidációt erős kezű, tántoríthatatlanul keresztény, antiszemita és antiliberalis vonalvezetéssel látta biztosítottnak. A „jogrend” és a „törvényesség” eszközeit arra kívánta felhasználni, hogy a főváros életéből a „zsidó-liberális” csoportot és képviselőit ne csak politikailag, hanem gazdaságilag is kiszorítsa. Wolff pártját igen szoros szálak fűzték katolikus egyházi körökhöz, konzervatív klerikális beállítottságú szervezetekhez, de voltak kapcsolatai Gömbös körével is.

Wolff alvezére, Csilléry és pártja 1920-ban s még sokáig teljes erejével támogatta Sipőczöt, aki hasonló nézeteket vallott. Sipőcz a választások előtt, 1920. május 19-én kijelentette a törvényhatósági bizottság ülésén: „... Igen fontos feladatnak tartom azt, hogy az ipari és kereskedelmi érdekeltségnek az a része, amely nemzeti alapon tömörül, a főváros vállalkozásaiban az időkhöz képest és a mi szomorú viszonyainkhoz képest is azt a helyet és érvényesülési lehetőséget nyerje, amely őt megilleti.” A „keresztény Budapest” programja tehát távolról sem az idealizmus jegyében született. Október végén egy keresztény-párti városatya azt javasolta, hogy minden közszállítás vagy közmunka kiadásakor mérlegelni kell a szállító vagy vállalkozó előéletét a „nemzethűség szempontjából”, majd 1921. március 9-én a közgyűlés határozatában kérte a kormányt „a kereskedelemnek és iparnak keresztény erkölcsi alapon való kifejlesztésé”-re, azt ajánlva, hogy a gazdasági érdekek helyezzék elébe a „keresztény nemzeti erkölcs” szempontjait. Vagyis a kormányzat erőteljesen támogassa a keresztény tőkét a zsidó tőkével szemben, s éppen ezért még — a kiskereskedelem szempontjából egyébként káros konkurrenciát jelentő — szövetségi mozgalmat is hajlandóak helyeselni.³² Váry Albert indítványára a közigazgatási bizottság határozatában azt kérte, hogy „a m. kir. kormány gondoskodjék olyan rendszabá-

³¹ Wolff 59—65. l. Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez*. Szeged, 1923. 70. l. Itt 1920. júl. 22-e és nem 21-e szerepel pártalakulási dátumként, Wolff megválasztása napjaként.

³² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1920. okt. 28., 1921. márc. 9.

lyokról, amelyeknek alapján a botbüntetés sürgős kiszabása és végrehajtása lehetővé válik". A botbüntetést az árdrágító — a kurzus (vagyis a magát kereszténynek és nemzetinek nevező rendszer) szerint kizárólag zsidó — kereskedőkkel szemben kívánta alkalmazni a törvény, a gazdasági összeomlásért, az inflációért való felelősséget és az elégedetlenséget egyaránt rájuk hártva.³³ Ilyen büntetés kiszabására és végrehajtására azonban nem került sor.

A polgármesteri kulcspozícióba 1920. szeptember 1-én 51 ellenzéki „nem” szavazat ellenére, 107 „igen”-nel az addigi kormánybiztos, Sipőcz Jenő került.³⁴ Sipőcz ügyvédként kezdte, de már a század elején a főváros szolgálatába lépett s magas tisztségeket töltött be.

Wolffnak igaza volt, amikor a városigazgatásban új vezetéről beszélt. 1920 őszétől ugyanis most már az autonómia helyreállításával olyan jobboldali, konzervatív keresztény vezetés jutott egyeduralomra, amelyet Wolff, Csilléry és Sipőcz neve és működése fémjelzett. Ez a keresztény-párti többség eleve szigorú korlátok közé szorította a liberális ellenzék tevékenységét, s e korlátok szorítása csak akkor kezdett enyhülni, amikor Bethlen István miniszterelnök a kormány, a kormánypárt, az országos politika érdekei következtében, a politikai konszolidáció már előrehaladott szakaszában elérkezettnek látta az időt a fővárosi viszonyok módosítására.

Az új vezetés következményei igen erősen éreztették hatásukat a városházi apparátus átalakulásában. A tisztogatások, az elbocsátások s az új alkalmazottak felvétele a Wolff-pártnak és a Fővárosi Alkalmazottak Nemzeti Szövetségének irányításával ment végbe. Így a főváros alkalmazotti, tisztviselői kara feltöltődött jobboldali, a rendszerhez szorosan kapcsolódó s azt feltétlenül kiszolgáló elemekkel. Erre az apparátusra nagy befolyást gyakoroltak a MOVE, az ÉME és más hasonló szélsőjobboldali szervezetek. A rendszer megszilárdulásával a hivatali apparátus helyzete is megerősödött; az apparátus pedig megmerevedett. A későbbiekben ez a hivatalnoki-alkalmazotti réteg nem tudja és nem is akarja követni a politikában, a városvezetésben bekövetkező változásokat, ha azok 1919/20-hoz mérten liberális irányúak, viszont fogékony és könnyen megnyerhető minden jobboldali radikális mozgalom számára.

³³ Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Közig. biz. jkv. 1920. okt. 11. 1920—500.

³⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1920. szept. 1. rendkívüli.

ELLENZÉKI PÁRTÉLET

PÁRTOK, TÖMEGEK

A főváros liberális polgárságának, kispolgárságának nagyobb része tulajdonképpen egy párt mögött tömörült, s ez a Nemzeti Demokrata Párt volt, egy még XIX. század végi alakulat. Ez minden tekintetben jellemző volt. Rassayék és a többi párt megjelenése sem változtatott azon, hogy a demokrata párti tömeg adta a fővárosi liberális ellenzék bázisát. A Demokrata Pártnak volt egyedül „történeti kontinuitása” a liberális ellenzéki pártok között.

Az első ún. demokrata kör 1894-ben alakult a Terézvárosban Vázsonyi Vilmos ügyvéd kezdeményezésére. Ebből a körből nőtt ki a Demokrata Párt, amely néhány évi fővárosi működés után, 1900-ban országos szervezkedésbe kezdett. A vidék azonban a kezdeti sikerek ellenére nagyon hamar kiesett a párt hatóköréből, nemcsak a háború, hanem főként a fővárosiakénál sokkal kedvezőtlenebb társadalmi-politikai viszonyok miatt. Budapesten viszont a párt gyorsan megvetette a lábát. A gazdasági fejlődés, a dualizmus politikai rendszere egyaránt elősegítette, hogy a századfordulót követően már a demokraták adják a főváros közgyűlésének tekintélyes részét, s fénykoruk következék el Bárczy István polgármestersége idején.

A forradalmak s előzményeik megrendítették a párt helyzetét: csak nevében lévén a polgári demokrácia pártja, ha kezdetben támogatta is a Nemzeti Tanácsot, Károlyi és a kormány politikájának balratolódása, a munkásság és a földtelenek mozgalmi szembefordították a polgári demokratikus forradalommal, a magántulajdont tagadó Tanácsköztársaságot pedig eleve ellenségenek tekintette.¹

¹ Egyetlen liberális ellenzéki párt történetéről sem készült feldolgozás. Így memoárookra, a sajtóból összeállítható képre, néhány korabeli kiadványra hivatkozhatom elsősorban. Lásd: *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*. I—II. köt. Szerk. Csergő Hugó és Balassa József. Bp. 1927. Vázsonyi Vilmosné: *Az én uram*. Bp. é. n. A párt egész történetét áttekinti: *Újság* 1934. dec. 5. „Ellenzék nélkül nincs parlamenti élet”.

Az ellenforradalom győzelme után nem volt könnyű újjászervezni a pártot. Vezére, Vázsonyi Vilmos jórészt Bécsben és Svájcban tartózkodott, s a fehérterror viszonyai között ellenezte az aktív politikai szereplést. Pakots József és Bárczy István, a régi gárda ismert alakjai azonban vállalták az újjászervezést, s csatlakozott hozzájuk az egykor szabadelvű párti Ugron Gábor is. 1919–1920 folyamán a teljesen kialakulatlan politikai viszonyok, a különböző egyéni törekvések miatt mégsem sikerült egységes, tekintélyes Demokrata Pártot teremteni. Hiányzott — ez volt az igazság — Vázsonyi személyes befolyása, kohéziós ereje. A Bethlen-kormány megalakulását megelőző politikai mozgás idején azonban Vázsonyt hazahívták, most már ő is másként ítélte meg a viszonyokat, s így átvéve a pártvezetést, haláláig megőrizte annak egységét. A forradalmak után került be a párt nevébe a „nemzeti” jelző, amely elsősorban az új viszonyokhoz való alkalmazkodást jelezte s nem azt, hogy a párt magáévá tette az ellenforradalom „nemzeti” programját.

A hagyományok, az indulás jegyei éppúgy megkötötték a Demokrata Pártot, mint amennyire az ellenforradalmi rendszer rákényszerítette eredeti programjának továbbvitelére, s megnehezítette az abból való kiszakadást, a továbblépést. Sőt, a háború után is fenntartott kötött gazdálkodás, a fehérterror, az intézményszerített antiszemitizmus, majd jóval később a gazdasági világválság és a hitlerizmus idején úgy tűnhetett: a párt gazdasági és politikai követelései nem vesztették el aktualitásukat. Nagyon kevesen s nagyon későn ismerték csak fel, hogy ez már nem elég hatékony, nem korszerű program, és nem megfelelőek a párt politikai harci eszközei sem.

A Demokrata Párt kezdetben a fővárosi polgárság alsóbb, valamint a kispolgárság ama rétegeire támaszkodott, amelyek a kapitalizmus kibontakozása idején számbelileg megnövekedtek Budapesten, amelyeknek gazdasági ideálja a szabadversenyességes kapitalizmus, politikai eszméje pedig az asszimilációt, társadalmi beilleszkedést, politikai tevékenységet elősegítő liberalizmus volt. A forradalmak után védekező pozícióba kényszerítve, bázisának összetétele alig változott, de mennyiségileg némiképpen csökkent. A Demokrata Párt támogatói lényegében véve a zsidó kispolgárság, polgárság sorából kerültek ki. A statisztikák szerint a főváros lakosságában a zsidóság aránya 1900-tól kezdve 20% körül mozgott, 1920-ban 23,2%-ot tett ki, de kerületenkénti megoszlása természetesen nem volt egyenletes. Túlnyomó többsége a pesti oldalon élt, s ott is néhány kerületben tömörült. Legnagyobb számban az V. (régii Lipótváros), a VI., a VII., illetve a VIII. kerület

lakosságában volt képviselve.² Ezek azok a kerületek, amelyek a Demokrata Párt, később pedig a Rassay-párt szavazóit adják, túlnyomórészt innen küldik be a főváros törvényhatóságába a liberális ellenzék képviselőit. Ez azonban a párt jellegét meghatározó komponensek közül csak az egyik, s látni fogjuk, hogy a politikai karakter szempontjából nincs kizárólagos jelentősége.

Tagjai, szavazói — s ez az, amit ki kell emelni — kis- és középpolgárok voltak, nemegyszer alig közelítve meg a kispolgári élet-színvonalat és életformát. A fővárosban a kiskereskedők száma és aránya jóval meghaladta a kisiparosokét. Míg az önálló iparosok között a zsidóság aránya a két háború között 30% körül mozgott, addig ez az arány az önálló kereskedőket tekintve megközelítette a 60%-ot. Ha az arányok tekintélyesek is, vagy tekintélyeseknek látszanak, maguk a számok eléggé szerények: minthogy 10 000 körül mozog az önálló zsidó iparosok s 16 000 körül a kereskedők száma.³ A Demokrata Párt tagságában, szavazói között elsősorban a kereskedő elem dominál s természetesen nemcsak a kis-, de a közép- és nagykereskedők is képviseltették magukat. A piaci árustól a lipótvárosi textilnagykereskedőig terjed a skála, de egyáltalán nem arányos megoszlásban, s csatlakoznak hozzájuk a kereskedelmi tisztviselők is, természetesen a magánalkalmazotti kategóriából.

A liberális ellenzék egész története során azt látjuk, hogy a mozgékony, sajátos helyet elfoglaló s ebből következően a nagyiparétól eltérő érdekeket is képviselő kereskedelmi tőke áll mögötte nemcsak anyagi támogatásával, de reprezentánsainak aktív közéleti szereplésével is. Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület, az OMKE elnöke (Sándor Pál) és alelnöke (Balkányi Kálmán) évtizedeken át demokrata parlamenti képviselő, illetve városatya.

Nyilvánvaló, hogy a kiskereskedő és az OMKE-ban ülő nagytőkés gazdasági érdekei nem azonosak, ezt azonban nemcsak a párt programja igyekezett kiegyenlíteni, hanem a körülmények is oly sok közös, főként politikai, várospolitikai érdekerületet kínáltak, hogy nem volt nehéz az ellentétek háttérbeszorítása vagy elkenése.

A demokraták táborának másik domináns elemét az ügyvédek, ügyvédi irodák alkalmazottjai, a szabadfoglalkozású értelmiségiek alkotják. A budapesti ügyvédek közel fele — az 1938–39-i törvényekig — zsidó volt. Ezek tekintélyes része a Demokrata Párt mögé sorakozott fel.

² Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Zsebkönyve. 1924. 18–19. l.

³ Kovács Alajos: *Csonkamagyarország zsidósága a statisztika tükrében*. Bp. 1938.

A két meghatározó elem mellett természetesen még más foglalkozási ágak, társadalmi rétegek is képviseltették magukat, így pl. jelentékenyen a sajtó világa, az újságírók. Valamennyiük általános jellemzője, hogy az államtól, közigazgatástól független egzisztenciák, ha tisztviselők is: magántisztviselők, vagyis az államhatalmi szervezeteknek szolgálatilag, anyagilag nincsenek közvetlenül alárendelve.⁴

Ezek a rétegek és csoportok a maguk érdekképviselését kezdetben kizárólagosan s később is főként a Demokrata Pártban találták meg.

De általánosságban is megállapíthatjuk, hogy azok a polgári, értelmiségi elemek, amelyek a Szociáldemokrata Pártig nem jutottak el, de a rendszerrel szemben álltak, csak Vázsonyi, illetve Rassay pártjához fordulhattak.

A Nemzeti Demokrata Párt az ellenforradalom hatalomra kerülésétől kezdve azt hirdette, hogy a kiskereskedők és a kisiparosok gazdasági és politikai érdekeit védi. Az infláció, majd a gazdasági stabilizáció idején ténylegesen is ezek érdekeit képviselte sok követelésével (adózás mérséklése, építkezések, szállítások kiadása, lakás- és házbér ügyek stb.), mindig céltudatosan szállt szembe az állami és fővárosi közüzemekkel, a kormányzat által szorgalmazott különböző értékesítő szövetkezetekkel, mivel ezek az önálló kiskereskedő, kisiparos számára jelentettek konkurenciát. Politikai vonatkozásban maga a korszak kínálta a programot: politikai szabadságjogok, törvényesség, állampolgári egyenlőség, általános titkos választójog, az antiszemitizmus minden megnyilvánulásának felszámolása. Ezen a téren aktivitása, szívóssága messze kiemelte a többi liberális ellenzéki párt, csoport közül.

A Nemzeti Demokrata Párt vezére, a párt programjának s a program 1918-ig tartó sikerének reprezentánsa Vázsonyi Vilmos volt, aki a múlt század 90-es éveiben mint sümegi ügyvéd indult el, s a háború idején IV. Károly miniszterévé lett. Benne az asszimiláció egyik kiemelkedő példáját láthatjuk, aki jóval túlment nevének megmagyarosításán. Karrierje nemcsak a dualizmus

⁴ Megállapításaimat a következő munkákra alapozom: *Amíg városatyja lettem.* Szerk. György Endre. Bp. 1930., *Parlamentí Almanach 1922—1927.* Szerk. Baján Gyula. Bp. é. n., *Országgyűlési Almanach az 1927—1931. évi országgyűlésre.* Szerk. Freissberger Gyula. Bp. 1927., *Magyar Országgyűlési Almanach 1927—1932.* Szerk. Deák Imre. Bp. 1927., Springer Gusztáv: *Magyar Országgyűlési Almanach 1927—1932.* Szerk. Kun Andor, Lengyel László, Vidor Gyula. Bp. é. n., *Magyar Országgyűlési Almanach 1931—1936.* Szerk. Lengyel László, Vidor Gyula. Bp. é. n., *Magyar Országgyűlési Almanach 1935—1940.* Szerk. néhai Lengyel László. Bp. 1936., Sós Endre: *Felvilanó arcok.* Bp. 1965.

politikai-társadalmi légkörét világítja meg, de Vázsonyi politikai karakterét is. Soha sem volt s később sem lett belőle a polgári demokrácia képviselője, sem bármilyen radikális polgári átalakulás szószólója. A XIX. századi liberalizmus eszméi és Habsburg-pártisága határozták meg törekvéseit. A forradalmakkal, de a fehérterrorral szemben is az emigrációt választotta. Vázsonyi pályáján az 1920-at követő rövid életszakasz már a dekadenciát jelentette, pedig még voltak látványos politikai csatái Bethlennel. A konzolidáció érdekében hajlandó bizonyos együttműködésre a kormánnyal, de ekkor már nincsenek kormánypozíciókhoz fűződő illúziói, s ez nagy szerepet játszik abban, hogy kompromisszumokra is csak egy adott határig hajlandó, hogy a kormánnyal szemben gyakran és szívesen keresi a Szociáldemokrata Párt szövetségét. Ez utóbbiban persze a hagyomány is szerepet játszik: a háború előtt is nemegyszer léptek fel közösen.

Vázsonyit hatalmas, robusztus alakja, társaság- és életszeretete, rendezetlen ruházata, a párton belüli s környezetével szembeni zsarnoki hajlama, „közkatonái” — ahogyan a párttagokat, munkatársait nevezte — feletti uralma a fővárosi élet ismert figurájává tette. Az Abbázia kávéházban, törzshelyén, ügyvédi irodájában vagy a Központi Demokrata Körben sokféle érdekes ember vette körül. Együtt dolgozott Vámbéry Árminnal, akihez szoros barátság fűzte, Légrády Károllyal; irodája kenyeret adott a kezdő Illés Bélának.⁵

A Nemzeti Demokrata Párt mellett a liberális polgári ellenzék másik nagy pártja Rassaynak — elnevezésében több alkalommal is változó — pártja volt. Ez nem rendelkezett olyan tradíciókkal, mint Vázsonyié, ez már az ellenforradalmi rendszer idején jött létre. Így kialakulása, bázisa, karaktere is sok tekintetben eltért a Nemzeti Demokrata Pártétól.

Az alapító, Rassay Károly, egy Magyarországra telepedett katolikus német család fia, apja a Dunagőzhajózási Társaság állomásfőnöke. Rassay is ügyvédként kezdi pályafutását: 1912-ben, mindössze 26 évesen, irodát nyit Zentán, egy év múlva pedig már tekintélyes szerepet vív ki magának az ottani városi képviselőtestületben. Az első világháború megindulásakor viszont már Budapesten van. A törvényszéken, a Kúrián dolgozik, majd alig valamivel később az Igazságügyi minisztériumban lesz titkár. Eredeti családnévét (Rasch) ekkor változtatja Rassayra. (Közeleti

⁵ Vázsonyi I. köt. Pakots József életrajzi összefoglalója, valamint Vázsonyiné kötete. Továbbá: Sass Irén: *Vázsonyi*. Bev. Andrássy Gyula gr. Bp. 1926., Pethő Sándor: *Viharos emberöltő (Hét portrét)*. Bp. é. n. 215–241. l. Kellér Andor: *Tökász*. Bp. 1964. 363. l. és a már idézett almanachok.

ambícióktól kevésbé fűtött öccse, aki szintén budapesti ügyvéd, megtartja a család régi nevét.) Érvényesülését tehát nem szabad pályán, hanem állami szolgálatban keresi.

A forradalmakkal Rassaynak sincs pozitív kapcsolata. Ellenkezőleg, 1919 februárjában csatlakozik Bethlen István Nemzeti Egység Pártjához. A forradalmak után mint keresztény-nemzeti beállítottságáról ismert politikus kezdi, immár másodszer, karrierjét. 1919 novemberében a Huszár-kormány igazságügyi államtitkára: az ő feladata, hogy a liberális Bárczy István miniszter mellett a KNEP álláspontját képviselje. Ő fogalmazza az 1920: I. tc.-et a kormányzói jogkőről, bár hamarosan beáll bírálói közé. Amikor a KNEP és a Nagyatádi-féle kisgazda párt koalíciója bomlani kezd, s kiéleződik a legitimisták és szabadkirályválasztók ellentéte, Rassay a szabadkirályválasztó ellenzék egyik vezére. Ezzel meg is teszi az első lépést végleges ellenzéki sereg felé. 1920–21 fordulóján, Teleki és a kormánypártok közötti konfliktus idején néhány társával együtt kilép a kormánypártok koalíciójából, pontosabban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából, s megszervezi saját pártját, amely 1926-ig a Független Kisgazda Földműves és Polgári Párt nevet viseli.

Az önálló ellenzéki pártalakításban — ezt az összkép kedvéért kell megállapítani — nagy szerepük volt Rassay egyéni ambícióinak. Már ekkor is jóhírű jogász, jogi szakember, ügyvédi irodája később igen nagy forgalmat bonyolít le, éles elme, kitűnő vitázó, régiesen szólva, debattőr, vezetésre való vággyal és nem kis tehetséggel. Akárcsak Vázsonyi, ő sem tűri el maga mellett a pótvezéreket. Első világháború előtti nimbusz nem övezi nevét, de épp elég feltűnést és népszerűséget biztosít számára ellenzéki válása s azok a karikatúrák, amelyek később gyakran ábrázolják a polgári tekintélyt reprezentáló telt alakját Bethlen miniszterelnökével együtt. Ezek a rajzok jelzések is: egy politikai magatartás, személyi ambíció is meghúzódik mögöttük. Rassay az ellenzéki vezér tisztét szívesen cserélte volna fel miniszteri bársonyszékkel. A 30-as és 40-es években Rassay a polgári liberális ellenzék legtekintélyesebb vezetője, Bethlen, Kállay, Horthy rendszeresen tanácskosznak vele. Ma bizonyára furcsán hat, de a korra és szereplőire is jellemző, hogy a polgári liberális ellenzék két legtekintélyesebb vezetője, Vázsonyi mint nyugalmazott miniszter a kegyelmességig vitte, Rassayból pedig méltóságos úr lett.⁶

⁶ Egressy Dénes: *Rassay Károly, a polgár*. Bp. 1943. OL R. 226/1289. Rassay Károly emlékirata. Harrer 473—474. I. Lásd még az idézett almanachokat.

Rassay célja az önálló pártalapítással nagyon figyelemre méltó: olyan ellenzéki pártot akar, amely sokkal szélesebb bázison és programon nyugszik majd, mint a Demokrata Párt, amelynek tehát lehetőségei is messzebbre, esetleg a kormányban való részvételig is vezethetnek. Rassay bizonyára felismerte, hogy e tekintetben az ellenforradalmi rendszer viszonyai között sem Vázsonyi, sem a Demokrata Párt bármelyik más vezető alakja nem lehet olyan posszibilis figura, mint ő. A pártalakítás időpontja, az első királypuccs utáni helyzet, amikor a közismerten megrögzött karlista Vázsonyi feltétlenül kompromittálódott, lélektanilag is alkalmas volt új kezdeményezés elindításához, különösen mivel szabadkirályválasztó mivoltát Rassay erősen hangsúlyozta.

Rassay elképzelései természetesen fokról-fokra bontakoztak ki, de a törekvés lényege kezdettől fogva változatlan volt, s ezt fejezte ki a párt neve is. Nemcsak a városi, de a vidéki, paraszti és polgári rétegeket is egyesíteni kívánta, vagyis átfogni a liberalizmus városi és vidéki kispolgári erőit.⁷ Pártja kezdettől országos és nem községi pártként indult, nemcsak Budapesten, de néhány vidéki városban (Debrecen, Szeged) is meg tudta vetni a lábát. A városi polgárság érdekében Rassaynál is olyan követelések szerepelnek, mint a demokratáknál: a kiségzisztenciák gazdasági és szociális érdekvédelme, politikai szabadságjogok, valamint ő is szembe fordul az antiszemizmussal. Rassay azonban a liberalizmus programját nem szűkíti le az antiszemizmus elleni harcra, mint ezt a Demokrata Párt gyakran teszi, s ami a legfontosabb, kezdetben legalábbis kitágítja a programot a kisparaszti, kiszagda rétegek problematikájával, a földkérdés rendezésének napirenden tartásával, vagyis olyan pontokkal, amelyek Vázsonyiék pártjánál hiányoztak.

A program különbségei és azonosságai egyaránt összefüggtek a Rassay-párt tömegeinek, bázisának összetételével. Budapesten főként ügyvédek, orvosok, szabadfoglalkozásúak, értelmiségiek, újságírók, de kiskereskedők, kisiparosok is, túlnyomórészt kispolgári kategóriák állnak mögötte; közülük azonban azok a csoportok, amelyek a demokratáktól távol maradtak. Nem ritka a nyugalmazott, magasrangú állami, közigazgatási tisztviselő sem. Később Rassay szélesíti pártja hatókörét, s ennek irányát olyan nevek

⁷ Nagyatádi Szabó István törekvései is hasonló irányúak voltak, ő azonban az egyesítést a parasztság felől akarta elérni. 1919. okt. 12-i kaposvári beszédében így fogalmazta ezt meg: „A kiségzadapárt nemcsak a kiségzadák, hanem a kisiparosok társadalmát is egyesíteni akarja, sőt szívesen látja az intelligens osztályok tagjait is, ha a párt álláspontjára helyezkednek.” Nagyatádi Szabó István. Bp. 1935. 91. l. Más okok miatt, mint Rassay, de ő is kudarcot vallott.

jelzik, mint Gratz Gusztáv, gróf Apponyi György, de báró Madarassy Beck Gyula is.⁸

A párt karakterét, Vázsonyival szembeni különbségeit jelzi, hogy míg a demokraták Budára nem törekedtek, nem is igen tudták ott megvetni a lábukat, addig Rassayék Kelenföldön s Lágymányoson, az I., a II., a III. kerületben is szerveztek klubokat. Bázisuk azonban nekik is Pesten volt, csakhogy az V., a VI., a VII. kerületek helyett elsősorban a VIII. és a IX. kerületben, meg Kőbányán. A „demokrata kerületek” csak a 30-as évektől kezdve adnak támogatást Rassay pártjának, noha ez törekedett arra, hogy itt is befolyást szerezzen.

Mindkét párt elfogadta az ellenforradalmi rendszert, mint a proletárdiktatúra tagadását, s nemcsak a Tanácsköztársaságot, de a polgári demokratikus forradalomnak 1918 októberén túlmenő fejlődését is elutasította. A polgári demokrácia programjából csak annyit helyeselt, amennyi 1918. október 31-én nyert megfogalmazást, s mindent, ami attól eltért, ami annál több és radikálisabb volt, helytelennek, károsnak ítélte. De még az 1918. október 31-i követeléseket sem programatikusan s nem is teljesen azonos módon vitte tovább a két párt.

1918–1919 élménye ugyanis a személyi összetételében meggyengült, színvonalában visszaesett hazai liberális ellenzék számára elsősorban azzal a tanulsággal szolgált, hogy a polgári demokratikus forradalomból, Károlyi Mihály „ideálisan” indult mozgalmából proletárdiktatúra, szovjet rendszer nőtt ki; hogy tehát Magyarországon a radikális polgári demokratikus átalakulás elkerülhetetlenül maga után vonja a munkáshatalmat. Ezt pedig egyik liberális párt sem kívánta, sőt mindkettő éppen azt tekintette 1919 utáni feladatának, hogy mindenfajta, akár bal-, akár jobboldalról jelentkező radikalizmussal szemben megvédje a polgári rendet.

A liberális pártok a magántulajdon polgári rendje mellett álltak tehát, politikailag egyetlen ideált ismertek el: a polgári parlamentarizmuson, többpártrendszeren nyugvó hatalmat. Ebből következően élesen szembefordultak minden törekvéssel, amely azt bármilyen oldalról s bármilyen irányban módosítani, változtatni kívánta. Ez olyan koncepcióhoz és gyakorlati magatartáshoz vezetett náluk, amely szembefordította őket a fasizmussal, a náciizmussal, de elmélyítette szovjetellenességüket is.

Liberalizmusuk, ellenzékiességük tartalma nagyjában úgy ragadható meg, hogy az ellenforradalmi rendszer hatalmi viszonyainak, kormányzati módszereinek olyan lassú és törvényes úton való

⁸ Lásd az idézett almanachokat.

módosítását kívánták, amely a konzervatív, keresztény arisztokratá-nagybirtokos vonallal szemben a liberális, polgári, tehát tőkés vonalat tolja előtérbe, vagyis megváltoztatja azt az egyensúlyt, amelynek fenntartására az uralkodó osztályok törekedtek. Ebben a vonatkozásban azt is megállapíthatjuk, hogy a liberális ellenzék kifejezésre juttatott olyan igényeket, amelyeket a nagytőke vagy annak egyes csoportjai szintén helyeseltek. A liberális pártok a magyarországi viszonyokat a nyugati polgári demokráciák ideáljához szerették volna közelíteni. Ezért követeltek általános és titkos választójogot, politikai szabadságjogokat, ezért sürgették a közigazgatás demokratizálását, ezért küzdöttek az autonómiák jogaiért, ezért szerettek volna, legalábbis Rassay részéről, olyan „kormányképes” ellenzékot teremteni, amely angol mintára Magyarországon is megvalósíthatóvá teszi a parlamenti választást.⁹

A Nemzeti Demokrata Párt nevében szerepelt a „demokrata” jelző, tagjai önmagukat s a kortársak őket demokratáknak nevezték, Rassay pártját s tagjait legtöbbször röviden csak liberálisoknak. Ez a különbség azonban nem volt valóságos különbség; mindkét ellenzéki párt liberális nézeteket vallott, nem volt ténylegesen demokratikus programja. Egy ilyen programban helyet kellett volna kapnia a politikai szabadságjogok radikális kiterjesztésének, együtt a szociális kérdések (a munkásságra és a földtelenekre kiterjedő) ugyancsak radikális megoldásával. Vázsonyi és Rassay pártja azonban, bár egyes kérdésekben az 1918. október 31-i programot is továbbvitte, ilyen széles és ilyen radikális követeléseket nem fogalmazott meg. De ezen túl: politikai harci módszereik is megmaradtak a liberális program talaján. Nem tagadható azonban, hogy az ellenforradalmi rendszer viszonyai között törekvéseik sok tekintetben érintkeztek a demokrácia szélesebb programjával, s ezt az érintkezést jelezte az is, hogy az egész korszakban — bár távolról sem azonos intenzitással — együttműködtek a Szociáldemokrata Párttal.

Budapest kiemelkedően fontos volt a liberálisok szempontjából: itt volt bázisuk, hagyományuk és tevékenységi lehetőségük is. Az ellenforradalom szélsőségesen konzervatív, Wolff által képviselt, de Gömbös ébredőivel és fajvédőivel is kapcsolatban álló csoportjával szemben a Demokrata Párt megmaradásáért, régi

⁹ L. Nagy Zsuzsa: *A liberális ellenzéki pártok és az 1918–1919-es forradalmak hatása*. Századok 1969. 2–3. sz. L. Nagy Zsuzsa: *A fasiszmus — ahogyan a magyar liberális ellenzék látta*. Történelmi Szemle — 1969. 3–4. sz. Az e cikkekben nem érintett kérdésekre a további fejezetekben igyekszem választ adni.

pozíciójának visszaszerzéséért, Rassay pedig befolyásának kiépítéséért ment harcba. Az autonómia védelme, a központi államhatalom beavatkozásának korlátozása, a liberális elvek és módszerek érvényesítése volt legfőbb politikai törekvésük, gazdaságilag viszont a Wolff és Sipőcz meghirdette támadás elhárítására, kivédésére törekedtek a mögöttük álló kispolgári rétegek védelmében.

Mindezt, valamint az ellenforradalmi rendszer viszonyait számba véve azt is megállapíthatjuk, hogy a liberálisok tevékenysége — programjuk korlátai, napi megalkuvásai és praktikáik ellenére — nem csupán réteg-érdekeket fejezett ki, legalábbis politikai vonatkozásban. A politikai szabadságjogok, a politikai jogegyenlőség, az általános titkos választójog, az egész rendszer liberalizálása — hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki — a munkássz osztály, és minden egyéb progresszív csoport érdekeit is szolgálta. Ez tette lehetővé, hogy bizonyos határok között együttműködjenek a Szociáldemokrata Párttal. Ez nemcsak lehetséges, hanem szükséges is volt az ellenforradalmi rendszer túlerejével szemben, s ha különbözőképpen is, de egyaránt haszonnal járt mindkét félre. 1920–21-ben a liberális ellenzék őszintén és sokat fáradozott azért, hogy a Szociáldemokrata Párt bekerüljön a parlamentáris életbe, a főváros közgyűlésébe, s 1922-től sok vonatkozásban segítette, támogatta közéleti szereplését. A liberálisok viszont az együttműködés révén olyan politikai támaszt, sőt tömegtámaszt kaptak, amely súlyukat nagymértékben megnövelte.

Az együttműködés mégsem volt zavartalan. Mind Vázsonyi, mind Rassay pártja részéről nagyon sok aggodalom, tiltakozás kísérte a Szociáldemokrata Párttal való kollaborációt. Az aggályoskodók számára a Szociáldemokrata Párt mint a munkásság legális pártja, az 1918–19-es forradalmak egyik kormányzópártja nemcsak elvileg volt veszedelmes partner, hanem politikai módszerei miatt is. A polgári ellenzék liberalizmusa ugyanis nemcsak a politikai programot, hanem a politikai harc eszközeit is korlátozta, ill. meghatározta. Csakis a törvényes keretek engedte parlamentáris módszerekhez folyamódtak, és ezek sem lehettek radikálisak vagy erőszakosak. A sztrájk, az utcai tüntetés, a rendőrséggel való összecsapás, a börtön vállalása — ezek a liberális polgár számára elfogadhatatlan eszközök, lehetőségek voltak.¹⁰

A Szociáldemokrata Párt vezető testületeiben, belső baloldali ellenzékében is sok nézeteltérés, vita forrása volt az együttműkö-

¹⁰ Az *Ujság* 1922. ápr. 22., 1924. jan. 27. Az *Est* 1922. ápr. 23., 1922. máj. 6., 1922. aug. 31.

dés. A liberális polgári ellenzék ellenzékiiségét, következetességét éppúgy megkérdőjelezték, mint azt a hasznos, amit a közös akciókból a szociáldemokrata mozgalom nyert.¹¹

A rendszer teremtette viszonyok kényszerítő ereje azonban erősebb volt az aggályoknál. A legális baloldali ellenzék csak önmagát gyengítette volna, ha lemond az együttes politikai harcról. Az együttműködés intenzitása, formája sokat változott, különösen a 20-as évek végétől és az országos politika szintjén. A fővárosban azonban a sajátos helyzet és feladatok jobban konzerválták a szinte már hagyományosnak tekinthető formákat.

Hol és milyen keretek között zajlott az ellenzéki pártélet? Mielőtt erre válaszolnánk, e pártok jellegéről s általában a 20-as évek magyarországi polgári pártjainak jellegéről kell szólni néhány szót. Ezek az ellenzéki pártok, hasonlóan az ún. keresztény pártokhoz, nem szervezett, fegyelmezett tömegpártok, hanem klubszerű tömörülések voltak. A párttagság egyáltalán nem jelentett szigorú megkötöttséget, lajstrombavételt, bár a pártok anyagi támogatását bizonyos esetekben meg kellett követelni. Egészükben tehát laza szervezetek maradtak, intenzív és állandó pártélet nélkül, pontosabban: a mai fogalmainktól eltérő formák között zajlott ez az élet. A pártok magját, gerincét a parlamenti és a fővárosi képviselőcsoport alkotta, tevékenységének lendületét a választások és más, nagyobb horderejű politikai események adták. Felépítésük, működésük nem hasonlított sem a munkásosztály szervezett tömegpártjára, sem a gömbösi vagy a nyilas és egyéb szélsőjobboldali pártkísérletekére.

A liberális ellenzéki pártok aktív támogatói a demokrata körökben, szabadelvű klubokban (Rassay pártját általában Szabadelvű Pártnak nevezte a köznyelv, s a 30-as években a párt hivatalosan is felvette ezt a nevet) gyűltek össze.¹² A legtekintélyesebb, legbefolyásosabb demokrata körök az Erzsébet-, a Teréz- és a Lipótvárosban voltak, de szerényebbek működtek Újpesten, később Óbudán és máshol is. A körök nemegyszer régi kávéházakban (a külső erzsébetvárosi kör a régi Stefánia kávéházban, a ferencvárosi pedig az Elevátor kávéházban) találtak otthont, vagy egy-egy vendéglőben tartották összejelöveleiket, pártvacsoráikat.

¹¹ Fehér András: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt története 1919 — 1922*. Kandidátusi disszertáció, kézirat. Serfőző Lajos: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a parlamentben 1922—1926*. Bp. 1967. 124—125. l.

¹² OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. E belügyminisztériumi összeállítás mellett, mely minden liberális ellenzéki szervezetre kiterjed, csak a korabeli sajtó több riportjára hivatkozhatom. A már idézetteken túl lásd: *Az Ujság* 1922. jan. 10. „Pártklub avatás.”

Valamennyi közül legnevesebb a Központi Demokrata Kör, amelyet tulajdonképpen pártközpontnak lehetne nevezni, s amely kezdetben a Teréz körúton, majd a 30-as években az Andrassy úton (ma Népköztársaság útja), Vázsonyi János ügyvédi irodája mellett működött. A Központi Demokrata Kör a Demokrata Párt országos szervezetének, vagyis parlamenti csoportjának volt a gyülekező helye, a fővárosi politikai élet szemszögéből viszont a legjelentősebb az Erzsébetvárosi Demokrata Kör volt. Hosszú éveken át az Erzsébet körút 41. sz. alatt voltak a helyiségei, majd később itt már csupán a téli hónapokban folyt a párt- és politikai élet, a nyári helyiségeket pedig a Vilma királyné út (ma Gorkij fasor) 8. sz. alatt bérelték.

A demokrata körök, főleg az előkelőbb, gazdagabb kerületekben, kényelmes és a kor, valamint a tagság ízlése szerint berendezett helyiségekből álltak, s arra szolgáltak, hogy ott összejöve megvitassák a gazdasági és a politikai élet mozgását, de üzletkötéseket, politikai megegyezéseket is létrehozzanak; kártyaszobáikban szórakozást találtak, nagyobb helyiségeik pedig előadások, pártvacsorák megrendezésére szolgáltak.

Már a későbbi időkben vált elterjedtebbé az az 1920-as évek elején indított akció, amely a Demokrata Párton belül a fiatal, kezdő értelmiségiek és kereskedők körében ifjúsági szervezetek kiépítésére irányult. De az asszonyok számára is létrehoztak külön szervezetet, mivel az akkori szokások szerint a klubok életében nem vehettek részt.

A Rassay-párt központi klubját 1922-ben a Gresham palota III. emeletén avatták fel. Ez, mint a korabeli tudósító leírja, mintegy 15 „pompásan berendezett” teremből, szobából állott, a falakat selyemtapéta borította, bútorai szépek és értékesek voltak — valamennyi a pártot támogató mecénások ajándéka. Rassay hívei itt vagy a kerületi klubokban, politikai vacsorákon, vendéglőkben jöttek össze. A Margit körúti Posch vendéglő, a Hadik kávéház a Horthy Miklós úton (ma Bartók Béla út), a Philadelphia, a Corvin kávéház — ezek voltak a heti összejövetelek ismertebb színhelyei.

E két nagy párt mellett sokkal jelentéktelenebb és kisebb szervezet maradt a Függetlenségi és 48-as, később Kossuth-párt, amelyet 1919 nyarán Lovászy Márton és Batthyányi Tivadar szervezett, s amelyben azután jelentős szerepet játszott P. Ábrahám Dezső, Nagy Vince és Rupert Rezső.¹³ A fővárosban legjelesebb

¹³ OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. A párt tevékenységét, egyes politikusok egyéniségét világítja meg: Nagy Vince: *Októbertől októberig. Emlékiratok-önéletrajz.* New York, 1962. *Öt év múltán. A Károlyi korszak előzményei és*

képviselőjük Vámbéry Rusztem volt.¹⁴ Ez a párt, nevében, de tag-ságának egy részében, sőt programjának bizonyos pontjaiban is a leginkább emlékeztette az ellenforradalmi rendszert Károlyi Mihály pártjára és az 1918-as forradalomra. S ezért ez a párt, bár alig rendelkezett tagsággal vagy befolyással, s bár újságot sem indíthatott, mert lapengedélyt a belügyminisztertől 25 éven át nem kapott, a legélesebb támadások tüzeiben állt, s tevékenységét sokkal nagyobb mértékben korlátozta a kormányzat, mint akár Vázsonyi, akár Rassay pártjáté. Igaz, hogy ez a fővárosi befolyással alig bíró párt rendelkezett eredetileg a legszélesebb vidéki kapcsolatokkal, ez fogadta magába az itthon maradt „októbrista” politikusokat, akik 1918-as szerepük, valamint politikai felfogásuk miatt mind Vázsonyi, mind Rassay pártjából kiszorultak. Nem tette ugyan magáévá az 1918-as polgári demokratikus forradalom egész programját, de nagy politikai támadásokat provokálva maga ellen, mégis vállalta az „októbrizmust”, a polgári demokrácia számos követelményét, kapcsolatot tartott az emigráns Károlyival. Estélyein, amelyeket rendszerint a párt Mária Valéria utcai, majd Jókai tér 6. sz. alatti helységeiben rendeztek, Adyról hangzottak el előadások, akinek verseit Péchy Blanka adta elő; a 30-as évek derekán Rupert vezetésével a párt szövetségre lépett Bajcsy-Zsilinszky Endre pártjával, kapcsolatot keresett és talált a népi írók baloldalával.

A főváros liberális beállítottságú polgársága azonban nemcsak pártkeretekben politizált. Betiltott, de továbbélő mozgalmak, legális egyesületek és szervezetek egyaránt teret adtak politikai, közéleti szereplésének. Ezek története nagyon sok érdekes, sajátos vonással gazdagítaná a korszak történetét, de itt csupán néhány rövid utalásra van lehetőségünk.

Első helyen kell szólni a szabadkőműves mozgalomról, amely 1868-as belügyminiszteri jóváhagyása óta — korábbi történetére nem térhetünk ki — a fővárosban különösen tekintélyessé vált.

céljai. Írták: Buza Barna, Dénes Lajos, Fényes László, Nagy Vince, Rupert Rezső, Supka Géza, Szász Zoltán, Vámbéry Rusztem. Bp. é. n. Vidéki kapcsolataikra utal Erdei Ferenc: *Futóhomok.* Bp. 1957.

¹⁴ Apja nemzetközi hírnevű keletkutató volt. Ő maga jogot végzett, az Igazságügyi minisztériumban dolgozott, csaknem húsz esztendeig volt egyetemi tanár. Mint polgári radikális és meggyőződéses demokrata vett részt a forradalmakban. Az ellenforradalmi rendszer megfosztotta egyetemi katedrájától. Politikai aktivitása, radikalizmusa éltető kovásza volt a polgári ellenzéki, liberális-demokrata tábornak s a szellemi életnek. Több esetben vállalta kommunista vádlottak védelmét az ellenük indított perekben. Életútjára lásd: *Amíg városatyá lettem,* Nagy Vince i. m.

A Demokrata Párt tagjai közül igen sokan, de a Kossuth-pártból is mind 1918 előtt, mind azután részt vettek a mozgalomban. A mozgalmat az 1920. május 18-i 1550. számú bizalmas belügyminiszteri rendelet betiltotta, Podmaniczky utca 43. sz. alatti székházát pedig a MOVE-nak ajándékozta, mivel a szabadkőműves mozgalmat a rendszer a forradalmak egyik előidézőjének, a „destrukció” melegágyának tekintette. A mozgalom azonban ennek ellenére — hogy korabeli kifejezéssel éljünk — nem „aludt el”, megteremtette a maga legális szervezeteit, a magyar szabadkőművesek a külföldi (bécsi, csehszlovákiai, franciaországi) páholyok életében vettek részt. A mozgalomnak igen nagy szerepe volt abban, hogy a liberális ellenzék kapcsolatot tartott és tarthatott kisantant (főleg csehszlovák) és nyugati (főleg francia) politikai körökkel.¹⁵

Szabadkőművesek, liberálisok szervezete volt a Belügyminisztérium által megfigyelt Magyar Fabianus Társaság, amely Vámbéry Rusztem elnökletével működött. Alapszabályait ugyan a belügyminiszter nem hagyta jóvá, de a Társaság így is sok előadást, összejövetelt szervezett. Vezetői és aktív tagjai között ott volt Nagy Vince, Rassay Károly, Rupert Rezső, Vikár Béla, Kernstock Károly, a szociáldemokrata Hébelt Ede.¹⁶

Vámbéry Melanie vezette a Feministák Egyesületét, amely az ellenforradalmi rendszer értékskaláján szintén a „felforgató”, „destrukatív” megjelölést kapta. A Belügyminisztérium, amely tudott az Egyesület és a szabadkőművesek kapcsolatáról, nyomozást indított ellene, abban reménykedve, hogy sikerül bizonyítani „államellenes” tevékenységét. Összejöveteleiket rendszerint az Országos Iparegyesület Zichy Jenő utca 4. szám alatti helyiségeiben tartották — az Iparegyesület vezetői között szintén több szabadkőműves volt.¹⁷

1922-ben alakult meg az angol Cobden-klubok mintájára s főként liberális kereskedelmi körök kezdeményezésére a Cobden Szövetség, amely *Cobden* címmel folyóiratot is megjelentetett. E szövetségben gazdaságpolitikai kérdésekről, kereskedelmi problémákról esett szó, határozottan állást foglaltak a „zsidótlánításra” irányuló törekvések ellen.¹⁸ A korszak légkörét, a jobboldal felfo-

¹⁵ Palatinus József: *A szabadkőművesesség bűnei. A magyarországi szabadkőművesek mozgalma és külföldi kapcsolatai 1920-tól 1937-ig.* I—III. köt. Bp. 1920—1939. Wolff 14—16., 26. l. OL BM VII. res. 1935—2—3168—12113, 1936—7—5377.

¹⁶ Palatinus I. köt. OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n.

¹⁷ OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n. BM res. VII. 1936—7—9333., 1938—7. sz. n. I.

¹⁸ Palatinus I. és III. köt.

gását kitűnően érzékelteti Milotay Istvánnak a *Magyarság* 1924. március 2-i számába írt, a Szövetséget támadó cikke: „A Cobden Szövetség a zsidó bank-, kereskedelmi és ipari értelmiség ifjú nemzedékének afféle szervezete, mint amilyen a forradalom előtt a Galilei-kör volt az egyetemi ifjúság, vagy a Jásziék Társadalomtudományi Egyesülete a radikális zsidóság számára.” Éppen ezért Milotay nem csak érthetetlennek, de egyenesen súlyos hibának minősítette, hogy a Szövetség szónokai között olyan személyek is szerepeltek, mint Rákosi Jenő.¹⁹ Milotay egy kalap alá vette a szervezeteiket, holott a Cobden Szövetségtől távol álltak azok a radikális gondolatok, amelyeket a Galilei-kör vagy a Jászi-csoport tagjai vallottak magukénak. A fentiekhez hasonló társadalmi csoportok és rétegek képviseltették magukat a Rotary-klubokban is, vegyítve más politikai orientációjú személyekkel. Ezekben Balányi Kálmántól Bárdossy Lászlóig szélesedett a tagok köre.²⁰

A jobboldal különösen élesen támadta azokat, akik a főváros szolgálatában álltak, ha szabadkőműves múltjuk, liberális felfogásuk közismert volt. A *Nemzeti Újság* 1920-ban cikksorozatban rohant ki Déri Ferenc alpolgármester és Liber Endre főjegyző ellen, a fajvédők a parlamentben követelték mindazok elbocsátását az állami és közhivatalokból, akik valaha is részt vettek a szabadkőműves mozgalomban. 1939-ben ismét megújultak e támadások, most már nem a magyarországi forradalmak előidézését róva fel a liberálisoknak és szabadkőműveseknek, hanem azt, hogy a mozgalom „célja a fasizmusnak, minden nemzeti szocializmusnak üldözése”. Ez utóbbi egyébként igaz is volt, s éppen ez volt e mozgalom érdeme, ez tette jelentőssé a liberális polgári ellenzék képviselőinek benne való részvételét.²¹

A liberális pártok szervezeti életében a 20-as évek végével meginduló új korszak változást, ill. válságot hozott. A Demokrata Párt vonatkozásában ez összekapcsolódott Vázsonyi Vilmos 1926-ban bekövetkezett hirtelen halálával. Ekkor tűnt ki, hogy amennyire kedvező volt Vázsonyi mindenhatósága, amíg élt, annyira gyengítette is pártját — nem nőhetett fel mellette utódként új vezető. Fia, János fiatal volt még, s mint látni fogjuk, a 30-as évek új viszonyai között sokkal kevésbé hajlott megalkuvásokra, de nem

¹⁹ Milotay István: *Tíz esztendő 1914—1924. Cikkek, kortörténeti jegyzetek.* Bp. 1924. 352. s. köv. 1.

²⁰ Palatinus III. köt.

²¹ Jellemző példa Budniczky László interpellációja 1939. nov. 15-én a parlamentben, amely 1918—19-től kezdve összefoglalja a szabadkőműves mozgalom, az azzal kapcsolatban álló szervezetek „bűneit”. Napló 1939—44. III. köt. 75—77. l. Ilyen és hasonló interpellációk sora található a parlamenti napló 1939-es kötetében.

is látta valóságos jelentőségét a fővárosi ellenzéki szereplésnek. Az öreg Vázsonyi halála felszabadította az addig elfojtott ellenvéleményeket, önálló egyéni ambíciókat. A Demokrata Párt tehát frakciókra bomlott, illetve tagjainak egy része csatlakozott Rassayhoz. Bár később helyreállt az eredeti elrendeződés (Demokrata Párt — Rassay pártja), a Demokrata Párt ereje ekkorra már teljesen megtört.

A bázis azonban, amelyre a két ellenzéki párt támaszkodhatott, változatlan maradt, s ez egyszerre kedvező és kedvezőtlen is volt. A megújulás, a terjeszkedés készsége hiányzott mindkét pártból, s a fiatalabb generáció, amely a gazdasági világválság és a náciizmus időszakában kereste politikai orientációját, már nem a liberális pártokhoz, hanem vagy a munkásmozgalomhoz, vagy a szélső-jobboldalhoz csatlakozott. Végül pedig elkerülhetetlenül szervezeti és működési válságba döntötték a liberális ellenzéki pártokat az 1938–39-es faji törvények.

Igaz, történtek kísérletek arra, hogy a liberális ellenzék alkalmazkodjék az új viszonyok követelményeihez. Részt vett pl. a Halálbüntetés Elleni Szövetségben, amely 1932-ben Sallai és Fürst kivégzésének megakadályozására jött létre József Attila, Illyés Gyula és mások közreműködésével.²²

Olyan, bár nem hosszú életű mozgalom is indult, amely a kispolgári egzisztenciák gazdasági-politikai érdekeit a 30-as években nem a jobboldalon, de nem is a hagyományos liberális pártok keretei között próbálta képviselni. 1932. május 25-én reggel a főváros utcáin egy kis 30 oldalas, sárga füzet jelent meg: a Magyar Polgári Blokk kiáltványa. A blokkot dr. Nagy Lajos ügyvéd, a törvényhatóság tagja szervezte. A kiáltvány a rendszert tette felelőssé a gazdasági bajokért, állást foglalt a fasizmus ellen. A rendőrségi jelentések szerint bár csupán „a pusztuló magyar polgárság” megszervezését tekinti feladatának, „a blokk idők múltán fokozatosan a baloldal felé vezeti tagjait”. Előadásait, társasvacsoráit a Westend kávéházban tartotta, a rendőrség gondos és állandó megfigyelése alatt. Ezekből a jelentésekből tudjuk, hogy rendszeresen megjelentek ott Pünkösti Andor, Karinthy Frigyes, Éber Antal, Ascher Oszkár, s van olyan jelentés is, amely Rajk László bölcsészhallgató részvételét rögzíti.²³

A 30-as évek közepétől mégis azt tapasztaljuk, hogy a liberális ellenzéki pártok bázisa szűkül, parlamenti és fővárosi képviselőlete csökken, bár politikai tevékenységüknek és állásfoglalásuknak

²² OL BM res. 1932—4—2082/IV. *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1929—1935.* Bp. 1964. 199—200. l.

²³ OL BM VII. res. 1932—4—2083/II. 1932—7—2781. 1933. 7. tét. sz. n. *Ujság* 1932. máj. 25. „Polgári kiáltvány.”

jelentősége, éppen a nácizmussal, a magyar szélsőjobboddallal szemben, ez időben válik talán legjelentősebbé.

Milyen erőt képviselt a fővárosban a liberális ellenzék, kik s milyen számban képviselték a törvényhatóságban? Megbízható adatok és statisztikák hiányában nehéz pontosan megállapítani, vajon mekkora tagsággal, milyen befolyással rendelkezett a fővárosban a két legnagyobb liberális párt, hiszen tagnyilvántartást nem vezettek, irataik az érdeklődő utókorra szinte egyáltalán nem maradtak. A belügyi hatóságok, amelyek veszélyesnek nem annyira a liberálisokat, hanem a munkásmozgalmat, majd a szélsőjobboddalt tekintették, szintén igen keveset foglalkoztak velük. Egy 1933-as belügyminisztériumi felmérés szerint a Nemzeti Demokrata Pártnak 25—30 000 tagja volt, Rassay pártjának létszámát 14—15 000-re becsülték.²⁴ Ez a felmérés annyiban reális, amennyiben a két párt fővárosi taglétszámát jelzi. Nem kielégítő azonban annak a bázisnak a megítéléséhez, amellyel ténylegesen rendelkeztek. A fővárosi, valamint az országgyűlési választások során ugyanis, mint látni fogjuk, ennél nagyobb számú szavazatot kapnak, holott a választásra jogosultak száma is szűkebb volt még, mint feltételezhető táboruk egésze.

Kik voltak a liberális városatyák, milyen társadalmi rétegből jöttek? Mintegy százra tehetjük azoknak a számát, akik az 1920-i és az 1935-i fővárosi választások közötti időben — természetesen nem egyidejűleg — a liberális ellenzék képviseletében kerültek a törvényhatóságba. A liberális városatyák aránya a törvényhatóságban az 1920-as években 30% körül mozgott.²⁵ A gazdasági válság idején s azt követően azonban nagy törés, visszaesés következett be: 1935-ben — az 1920-as alaphoz mérten — csaknem felére zuhan képviselőik száma.

A liberális ellenzék kisebbség volt, az is maradt, sőt egyre inkább azzá vált. Mégis, pozíciója összehasonlíthatatlanul erősebb volt a fővárosban, legalábbis 1941-ig, mint a parlamentben. Sajnos, nincs lehetőség arra, hogy a liberális városatyákról egyéni portrét adjunk, sok esetben ez felesleges is lenne. Néhány rövid megjegyzés azonban nem érdektelen arra vonatkozólag, hogy kik is voltak tulajdonképpen, és mi jellemezte őket. Első pillantásra leginkább talán az tűnik szembe, hogy túlnyomó többségük, közel háromnegyed részük nem fővárosi származású, hanem vidéki családból való. Iskoláik elvégzése, egyetemi tanulmányaik befejezése után, illetve egzisztenciájuk megalapozására jönnek csak a fővárosba. Azt

²⁴ OL BM res. 1933. 7. tét. sz. n.

²⁵ Az alábbiakat az *Amíg városatyá lettem* c. kötetre és a még részletes tárgyalásra kerülő választási adatokra alapozom.

is megállapíthatjuk, hogy e gárda szinte egészében egyetlenegy generációhoz tartozik, legalábbis többsége az 1860-as és 1870-es években született. Ritka kivétel s már a fiatalok közé sorolódik az a néhány, aki az 1880-as években született. Fiatalabbak csak a második világháború körüli években jelentkeznek, igen csekély számban. A Budapestre áramlás arra az időre esett, amikor a főváros fejlődése nekilendült, s így gazdag lehetőséget kínált a vállalkozó szellemű s a kezdéshez szükséges anyagi bázissal rendelkező ügyvédnek, kereskedőnek, iparosnak. Zömük akkortájt került az asszimilálódás útjára, tehát képviselőt is azok között kereste, akik vele azonos sorsúak, akiket azonos érdekek fűtöttek. Ezért a liberális városatyáknak, prominens liberális politikusoknak mintegy a fele zsidó származású. Ez az arány távolról sem akkora, mint amekkorának az ellenforradalmi propaganda beállította, azzal próbálva diszkreditálni a liberális polgári ellenzéket, hogy az kizárólag „zsidó érdekeket” képvisel. Mint korábban szó volt róla, a liberális ellenzék programja nemcsak a zsidó kispolgárság, hanem még az általában vett kispolgárság érdekein is túlmutatott, s politikai vonatkozásban a dolgozó tömegek törekvéseivel is összhangban volt.

A liberális városatyák társadalmi helyzete sok tekintetben hasonló választóikéhoz. Legáltalánosabb jellemzőjük az, hogy szabad, független egzisztenciák: iparosok, kereskedők, ügyvédek, bankemberek, nem függenek az állami, közigazgatási hatalomtól. További, igen fontos jellemző, hogy nem képviselteti magát közöttük az „úri magyar társadalom”: a gentry, a megyéből jött tisztviselő, a földbirtokos.

Ugyanakkor kiemelkedően nagy számban találunk közöttük fővárosi ügyvédeket önálló irodákkal, akiknek jövedelme nemcsak a polgári jólét bizonyos fokát és biztonságát adja meg számukra, hanem a politizáláshoz valamennyire szükséges függetlenséget is. Számuk csaknem harmadát teszi ki a liberális városatyáknak.

Hasonlóan tekintélyes arányban vannak jelen gyárosok, nagykereskedők, háztulajdonosok, vállalati és bankigazgatósági tagok. Számuk csaknem azonos a polgári középszert képviselő, jobbmódú kereskedőknek és iparosoknak a számával, akik nagyobb, jól menő üzlettel, tekintélyesebb műhellyel, vállalattal rendelkeznek.

Az egyéb, kisebb arányban szereplő foglalkozási kategóriákat is figyelembe véve a tőke, a kereskedelem, az ipar, a szabadfoglalkozásúak domináns szerepét állapíthatjuk meg, azzal a fontos meg-szorítással, hogy a liberális városatyák közül a nagyipar és a nagy-tőke reprezentánsai éppen úgy hiányzanak, mint a kiskereskedők és kisiparosok. A nagyipar egy része ennek ellenére támogatta az ellenzéket, hasonlóan a kiskereskedőkhöz, kisiparosokhoz.

Joggal merül fel a kérdés, milyen forrásokból biztosította az ellenzék a párt politikai tevékenységéhez, sajtójának fenntartásához szükséges összegeket? Nemcsak a helyiségek fenntartásához, a propagandához, kiadványokhoz stb. szükséges összegekre kell gondolnunk, hanem azokra a hatalmas kiadásokra is, amelyeket például a választásokon való részvétel és azok előkészítése okozott.

Igaz, az ellenzéki pártok tagjai anyagilag támogatták szervezeteiket, de ez távolról sem volt elegendő, hiszen a kispolgári rétegek, az ún. szabadfoglalkozású értelmiségiek anyagi lehetőségei korlátozottak voltak.

Vázsonyi Vilmos és Rassay Károly, a pártvezérek személyes „áldozatvállalása” mellett természetesen azok is jelentékenyen hozzájárultak a pártok támogatásához, akik a fővárosi választásokon jelölteként szerepeltek, bekerültek a közgyűlésbe vagy a kerületek vezető testületeibe. Aranyat értek továbbá — s nem átvitt értelemben — azok a kapcsolatok, amelyek az ellenzéki pártokat az OMKE-hoz vagy a gyáriparosok hasonló szervezetéhez, a GYOSZ-hoz, valamint a Takarékpénztárak és Bankok egyesületéhez (TÉBE) fűzték. Ugyancsak az anyagi források eredetére utal az a tény, hogy Sándor Pál, Balkányi Kálmán (OMKE) vezető szerepet játszottak a fővárosi ellenzéki politikában, és hogy Fenyő Miksa, Chorin Ferenc (GYOSZ) és mások mind Vázsonyi, mind Rassay pártjával szoros kapcsolatot tartottak.²⁶

A nagyipar és a nagytőke hatékonyan, nem utolsósorban a sajtó anyagi támogatásával segítette a liberális ellenzékét.

A LIBERÁLIS SAJTÓRÓL

A liberális ellenzék politikai tevékenységének fontos része, a közönséggel való kapcsolatának nélkülözhetetlen eszköze volt a sajtó. A két háború közötti kiterjedt és sokrétű sajtótörténet gazdag problematikáját itt csak annyiban érinthetjük, amennyiben röviden jelezzük a liberális sajtó és az ellenzék anyagi összefonódását, tevékenységük kapcsolatát, az egyes lapok jellegét.

Az ellenzék számára nyújtott anyagi segítségnek tehát egyik jelentős tényezője volt a propagandaszempontról rendkívül fontos sajtó támogatása. Ez a segítség igen sokrétű volt. Például feltétlenül kellett, hogy anyagi juttatásban részesüljön az ellenzéki sajtó az

²⁶ Az anyagi források között szerepelt a különböző kártya-klubok bevétele, a „pinkapénz”: OL BM VII. res. 1940—4—10392.

OMKE részéről, noha ezt bizonyítani nem tudjuk, mivel az OMKE iratanyaga nem maradt meg. A TÉBE már 1919 novemberében sajtóbizottságot szervezett azzal a céllal, hogy csak azoknak a lapoknak nyújtsanak anyagi támogatást, amelyek „nem destruálnak” a pénzintézetek tevékenysége ellen, illetve, hogy a különböző pénzintézetek sajtótámogatásra fordított összegeit összehangoltan és egységes elvek szerint osszák szét.²⁷ Egy a század elejétől 1931-ig vezetett, évek és lapok szerinti kimutatás arról tanúskodik, hogy *Az Est*, *Az Ujság*, az *Esti Kurir*, a *Világ*, a *Magyar Hírlap* stb. minden esztendőben jelentős és állandó összegeket kapott a GYOSZ-tól.²⁸ Ezenkívül s az egységesítési törekvések ellenére, egyes vállalatok külön is dotálták a lapokat. Így az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. 1925-ben a *Világ*, *Az Est*, az *Esti Kurir* stb. közgazdasági rovatvezetőinek juttatott tekintélyes összegeket, s fennmaradt az a nyugta, amellyel az *Ujság* szerkesztője vette át 1936-ban a 12 500 pengős támogatást.²⁹ Egy a Goldberger cégnél 1939-ben készített felmérés és javaslat szerint az évi támogatás nemcsak a lapoknak kifizetett rendszeres összegekből állt, hanem ún. személyi juttatásokból is. Ebben az összesítésben találkozunk a *Cobden*, az *Esti Kurir*, az *Ujság*, a *Népszava* nevével.³⁰

Az ilyen és hasonló jellegű anyagi juttatások mellett voltak még más források, más, ha szerényebb támogatók is: maga a kormány és a kormányzathoz tartozó intézmények, valamint a főváros. Ha rövid pillantást vetünk az ellenforradalmi rendszer Bethlen miniszterelnöksége idején kiépült kormányzati rendszerére, s abban az egész polgári liberális ellenzék szerepére, ezt könnyű megmagyarázni. Az ellenforradalmi rendszer konszolidációja, amelynek kezdetét Bethlen István gróf miniszterelnöki kinevezése jelöli meg határkőként, már azt mutatta — ha 1921 áprilisában még nem is teljesen egyértelműen —, hogy az 1919 augusztusától tartó hatalmi csoportharc s egyben a kormányzati módszerek jellege körüli harc is eldőlt. Bethlen kinevezése ennek irányát is megjelölte: a Szegedről elindult tisztí különítmények s a mögöttük álló középrétegek

²⁷ OL Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ir. 109. cs. Okmánytár. Z—41—3010. g/I. Később a TÉBE és a GYOSZ közös sajtóbizottságot hozott létre hasonló céllal: OL Goldberger S. és Fiai Rt. Ügyvezető igazgató ir. sajtóügyek (budai Goldberger Leó levelezése 1938—39-ből). A nagytökére vonatkozó adatokra Jenei Károly hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

²⁸ OL Chorin Ferenc ir. Z. 248—9—211.

²⁹ OL Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ir. Okmánytár. Z—41—668—4235/XXX—5—2. OL Chorin Ferenc ir. Z. 248—9—212.

³⁰ OL Goldberger S. és Fiai Rt. Ügyvezető igazgató ir. sajtóügyek. Itt és egybeült az iratok részletes számadatokat tartalmaznak.

nyílt diktatúrát, erőszakot hirdető csoportjával szemben az a konzervatív ellenforradalmi csoport került túlsúlyra, amely a nagybirtok-nagytőke szövetségére építve az ország vezetésében a hagyományos módszereket, a liberalizmus olyan örökségét is alkalmazni kívánta, mint a parlament, a többpárt-rendszer. Ez a csoport szintén következetesen törekedett minden baloldali, kommunista szervezkedés megakadályozására, de eltűrte, sőt, a saját maga által kijelölt határok között, főként külpolitikai aspektusból szükségesnek tartotta nemcsak a liberális polgári ellenzék, de a legális munkásmozgalom szervezeteinek tevékenységét is.

A bethleni koncepciónak megfelelően a liberális ellenzéki pártok és szervezetek elismert, törvényesen engedélyezett tevékenységet fejthettek ki. Lehetővé vált számukra a fővárosban, valamint néhány nagyobb vidéki városban a politikai szereplés, viszont a legnagyobb erőszakkal akadályozták meg, hogy a kormányhatalom számára elsőrendű fontosságú megyei politikában, illetve a paraszt-ság körében megvessék a lábukat.

A kormány által felállított korlátok magából a politikai rendszerből, a politikai szabadságjogok erősen korlátozott voltából következtek. Az általános, titkos választójog hiánya, a közigazgatási apparátusnak teljesen a kormány alá való rendelése, a hagyományokkal alig rendelkező autonómiák korlátozása — mind-mind biztosítékokat jelentettek a központi hatalom számára.

A korlátokat nemcsak a kormánypolitika és annak módszerei állították fel, az ellenzékiiség a maga sajátos tartalmával is megerősítette őket. Ezekről korábban már szó volt. Végeredményként olyan helyzet alakult ki, amelyben a liberális ellenzék szerves részévé vált a rendszernek, a kormányzat pedig éppen Budapestre korlátozta az ellenzék tevékenységét, vagyis arra a területre, ahol annak bázisa a legerősebb volt. A vidéktől, a megyéktől — egy-két város kivételével — a kormány elzárta a liberálisokat. Ez azonban azzal a kedvezőtlen következménnyel is járt, hogy Rassay vagy Rupert, akik a vidékkel való kapcsolatokra is törekedtek, programjukat már csak e korlátozás miatt sem valósíthatták meg.

A Bethlen kormányzása idején kialakult szisztéma felelt meg leginkább a hagyományos uralkodó osztályok érdekeinek, s ezért a 30-as években tapasztalható változások, jobbratulódás ellenére annak alapjai és lényege fennmaradtak egészen az ország német megszállásáig.

E sajátos helyzetből következett, hogy az esetleges lapbetiltások, az utcai hírlapárusítás jogának átmeneti felfüggesztése, a netáni sajtóperek ellenére, a liberális ellenzék sajtója is beleilleszkedett a rendszer egészébe, s ennek megfelelően nemcsak a már említett

anyagi erőforrásokra, hanem a kormányzat, a főváros bizonyos támogatására is számíthatott 1944. március 19-ig.

A dotáció egy része a miniszterelnökség különalapjából és a Magyar Rádiótól származott,³¹ másik részét a főváros polgármesteri hivatala adta. Az anyagi támogatás mértékének megállapítása, a pénz biztosítása a polgármester hatáskörébe tartozott, s formailag az adott rá alapot, hogy a sajtó „hathatósan támogatta a székesfőváros üzemeit közérdekű munkáikban”, valamint magát a városvezetést is, mint egy 1930. december 4-én kelt irat megállapítja. Ilyen címen azután a polgármester a székesfőváros tulajdonában levő üzemekre vetett ki bizonyos összegeket, amelyeket az egyes fővárosi lapok között a polgármesteri hivatal osztott szét.³² Ezenkívül lapelőfizetések, hirdetések formájában szintén kaptak bizonyos összegeket az egyes újságok. Az idézett irat például az Elektromos Művekre 26 500 P-t, a Gázművekre 20 000 P-t, a Vízművekre 2000 P-t, az 1930-ban még fennálló Központi Tüzelő Szertárra 1500 P-t vetett ki. Ezekből az összegekből legnagyobb részben a keresztény-nemzeti irányzatot, a kormányt s a fővárosi többségi pártot képviselő lapok kaptak támogatást. De az ilyen pénzek rendszeres jövedelmi forrásai voltak az ellenzékhez tartozó orgánumoknak is. 1935-ben például a *Népszava* fennállásának harmincadik, *Az Est* pedig huszonötödik évfordulója alkalmából 8—8000 P-t kapott.³³ A rendszeresen támogatott ellenzéki lapok között volt *Az Újság*, az *Esti Kurír*, a *Pesti Napló*, majd a *Magyar Nemzet*. Fennmaradt egy érdekes kimutatás, amely az 1944. január 1—április 14-e között sajtótámogatásra fordított összegeket tünteti fel. E szerint egészen a német megszállásig különböző címeken (pl. a közlekedési balesetek megelőzését célzó közlemények honorálása stb.) támogatást kapott az *Újság*, az *Esti Kurír*, a *Magyar Nemzet*, s ami a politikai viszonyokra jellemző fényt vet, többet, mint a nyilasok lapja, a *Virradat*.³⁴

A Vázsonyi pártja körül tömörült fővárosi kispolgári, valamint polgári rétegek elsősorban *Az Újságot* vásárolták, amelyet Gajári Ödön alapított s felelős szerkesztői minőségében évtizedeken át Kóbor Tamás és Ágai Béla vezetett. Az ellenforradalmi rendszer első esztendeiben *Az Est* és a *Pesti Napló* mellett ez a liberális pol-

³¹ OL Kozma ir. 4. cs. Adatgyűjtemény. 1934. I. 62. 1. Kozma itt felháborodva állapítja meg, hogy az *Újság* a Rádiótól havonta kapott 500 P. ellenére „a legszemtelenebbül és igazságtalanabban belénk kötött...”

³² Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1930—68. Az ilyen tételek évente visszatértek: például uo. 1932—7, 1933—10.

³³ Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. I. ü. o. 1935—3620.

³⁴ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1944—242.

gári köröknek talán legnépszerűbb lapja. Politikai karakteréről túlságosan sokat nem kell mondanunk, mert mind az országos, mind a fővárosi politika kapcsán egészében véve a Vázsonyi-féle vonalat képviselte. Ez természetesen nem zárta ki azt, hogy különböző kérdésekben ne bírálja a pártot vagy politikáját. A nagy példányszámú lap fórumot adott a demokrata párti politikának, és azt igen széles rétegekhez közvetítette. 1925 májusában itt jelent meg Beniczky Ödön 1919-es belügyminiszter vallomása a Somogyi—Bacsó gyilkosságról, Horthy szerepéről, a különítményekről, amelyeknek tevékenységét a lap kezdettől fogva elítélte. Harcolt a lap az antiszemitizmus, a jogtiprás ellen, s ezért szerkesztőségét a szélsőjobboldal rendszeresen támadta. A Beniczky-vallomás közlése miatt indított perben a lapot betiltották, de igen rövid idő múltán újra engedélyezték, és most már *Ujság* néven jelent meg.

1935 és 1938 között a Demokrata Párt önálló lappal is kísérletezett (*Demokrata Újság*), de az akkor érvénybe lépő törvények és az azokat követő intézkedések nem kedveztek az ilyen kezdeményezéseknek.

Az *Ujság* és az *Ujság* munkatársai között Kóbor Tamás, Zsolt Béla mellett ott találjuk a színházi rovat vezetőjeként igen hosszú időn át Szomory Emilt, színházi kritikusként Pünkösti Andort. Gép- és gyorsíróként alkalmazta a szerkesztőség a kommunista Tamás Aladárt, aki Pünkösti támogatásával verseit is közölhette. Elég rendszeresen írt a lapba, s különösen az akkor rendkívül terjedelmes karácsonyi számokban kapott teret Goda Gábor, Várnai Zseni, Márai Sándor, Hans Haabe, akinek tudósításai Evianról s a zsidóság helyzetéről különös érdeklődésre tarthattak számot; továbbá Laczkó Géza, Szép Ernő, Török Sándor, Babay József, Kassák Lajos, Ruffy Péter, Erdélyi József, Fodor József, Bálint György, Nagy Endre, Ignotus, Németh Andor, Elek Artúr, s még sorolhatnánk a neveket.³⁵ Az ellenforradalom győzelme után részben *Az Ujság* adott kenyeret olyan újságíróknak, akik 1918-as szerepük miatt csak itt, illetve Purjesz Lajos lapjánál, a *Világnál* találhattak munkát és keresetet.³⁶

A két háború közötti időszak másik igen ismert ellenzéki polgári lapja az *Esti Kurir* volt, amelyet Rassay Károly indított meg 1923. szeptember 16-án. Az induláskor Rassay töltötte be a főszerkesztői tisztelet, közvetlen munkatársai Boros László és Fodor Oszkár

³⁵ Lásd magát a lapot, valamint Sós 227—228., 231. l. Kellér Andor: *Író a toronyban*. Bp. 1964. 175., 269. l.

³⁶ Ilyen volt például Dugovics Viktor, akitől a liberális sajtó helyzetére vonatkozólag sok hasznos közlést kaptam 1970 novemberében Párizsban. Segítségét ezúton is köszönöm.

voltak. Az *Esti Kurír*nak nem volt olyan rangos irodalmi rovata, mint az *Ujságnak*; szerzői között azonban az irodalom igen neves képviselőit is megtalálni, mint Krúdy Gyula, Remenyik Zsigmond. Politikai és gazdasági cikkeit gyakran kapta Pakots Józseftől, Fenyő Miksától, Balkányi Kálmántól, Lovászy Mártontól, Apponyi György gróftól, Dinnyés Lajostól.³⁷

Fogalom volt ebben a korszakban „Az Est-lapok”, az a konszern, amelyet Miklós Andor tartott kezében: az *Est*, a *Pesti Napló* és a *Magyarország*. Ezek a lapok szintén a liberális polgári felfogást képviselték, nagy teret biztosítottak a progresszív polgári kultúrának. E lapok 1919-ig összekapcsolódtak a polgári haladás sokszínű táborával, s ezért az ellenforradalom győzelme után a szélsőjobb-oldal heves támadásokat intézett ellenük. A rendszer konszolidációjának előrehaladásával azonban felfogásuk közelebb kerül a kormánypolitikához, mint 1919–20-ban. „Az Est-lapok” nagy vagyont, a sajtó területén nagy befolyást jelentettek, s a rendszer — érthetőleg — több alkalommal tett kísérletet, különösen Miklós Andor halála után, hogy özvegyétől, Gombaszögi Fridától megszerezze.³⁸

Kifejezetten a fővárosi liberális ellenzék orgánuma volt a B. Virágh Géza felelős szerkesztésében hetenként, illetve „a szükséghez képest többször is” megjelenő *Független Budapest* c. lap. Az ellenzék szemszögéből ismertette, pontosabban bírálta a városi politikát, különösen sokat foglalkozott a városi szállítások, építkezések körüli visszaélésekkel, panamákkal. Hasonló karakterű volt a *Fővárosi Hírlap*, amelynek gondosan jegyzetelt, színes ceruzával megjelölt, a városháza többségi pártjait bíráló cikkei a 20-as években gyakran kerültek a főpolgármester elé.

Purjesz Lajos főszerkesztésében jelent meg a *Világ*, a polgári ellenzék baloldalának lapja. Az Andrassy úton (ma Népköztársaság útja), az Oktogon közelében bérelt szerkesztőségi helyisége munkát, félig-meddig otthont nyújtott Feleky Gézának, Zsolt Bélának, fórumot adott a polgári radikálisok maradékainak (pl. Csécsi Imrének), publikációs lehetőséget a baloldali íróknak, újságíróknak.³⁹ A *Világ* a forradalmak előtt tulajdonképpen a szabadkőműves mozgalom lapja volt, s jelentősége a mozgalom betiltása után különösen megnőtt. Baloldali beállítottsága miatt 1926-ban betiltották. Ekkor a *Világ* kiadói megvették a délutáni lapként megjelenő *Magyar Hírlapot*, s reggeli újságot csináltak belőle. A

³⁷ Itt is a lapra kell hivatkoznom, valamint Sósra.

³⁸ OL Kozma ir. 9. cs. Adatgyűjtemény. 1938 —II. Kellér 193., 234. l.

³⁹ Eleven, érdekes portrét ad a lapról és munkatársairól Sós 197. s köv. l.

30-as évek végéig, amikor a *Magyar Hírlap* is kénytelen volt beszüntetni megjelenését, itt dolgozott a *Világ* régi gárdája, sok radikális vagy demokratikus beállítottságú polgári újságíró, s a lap szerkesztősége a liberális ellenzék baloldalának egyik legjelentősebb centruma volt.

E sajtó állásfoglalása, politizálása nem csupán a kifejezetten politikai jellegű cikkekben, az *Ujság* közismert és híres „Rovás” rovatában, az *Esti Kurír* vezércikkeiben nyilatkozott meg. Kezdetől fogva politizálást jelentett az irodalmi, a zenei, a színházi élet bemutatása, a képzőművészeti világ eseményeinek kommentálása.⁴⁰ Jó értelemben s a jó oldalon való politizálás volt Derkovics Gyula festőművész tehetségének méltatása, a cikk, amely nyomoráért a rendszer kultúrpolitikáját tette felelőssé;⁴¹ annak szóvá-tétele, hogy a Baumgarten-alapítvány megtagadta a segílyt a beteg Tersánszky Józsi Jenőtől;⁴² Zsolt Béla írása, amely szintén a Baumgarten-alapítványt támadta József Attila méltatlan mellőzé-séért;⁴³ Vándor Kálmánnak Kodály Zoltánt s zenei tevékenységét méltató több írása.⁴⁴

A 30-as évek végén a liberális sajtó életében új fejezet kezdődött. Erről azonban a maga helyén, később lesz szó.

⁴⁰ A felhozott példák kiragadottak, s az e tekintetben számbavehető cikkeknek csak kis töredékét teszik ki.

⁴¹ *Esti Kurír* 1934. jún. 20. 6. l., jún. 24. 7. és 8. l.

⁴² Uo. 1937. jún. 2. 7. l.

⁴³ *Ujság* 1937. dec. 8. vezércikk.

⁴⁴ Uo. 1934. okt. 28. 7. l.

A FŐVÁROSI POLITIKAI VISZONYOK KONSZOLIDÁLÁSÁÉRT

A liberális ellenzék politikai törekvéseiből természetesen következett, hogy sikra szállt a politikai konszolidációért, a fővárosi erőviszonyok megváltoztatásáért. Ennek lehetőségét s egyben jelentőségét az adta, hogy a fővárosban zajló politikai harc igen fontos részét alkotta a rendszer konszolidációs folyamatának. Bethlen miniszterelnök kinevezésével e folyamat jelentős fordulatot vett, de a miniszterelnök még néhány évig arra koncentrált erőit, hogy Gömbös csoportját kiszorítsa a kormánypártból. A főváros ügyeivel tehát 1923-ig Bethlen lényegében nem foglalkozott. Amikor azonban 1923-ban Gömbös ellenzékbe ment, s a gazdasági stabilizáció megteremtéséhez külföldi kölcsön felvétele vált szükségessé, Bethlen fokozottabb figyelmet kezdett fordítani a fővárosra, a liberális ellenzékre és a Szociáldemokrata Pártra, ekkor kerültek előtérbe azok a korábban is lappangó ellentétek, amelyek Bethlen és Wolffék sok tekintetben eltérő nézeteiből következtek.

A liberális ellenzék a fővárosban, csakúgy mint az országos politika fórumain, Bethlen konszolidációs politikáját, Gömbösök kiszorítását támogatta, arra törekedve, hogy a politikai viszonyok normalizálása során saját politikai pozíciója erősödjék.

Wolffék ugyanakkor minden fórumon kifejezésre juttatták a Gömbös-csoporttal bizonyos fokig összhangban álló tántoríthatatlan „keresztény-nemzeti”, antiszemita, szélsőségesen jobboldali álláspontjukat. Ennek megfelelően sorozatosan intéztek támadásokat a liberális ellenzék, annak sajtója, valamint a „zsidó tőke” ellen. Bethlen konszolidációs politikáját túlságosan liberálisnak, saját fővárosi pozíciójuk szempontjából veszélyesnek ítélték.

Wolff Károly már az 1921. február 6-i közgyűlésen azzal az indítvánnyal állt elő, hogy küldjenek ki „legfelsőbb pártatlan vegyes bíróságot” a „még most is virágzó destruktív sajtó” tevékenységének vizsgálatára, különös tekintettel a forradalmakban s azok előkészítésében játszott szerepükre. Fővárosi bojkottot, illetve betiltást követelt a *Világ*, *Az Est*, a *Pesti Napló*, a *Magyarország* és a

Népszava ellen. Sürgette a sajtótörvény megszigorítását, amíg „nemzetvédelmi biztosítékok” nem lesznek arra, hogy e lapok „káros tevékenységet” ne fejthessenek ki.¹ Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik 1921 januári gyűlésén vad kirohanást intézett Vázsonyi Vilmos, valamint pártja ellen. A „fajmagyarság szellemében” azt követelte, hogy a vásárló közönség indítson bojkottot a zsidó kereskedők és újságok ellen, s ezzel a fenyegetéssel zárta szónoklatát: „A zsidóságnak azt üzenjük: Vigyázatok! Ezentúl nem leszünk türelmesek. . .”²

Nem sokkal ezután Wolff egyik párthíve a közgyűlésen szigorú vizsgálat megindítását sürgette mindazok ellen, akik a forradalmakért felelőseknek tekinthetők.³ 1921 februárjában a közgyűléssel megszavaztatták azt a javaslatot, amely a kormánytól s minden törvényhatósági szervtől a legszigorúbb eljárást követelte az egyébként betiltott szabadkőműves mozgalom esetleges megnyilatkozásaival szemben, mivel „nemzet és hazaellenes tevékenysége által hazánk összeomlását nagymértékben előidézte”.⁴

A Wolff és Sipőcz megfogalmazta program szerint alakult a városvezetés gazdasági politikája is. A városi szállítások, megrendelések, iparendélyek kiadása során mindinkább antiszemita, „keresztény-nemzeti” szempontok érvényesültek.⁵ Emiatt a liberális ellenzék többször interpellált s kényszerített ki vizsgálatokat. Megjegyzendő azonban, hogy a liberálisokat természetesen nemcsak politikai, hanem legalább ilyen mértékben anyagi motívumok is vezérelték.

¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. febr. 6. 73. l.

² *Nemzeti Újság* 1921. jan. 14. 3. l.

³ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. ápr. 20. 183—184. l.

⁴ Uo. Közgy. jkv. 1921. febr. 16. 71—72. l., valamint uo. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1923—107.

⁵ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1922—60., 1922—63. Wolffék figyelme még a színházak műsoraira is kiterjedt. A főváros közigazgatási bizottságának 1922. szeptember 11-i ülésén például a rendőrség közbelépését követelték a Nyári Színház Madách „Az ember tragédiája” előadása miatt, mivel a francia forradalom jelenetében a Marseillaise-t énekelték. 1923. december elején szintén darab-betiltásokat sürgettek, mert „folyton folyvást kereszténytelenebb és erkölcstelenebb darabok kerülnek előadásra és mindig jobban és jobban süllyedünk az erkölcstelenségbe”. Ugyanakkor az ÉMÉ legényei az Operaházban, valamint a Fővárosi Operettszínházban merényletet követtek el a színészek ellen, Szomoró Dezső Nemzeti Színház-beli bemutatóját tüntetéssel próbálták megakadályozni. *Fővárosi Közlöny* 1922. szept. 22. 42. sz. A közigazgatási biz. 1922. szept. 11-i ülése. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1923. dec. 5. 609. l. *Az Újság* 1920. ápr. 6. „Nagy botrány az Operaházban.” *Az Est* 1920. ápr. 7. vezércikk. Napló 1922—27. VIII. köt. 357. s köv. l. Pakots József interpellációja 1923. jan. 17-én., 103. s köv. l. Rassay Károly interpellációja 1923. jan. 24-én.

Az 1920-as évek elején, akárcsak a parlamentben, a főváros közgyűlési termében is szinte állandóan napirenden szerepelt az a kérdés, kik a felelősek a történeti Magyarország felbomlásáért, a forradalmakért, a békeszerződésért. A jobboldal mindenért a liberális ellenzék, a munkásmozgalmat tette felelőssé. A liberálisok kedvezőtlen pozícióból vették fel a harcot, s a forradalmakat megtagadva bár, védték a liberális politikát, bírálták a magyar uralkodó osztályok konzervatív, háborús politikáját. Egyidejűleg élesen támadták Wolffékat, a fajvédőket, s minden lehetőséget kihasználva sürgették a törvényes jogrend helyreállítását, a kivételes hatalom felszámolását.

E viharos ülések közül említésre méltó az 1921. április 27-i, mint amely jól jellemzi a korszak, a közgyűlések hangulatát, légkörét. Gál Jenő ez alkalommal indítványt terjesztett elő, követelve a háborús kivételes állapotok megszüntetését. Indoklásában a békeszerződéssel és következményeivel foglalkozva megállapította, hogy az ország politikai ellentéteinek jelentős csökkenését eredményezte a nemzetiségi tömegek leválása, s azt ilyen szempontból kedvező fejleménynek nevezte. Ezt a megállapítást a keresztény többség a nemzeti érdekek és érzések legsúlyosabb megsértésének tekintette, Gált hazaárulással vádolta, csaknem tettelesen támadt rá. Sipőcz felfüggesztette a közgyűlést, miközben Wolffék a nemzeti himnuszt énekelve tüntettek a liberális ellenzék ellen.⁶ A *Nemzeti Újság* 1921. április 29-i száma, kommentálva és felettébb kiszínezve a történeteket, Gál és az ellenzék fellépését „patkánylázadásnak” titulálta. A Nemzeti Demokrata Párt hiába tiltakozott.⁷

A 20-as évek folyamán az ellenzék tevékenységének egyik leglátogabb terrénumát adta az ország s a főváros gazdasági helyzete, a város gazdálkodása. A háborút követő infláció, majd a stabilizáció súlyos terheket rótt nemcsak a munkásosztályra, de a kispolgárság széles rétegeire is. Az ellenzék arra törekedett, hogy a kisemberek érdekeit a városházával, de a kormánnyal szemben is megvédje. Az egyik legnagyobb gazdasági és szociális problémát a lakáshelyzet okozta. Nemcsak azért, mert lakáshiány volt a fővárosban, amelyet még tetézt a menekültek, a „vagon-lakók” elhelyezésének gondja,⁸ hanem a kormány tervezett lakástörvénye miatt is.

⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. ápr. 27. III. sz. jkv. *Az Újság* 1921. ápr. 28. 3. l.

⁷ *Nemzeti Újság* 1921. ápr. 29. 3. l.

⁸ 1918 őszétől 1924. júl. 15-ig a trianoni békeszerződéssel Magyarországtól elcsatolt területekről mintegy 350 000 ember menekült el, nagy részük Budapestre. Többségük az államigazgatás, törvényhatóságok alkalmazottja,

A kormány ugyanis szabad kezet akart adni a háziuraknak a lakbér megállapítására, valamint a lakás- és az üzletbérletek felmondására. Egy ilyen rendelkezés kizárólag a háztulajdonosok érdekeit szolgálta volna, a bérlőket (kiskereskedők, kisiparosok, alkalmazottak, munkások stb.), a lakók óriási tömegét viszont egyszerűen katasztrofális helyzetbe juttatta volna.

1921. február 18-án Bródy Ernő a Nemzeti Demokrata Párt nevében leszögezte a rendkívüli közgyűlésen, hogy addig, amíg elegendő lakás nem áll rendelkezésre, a lakásokat sem felszabadítani, sem felmondani, sem a kislakások bérét emelni nem volna szabad. Követelte többek között a lakásüzérkedés megakadályozását, valamint a lakásépítés megindítását. A demokraták más szónoikai azt hangsúlyozták, hogy a háztulajdonosok kisebbségével szemben a „kisemberek” többségének érdekeit kell szem előtt tartani.

Wolff és párthívei a demokratákat demagógiával vádolták, felrótták nekik, hogy a lakók és a háziurak érdekeit szembeállították. Wolff 12 tagú bizottság megalakítását ajánlotta a lakástörvény megvitatására, s javasolta, a kormány a fővárossal is tárgyalja meg a készülő törvényt. A vita hevében éles támadások hangzottak el az ellenzék ellen, Bródyt — érvek helyett — lezsídózták. Hajdu Marcel *Az Ujság*-nak adott nyilatkozatában elkeseredetten vonta kétségbe az ellenzék városházi tevékenységének értelmét.⁹

A lakáskérdés szinte havonta szerepelt a közgyűlés előtt vagy a szakbizottságokban, s ilyenkor Wolff és pártja rendszeresen antiszemita kirohanásokat rendezett az ellenzék ellen. Összhangban az ellenforradalmi rendszer egész propagandájával, általában a zsidóságot tették felelőssé a lakásínségért. Megtörtént az is, hogy Pakots József demokrata párti városatyát egy, a közgyűlésen elhangzott felszólalása miatt a rendőrség megidézte és kihallgatta.¹⁰

Wolffék azonban propagandisztikus megfontolásokból — hiszen azt hirdették: céljuk a kispolgárság széles tömegeinek támogatása, érdekeinek védelme — végül mégis kénytelenek voltak csatlakozni a liberális ellenzék akciójához. Az 1921. október 5-i, az ellenzék által összehívott rendkívüli közgyűlésen már megszavazták azt az előterjesztést, amely szerint a tervezett lakástörvény „a cél

tanító volt, de szinte minden társadalmi réteg képviselve volt közöttük. Weis 158. l. „Vagonlakók”-nak azért nevezték őket, mert hónapokig pályaudvarok vasúti kocsijaiban éltek.

⁹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. febr. 18. rendkívüli. *Az Ujság* 1921. ápr. 21. 2. l.

¹⁰ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. szept. 21. *Az Ujság* 1921. szept. 7. 4. l. Pakotsra: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. jún. 1.

elérésének biztosítása nélkül csupán a főváros lakossága nyugal-
mának felzaklatására. . . a társadalom minden rétegét egyaránt
eltöltő elkeseredés fokozására alkalmas”. Követelték, hogy korlá-
tozzák a Budapestre való felköltözést, indítsanak állami és fővárosi
lakásépítést. A helyzet azonban éveken át semmit sem javult, s
így a lakáskérdés is napirenden maradt.¹¹

A liberálisok hasonló kitartással sürgették „az ipari termelés
folytonosságát fenyegető válság” felszámolását, munkaalkalmak,
megrendelések biztosítását a kisiparosok, kiskereskedők számára.
Tiltakoztak az áremelések ellen, követelték az élelmiszerellátás
megjavítását.¹² Pakots József 1921 decemberében még a következő
javaslat megtételétől sem riadt vissza: „Minthogy az élelmiszer-
ipar és a nagykereskedelem terén a nagytőke szervezkedés útján a
gyakorlatban monopolisztikus hatalmat élvez, minthogy továbbá a
nagytőkének ez a hatalma, mellyel a szabadverseny nyomása alól
mentesülni tud, nem mindig a közellátás érdekeinek megfelelően
érvényesül: ennél fogva szükséges e kérdéseknek törvényes szabá-
lyozása akként, hogy a nagytőke monopolisztikus hatalmának
káros kinövései egyrészt hathatós ellenőrzéssel, másrészt megfelelő
szankciókkal megakadályoztassanak.”¹³ Hasonló jellegű, a nagy-
tőke érdekeinek korlátozását célzó javaslatot tett 1921. december
21-én a kispolgárság, az alkalmazottak érdekében Gál Jenő is,
amikor azt kívánta, hogy a polgármester folytasson tárgyalást a
budapesti nagy ipari vállalatokkal, s ezek óriási nyereségeiből
bér formájában engedjenek át valamit a létminimum határán
tengődő munkásoknak és kereskedelmi alkalmazottaknak.¹⁴

A leghevesebb összetűzések kísérték azt az igazságügyminiszteri
rendeletet, amely a mozik üzemeltetésének felülvizsgálatát, a régi
bérlők eltávolítását irányozta elő, hogy így jövedelmező vállalko-
záshoz juttassák a rendszer híveit s a különböző jobboldali szerve-
zeteket, közöttük a MOVE-t.¹⁵

A legközvetlenebb gazdasági és politikai érdekek ütköztek össze
szinte minden gazdasági, illetve szociális kérdés tárgyalásánál.
Ez magyarázza, hogy a látszólag ártatlan témák is viharos össze-
csapásokhoz vezettek. 1922. január 11-én például a Nemzeti
Demokrata Párt részéről ismét interpelláció hangzott el — egy a

¹¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. okt. 5. rendkívüli., 1922. júl. 12. 1923.
márc. 23.

¹² Uo. Közgy. jkv. 1921. ápr. 20., szept. 21. rendkívüli., 1922. júl. 4—5.

¹³ Uo. 1921. dec. 7. rendkívüli.

¹⁴ Uo. 1921. dec. 21.

¹⁵ Napló 1920—22. IX. köt. 121. s köv. I. Rassay Károly 1921. márc.
21-én. X. köt. 22. s köv. I. Ráday Gedeon, Gömbös Gyula 1921. máj. 20-án.

megszámlálhatatlanul sok közül — a kiskereskedelem és kisipar védelmében. Fayer Sándor megállapította, hogy a polgármester előterjesztése a drágaság enyhítésére több ponton „a legális kereskedelemre és iparra nézve imminens veszélyt rejt magában, amiből kereskedelemellenes tendencia magyarázható”. „A székesfőváros kereskedelem és ipar nélkül meg nem állhat — mondotta — és a kereskedelmet és ipart érintő mindenféle kár a város kára, a kereskedelem és ipar tönkretétele a város tönkretétele.” Ilyen kárt látott a vízdíj, a kereseti adó emelésében, abban, hogy a főváros számos kisipari munkát nem adott ki, hanem a maga üzemével végeztette el stb. Ez a probléma a világ bármely táján ismert és általános volt a polgári törvényhatóságok előtt. A hazai viszonyokra viszont az jellemző, hogy e felszólalást követően, s nem először, azzal rohanták le az ellenzéket, hogy „a kommunistákat megelőzőleg demokratáknak nevezték”, vagyis azonosították őket a kommunistákkal. Gál Jenő a demokraták részéről a legőszintébben tiltakozott a kommunistaság vádjá ellen, hiszen az pártjukat valóban érdemtelenül érte. A botrány olyan méretűvé nőtt, hogy végül az ellenzék tüntetőleg kivonult a közgyűlésről.¹⁶

A liberális ellenzék 1922 nyarán azt követelte, hogy a főváros foglalkozzék a parlament előtt álló adótörvénnyel is, mert a tervezet hátrányosan érintette a kisegzisztenciákat. Az adózás körül folytatott, több éven át tartó harcban a liberális ellenzék követelése a következők voltak: a kereskedelemben, iparban dolgozók és szabadfoglalkozásúak kereseti adójának leszállítása, fix és progresszív kereseti adó megállapítása, egy alkalommal fizetendő jövedelemadó s annak kirovásánál olyan modern szempontok alkalmazása, mint a létminimum megállapítása, a progresszivitás, a családi állapot, a gyermekek száma stb.¹⁷

A gazdasági, megélhetési gondokon csak tervszerű szociális programmal lehetett volna segíteni. A főváros vezetősége azonban még annyit sem tett e téren, amennyit lehetőségei engedtek volna. Sipőcz főpolgármester elsősorban a saját ínség-akcióját szorgalmazta, amely hírhedtté vált az ellenforradalmi rendszerben. Az ingyenkonyhák „Sipőcz levese” azonban semmiféle megoldást nem hozhatott, noha Sipőcz még azt is megkísérelte, hogy Huszár Károly volt miniszterelnök konkurens jótékonyági akcióját megadóztatva s a hivatalos utakat megkerülve az így befolyt összeget megkaparintsa és a maga akciójában gyümölcsöztesse.

¹⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1922. jan. 11. *Az Újság* 1922. jan. 12. 5. l. — Hasonló kérdések szerepelnek a közgyűlésen 1922. febr. 1-én és febr. 15-én.

¹⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1922. aug. 23. rendkívüli.

Az emiatt keletkezett botrány olyan méreteket öltött, hogy Wolff is kénytelen volt elítélni Sipőcz eljárását.¹⁸

A baj a főváros gazdálkodásának rendszerében rejtett. Miként az országnak, úgy kezdetben a fővárosnak sem volt költségvetése, amelyet a közgyűlés megvitatott, elfogadott volna. 1922-től indult meg a költségvetésen alapuló gazdálkodás, a főváros sorozatosan vett fel hatalmas külföldi kölcsönöket, évről-évre növelte az adóterheket, s így képes volt néhány év alatt egyensúlyba hozni mérlegét. A költségvetési viták — akárcsak a parlamentben — módot adtak az ellenzéknek arra, hogy bírálják a főváros egész vezetését, s hogy kifejtessék saját programjukat.¹⁹ Már az 1922-es költségvetési vitában kifogásolták a főváros jövedelmeinek felhasználási módját, tiltakoztak a háború idején érvénybe léptetett, de még 1922-ben is alkalmazott intézkedések ellen, amelyek a kiskereskedelmet, kisipart korlátozták tevékenységében. Sürgették a városi adminisztráció csökkentését, a takarékoságot, már ekkor tiltakoztak a „budapesti közúti vaspálya és a villamos városi vasút” megváltásának módja, a Beszkárt megteremtésének mikéntje ellen. Az ezzel kapcsolatos csatározások még éveken át zajlottak, sőt, 1936-ban is megújultak.²⁰

Érthető módon minden alkalommal szóvá tették, ha a városi üzemek, városi szállítások körül visszaélést, a párhíveknek való törvénytelen kedvezéseket derítettek fel.²¹

A kiskereskedelem és kisipar érdekvédelméből szükségszerűen következett a liberális ellenzék leghatározottabb állásfoglalása a kormány s a különböző intézmények által felkarolt és támogatott fogasztási és értékesítési szövetkezetek ellen, s az is, hogy rend-

¹⁸ A főváros jótékonyági akcióinak szűkös keretére: Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1922. febr. 5. Sipőcz ügye az 1922. jan. 11-i ülésen szerepelt. Mivel társadalmi-etikai szempontból lehetetlen lett volna a jótékonyági akciók elől elzárkózni, a liberális körök Huszárt támogatták. Az OMKE például 10 000 koronát ajánlott fel, s Balkányi Kálmán a Huszár-akció népszerűsítette. Balkányi Kálmán: *Arcok, harcok, kudarcok*. Hegedűs László előszavával. H. é. n. 78. l.

¹⁹ Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. jan. 1., júl. 7., 8., 9. Viharos összecsapásra került sor az 1921. nov. 23-i közgyűlésen, amellyel *Az Újság* 1921. nov. 23. 5. l. is foglalkozott.

²⁰ Föv. Lvt. Közgy. jkv. Az 1922. márc. 8-tól ápr. 8-ig tartó költségvetési vita. Lásd még: uo. 1922. jún. 28. Beszkárt-ügy: uo. 1922. nov. 22., 24., 25., 27., valamint 1923. jún. 20. rendkívüli közgyűlés. Napló 1935—1939. VIII. köt. 236—237. l. Csilléry András az 1936. máj. 27-i ülésen.

²¹ Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1922. febr. 1., júl. 1—2. Különböző panamákra Kiss 234., 265., 301. l.

²² Uo. Közgy. jkv. 1923. júl. 4., dec. 5. Balkányi: *Arcok* . . . 34., 134., 143—144., 150., 163—164., 173—174. l. A fentebb idézett gazdasági

szeresen sürgették, ill. követelték a kiskereskedők, kisiparosok hitellel való támogatását.²²

Amikor a liberális ellenzék e rétegek érdekében szót emelt, gyakran olyan intézkedéseket kívánt, amelyek más, szélesebb rétegek, osztályok helyzetét is előnyösen érintették volna (drágaság mérséklése, közellátás megjavítása, munkaalkalom teremtése, lakbérügy stb.). Ezt őszinte jószándékkal s azzal a meggyőződéssel tette, hogy a kispolgárság és a munkásosztály gazdasági, szociális és politikai követelései sok ponton azonosak vagy igen közel állnak egymáshoz.²³ Érdeemes erre felfigyelni azért is, mert 1925-ig, az új fővárosi választásig nem volt szociáldemokrata városatyja, s a városháza közgyűlésén a munkásosztály problémáinak egyedül a Demokrata Párt adott hangot — a maga módján.

1920—22-ben úgy látszott, hogy a főváros Wolff-féle vezetése megingathatatlan. A liberális ellenzék ennek ellenére vagy éppen ezért, elkeseredetten és élesen támadta a vezetést a városházán kívül is. 1921 karácsonya előtt az Erzsébetvárosi Kör egyik vacsoráját kizárólag ennek szentelték. Fábíán Béla itt nem alaptalanul állapította meg, hogy „a városházán dühöng legerősebben az ún. keresztény irányzat”. Baracs Marcel a keresztény pártok demagógiáját bírálta, míg Vázsonyi Vilmos „siralomháznak” nevezte a városházát, s azt a reményét fejezte ki, hogy egy szélesebb választójog alapján rendezendő választással meg lehet majd buktatni ezt a vezetést.²⁴

Bethlennek az a törekvése, hogy az ellenforradalom konszolidációját a Gömbös—Eckhardt-féle fajvédők visszaszorításával valósítsa meg, 1922-től erőteljesen érezte már hatását. Különösen nagy jelentősége volt a konszolidációs folyamatban a kormány és a Szociáldemokrata Párt megegyezésének. Így az 1922. május—júniusi országgyűlési választások a fővárosban igen heves politikai harcokat indítottak meg. Annak ellenére, hogy a liberális ellenzéki pártok sokkal kedvezőtlenebb helyzetben voltak, mint az egész választási apparátust kezében tartó Wolff-párt, a választás fővárosi

kérdésekkel, városi gazdálkodással foglalkozó közgyűlések mindegyikén megnyilvánultak e törekvések.

²² Volt nem egy olyan eset, amikor a sztrájkoló, az üzemekből kizárt munkásokat közvetlenül is védelmükbe vették. Lásd: Főv. Lvt. közgy. jkv. 1922. márc. 20. Gál Jenő interpellációja, majd márc. 23-án Ereky Károly bírálata e miatt.

²⁴ *Az Ujság* 1921. dec. 21. 31. l. Ennek vitája: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1921. dec. 24. Hasonló kemény bírálat már korábban is hangot kapott: *Az Ujság* 1921. ápr. 23. 3. l.

eredménye a liberálisok győzelmét jelentette. Ennek súlyát még növelte, hogy a velük szövetségben levő Szociáldemokrata Párt a vártnál nagyobb számban jutott mandátumhoz. A Budapesten leadott 311 719 érvényes szavazatból a liberálisok (Vázsonyi, Rassay, Rupert pártjai) 73 938-at, a szociáldemokraták 121 838-at, a Wolff vezette Keresztény Egység Pártja ellenben csak 53 441 szavazatot szerzett. A többi szavazaton további hat párt osztozott, köztük a kormánypárt a maga mintegy 23 és fél ezer szavazatával.²⁵ Ebben az eredményben bizonyára szerepet játszott az is, hogy a „keresztény többség” pártjai nem egységesen léptek fel, több kisebb csoport Wolfftól függetlenül indult.²⁶

Igaz, hogy a választások az országgyűlési mandátumok sorsáról döntöttek, a liberális ellenzék mégis úgy vélte, hogy következményeinek jelentkezniük kell a fővárosban is. A Demokrata Párt tehát 1922. június 4-én a közgyűlésen „kétségsbe vonja, hogy a közgyűlés többségi pártja ezután is képviselheti a székesfőváros lakosságának többségét”. Az ellenzék azt kívánja, hogy a Wolff-féle vezetés legalábbis vonuljon vissza valamennyire, és a város ügyeiben engedjen nagyobb teret a liberális-demokrata ellenzéknek. Ezt a kívánságot az addigi városházi munka éles bírálata kísérte. Az ellenzék fellépése óriási felháborodást váltott ki a keresztény pártok soraiban. Wolff „a keresztény erkölcs és nemzeti gondolat” jegyében utasította vissza a demokrata követeléseket, s az ülés végül botrányos verekedésbe fulladt.²⁷

Az ellenzéki sajtó lelkesen támogatta a Demokrata Pártot. A *Független Budapest* 1922. október 25-i vezércikke rámutatott, hogy Wolffék a közgyűlést mindig is „destruktív” intézménynek tekintették, mert ott az ellenzék is szóhoz juthat. Ezzel magyarázta a lap, hogy összehívására oly ritkán került sor.

Az ellenzéki nyomásnál lényegesebb volt azonban az általános politikai viszonyok változása: a választás eredménye, a Szociáldemokrata Párt részvétele a parlamentben, Bethlen taktikája a külföldi kölcsön megszerzése érdekében. Az év végén ezért Wolffék tettek bizonyos gesztusokat az ellenzék felé: a 12 tagú tanácsba való bevonásukat, sőt a tanácstagi helyeknek velük történő megfelezését is javasolták. Az ellenzék azonban átlátta az e mögött rejlő indokokat, Wolff manővereit, amelyek a Bethlen irányából

²⁵ A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal Zsebkönyve. Bp. 1924. 38. I. A választási rendszer bírálatára: *Az Újság* 1922. febr. 5. 2. I. A választások fővárosi menetére, szervezésére: *Föv. Lvt. Közgy.* jkv. 1922. márc. 8., márc. 11., márc. 14.

²⁶ Wolff 75. l.

²⁷ *Föv. Lvt. Közgy.* jkv. 1922. jún. 4.

fenyegető veszedelem elhárítását célozták. Az ellenzéki *Független Budapest* szerint „nem is kötelessége az ellenzéknek segítő kezét nyújtani most (ti. Wolfféknak — L. N. Zs.), amikor mindenki, még a többségi párt felelőtlen elemei is rájöttek arra, hogy kátyúba rekedt az a szekér, amelyet olyan hangos ostorpatogással, káromkodással és köpködéssel térítettek le a jó, kipróbált útról a mostani vezetők”.²⁸

Az ellenzék tehát nem volt hajlandó részt venni a tanács munkájában. Válaszul Wolffék 1923. április 9-én megakadályozták annak a határozati javaslatnak az elfogadtatását, amely „hazafias örömmel” köszöntené, hogy „Bethlen István gróf miniszterelnök és kormánya a törvénytelen és forradalmi jellegű törekvéseknek megfékezéséhez erős kézzel hozzálát és a belső békének és törvényes rendnek mindenki ellen minden törvényes eszközzel való kéréssel megvédésére törekszik”.²⁹ Ez volt az az idő, amikor Bethlen és Gömbös csoportja között nyílttá vált a szakítás.

A liberálisok és Wolffék összecsapása 1923 folyamán még két nagyobb jelentőségű esemény körül kulminált. Első volt ezek közül az új alpolgármester megválasztása Rényi Dezső helyére, aki a Beszkárt vezérigazgatója lett. Wolffék jelöltje, a fajvédő, antiszemita Zilahy Kiss Jenő volt, s az az erőszak, amellyel őt támogatták, nyílt kihívást jelentett a liberálisokkal szemben. A választásra 1923. július 18-án, rendkívüli közgyűlésen került sor. Az ellenzék által erősen vitatott tisztaságú eljárás során Zilahy többséget kapott. Az ellenzék erre nyomban erélyes és látványos lépéssel válaszolt: Baracs Marcel bejelentette, hogy kivonulnak a közgyűlésből és tiltakozásul nem hajlandóak résztvenni munkájában. Az 56 városatyához a nyári szünetben még további 13 csatlakozott, helyükre Wolffék mind a huszonöt behívható póttagot beállították, de a további tárgyalások idején még így is egész padsorok tátongtak üresen.³⁰

A Demokrata Párt egyértelmű helyesléssel fogadta a városatyák kivonulását mint tiltakozást a Wolff—Csilléry terrorral szemben, s kiadta a jelszót: vissza kell hódítani a fővárost. Az ügy szerepelt a parlamentben is, ahol a Szociáldemokrata Párt szónoka, Peyer Károly állt ki a liberálisok mellett, s követelte a reális politikai erőviszonyoknak megfelelő városvezetés megteremtését.³¹

²⁸ *Független Budapest* 1922. nov. 2. vezércikk.

²⁹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1923. ápr. 9.

³⁰ Uo. Közgy. jkv. 1923. júl. 18., okt. 10. *Az Ujság* 1923. szept. 8. 5. 1. Wolff 78—79. l.

³¹ *Az Ujság* 1923. okt. 9. 1. l. Napló 1922—27. XV. köt. 64—65. l. Peyer Károly 1923. júl. 25-én.

Ilyen légkörben került sor Pest, Buda és Óbuda egyesítése 50. évfordulójának megünneplésére. Az évforduló elkerülhetetlenné tette az addigi városvezetés értékelését, s így politikai kérdéssé vált. A főváros ünnepi dísz-közgyűlésén Horthy Miklós is megjelent, s az első két szónok, Folkusházy polgármester, aki a beteg Sipőcz helyett beszélt, valamint Berzeviczy Albert mérsékelt hangon s a kiélezett politikai helyzetben minden érzékeny pontot kerülve méltatta a főváros múltját. Nem így Csilléry András, a Keresztény Községi Párt hivatalos szónoka. Ő a kurzus ismert frázisainak egész tárházát felvonultatva állította szembe a „magyar és nemzeti” vidéket a „zsidó és nemzetközi” fővárossal, amely utóbbi „centruma egy országrontó nemzetközi izgatásnak”, s Budapest „bűnös szellemét” jelölte meg a forradalmak előidézőjeként. „A mi vezérünk nem Marx — dörögte elszántan az ünnepi közgyűlés résztvevőinek, akik között ekkor már szociáldemokraták sem lévén, valóban senki sem volt, aki magát marxistának vallotta volna —, hanem csak a pesti hegyen vértanú halált halt Szent Gellért püspök szelleme lehet... Nekünk a jövő küzdelmeiben szükségünk van egy erős, nemzeti, keresztény Budapestre...”, s ezért a Bárczy-féle városvezetést „szeretnénk talán e város történetéből is kitörölni.”³²

Csilléry kirívóan durva támadására Bárczy István, valamint Gálos Kálmán fővárosi mandátumukról való lemondással feleltek,³³ a Nemzeti Demokrata Párt pedig a városházi üléssel egyidejűleg külön naggyűlést szervezett, s itt Vázsonyi Vilmos méltó emléket állított Budapest múltjának s benne Bárczy és a liberális vezetés szerepének.³⁴

EXLEX BUDAPESTEN

Az 1920-ban megválasztott törvényhatósági bizottság mandátuma három esztendőre szólt. Így érthető, hogy a történetek után az ellenzék különösen nagy érdeklődéssel várta az új választásokat, s hogy már az év közepén nemcsak az ellenzék, de a többi párt részéről is megkezdődtek az előkészületi hadműveletek. Az ellenzék azonban aggodalommal látta, hogy a kormány tétlen, hogy nem került még napirendre a fővárosi törvény. Rassay Károly ezt az 1923 júliusi indemnitási vita során szóvátette a képviselőházban, de úgy tűnt, hogy a kormányt nem foglalkoztatja a főváros ügye.

³² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1923. nov. 17.

³³ Uo. Közgy. jkv. 1923. dec. 5.

³⁴ Vázsonyi II. köt. 407—410. l.

A látszólagos passzivitás és érdektelenség szerves része volt annak az akciónak, amelyet Bethlen István a fővárosi választások előkészítésére indított. Élérkezettnek látta az időt arra, hogy a fővárosban is az általa vezetett kormánypárt vegye át a vezetést, háttérbe szorítva a Wolff—Csilléry-féle pártot, amely felfogásában, módszereiben merevebb volt, s amely a Bethlen-csoport számára a fővárosban nem jelentett feltétlen támaszt.³⁵ A pártszervezési akció talán legényesebb indítéka azonban abból az aggályból fakadt, hogy a Szociáldemokrata Párt elsöprő győzelmet arathat a következő községi választáson. Az addigi tapasztalatok alapján csakis arra lehetett gondolni, hogy a Szociáldemokrata Párt és a liberális ellenzék szövetségben, közösen indul majd Budapest meghódításáért. Ez a fővárosban, ahol mindkét pártnak komoly bázisa volt, s ahol titkos szavazással folytak a választások, komoly veszélyt jelenthetett. Bethlen tehát olyan párt megteremtését hirdette, amely minden polgári irányzatot, csoportot magában egyesít, s így a Szociáldemokrata Pártot elszigeteli.

Bethlen kísérlete nem maradt hatástalan egyes ellenzéki vezetőkre. Olyan mérsékeltek, mint Ugron Gábor, Bárczy István, akik igen nagyra értékelték Bethlen szakítását Gömbössel (a fajvédő párt 1923 augusztusában alakult meg), a külföldi kölcsön ügyében megindított tárgyalásait, Wolffal szembeni fenntartásait, akik jelentékenyebb szerephez Vázsonyi és Rassay mellett, pontosabban mögött, nem juthattak, rokonszenvvel fogadták az együttműködés gondolatát.

A Terézvárosi Polgári Kaszinóban, a Pannónia étterem különtermében, valamint a magánlakásokon folytatott tárgyalásokba az ellenzék részéről bekapcsolódott még Glückstahl Samu, Ehrlich G. Gusztáv, Ereky Károly és több más politikus. A kezdeményezés Rakovszky Iván belügyminisztertől indult ki, de tevékenyen részt vett a megbeszéléseken Gratz Gusztáv, valamint Ripka Ferenc, később Bethlen maga is többször tanácskozott velük.³⁶

A liberális ellenzék nemcsak magát a bethleni pártszervezési kísérletet fogadta tiltakozással, de érthető módon felháborodott a miniszterelnökkel kacérkodó ellenzéki politikusok magatartásán is. Az *Újság* és az *Esti Kurír* elítélte az egységbontókat, akik „nem tudnak szabadulni opportunistikus, személyi és taktikai szempontoktól”. A Lipótvárosi Demokrata Kör vacsoráján Rassay leszö-

³⁵ Wolff 77. s köv. 1. Hosszan kifejti, hogyan kényszerült a Wolff-párt szembenézni nemcsak a Szociáldemokrata Párttal, a liberális ellenzékkel, hanem Bethlen törekvéseivel is.

³⁶ Az *Újság* 1923. szept. 29. 2. l., okt. 2. 1. l., okt. 10. 1. l., okt. 20. 2. l., 1924. febr. 1. 2. l.

gezte, hogy Bethlen kísérlete nem más, mint az Egységes Párt becsempészése a fővárosba liberális jelszavakkal, holott liberális politika az adott viszonyok között csak ellenzéki tartalmú lehet. Bethlen intencióival szemben az ellenzék egyre nagyobb mértékben hajlott arra, hogy, mint azt Baracs Marcel a Józsefvárosi Demokrata Körben kifejtette: „együtt menjen a munkássággal”, s közösen küzdjön vele „az új fővárosért”, amely Wolfféktól megszabadulva elkerüli Bethlen uralmát is.³⁷

Érthető, hogy a Bethlen által többször megismételt tervet, vagyis a teljes polgári tábor összefogását, mint azt a *Fővárosi Hírlap* 1924. május 14-i cikke írta, „egyenesen sértő”-nek tekintették. A lap leszögezte: Budapest polgársága „a legteljesebb destrukciónak bélyegzi azt, amit Wolffék képviseltek a városházán és képviselnek ma is”. A velük való együttműködést teljesen lehetetlennek tekintették.

A pártszervezési akció már jelentékenyen előrehaladt, amikor Bethlen napirendre tűzte „az önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról” szóló törvényjavaslatot, vagyis az új fővárosi törvényt. Ez természetszerűleg nagy manipulációs lehetőséget adott a kezébe, hiszen most már a pártszervezési tárgyalások és a törvény előkészületei együttesen, szinte összefonódva haladtak, s Bethlen igyekezett is partnereit kijátszani egymás ellen.

Így a törvény előkészítése kapcsán megbeszéléseket folytatott Vázsonyival, Rassayval, természetesen külön-külön. A Szociáldemokrata Párt parlamenti frakciójának és pártvezetőségének 1923. október 9-i ülése úgy látta, hogy Bethlen elejét akarja venni a fővárosi választáson először fellépő Szociáldemokrata Párt és a liberális ellenzék szövetkezésének, a szociáldemokraták várható fővárosi sikerének.³⁸ Bethlen az október 19-i minisztertanácsi ülésen a fővárosi választásokról olyan prognózist adott, miszerint a szavazatok 70%-át szociáldemokraták és a „radikális pártok” (Rassayt, Vázsonyit tekintette ilyeneknek) fogják megkapni. „Budapest szoc. dem. (így jegyezte le kézírással bárciházi Bárczy István, a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvvezetője) uralom alá fog jutni. Az egész Wolff irányzat elsöprődik . . .” Ha pedig a vezető állásokba, sőt, az üzemek élére is szociáldemokrata városatyák kerülnek, akkor, mondotta Bethlen, a főváros ipara szociáldemokrata kezekben lesz. Ezt elkerülendő, kész volt úgy módosítani például a napi-

³⁷ *Az Ujság* 1923. szept. 26. 1. l., okt. 17. 2. l., okt. 24. 3. l., nov. 1. 2. l. *Esti Kurír* 1923. szept. 30. 2. l., okt. 4. 2. l., okt. 6. 1—2. l., okt. 9. 1. l., okt. 18. 1. l., nov. 8. 1. l.

³⁸ PI Arch A SZDP parlamenti frakciójának ir. 3/a. 1923. okt. 9-i jkv.

renden szereplő lakástörvényt, hogy azt a háztulajdonosok kedvezően fogadják.³⁹

Az oly sok izgalmat kiváltó tárgyalásokból a liberális polgári ellenzék részéről csak a Kossuth-párt maradt ki. Bethlen nem volt hajlandó szóba állni velük, sőt, mint az ellenzék baloldalán állókat, „bélpoklosoknak” titulálta őket. Ez is közrejátszott abban, hogy Ruperték Bethlen kísérletét kezdettől egyértelműen és határozottan bírálták.⁴⁰

A liberális ellenzék a bethleni pártszervezés és a fővárosi törvény körüli csatározást alkalomnak tekintette arra is, hogy korrigáltassa a budapesti választók névjegyzékét. Ebből ui. elsősorban az ő híveiket, valamint a szociáldemokratákat hagyták ki. Ezt az eljárást jogfosztásnak bélyegezték, és miatta szavazóik körében, a sajtóban, a parlamentben a Szociáldemokrata Párttal együtt indítottak támadást a belügyi kormányzat s a Wolff-féle adminisztráció ellen.⁴¹

Bethlen pártszervezése tehát olyan mozgásba hozta a különböző politikai erőket, amely már nem csupán Wolffék pozíciójának megrendítését ígérte, hanem a kormány számára egyáltalán nem kívánatos szociáldemokrata-liberális ellenzéki szövetség esetleges győzelmével fenyegetett. Így aztán Rakovszky belügyminiszter a választási törvény tervezetében helyt adott Wolffék több indítványának, hogy ezzel lecsendesítse s maga mellé vonja őket.

A minisztertanács 1923. november 30-án már a teljes törvénytervezetet vitatta meg s nyomban a parlament elé terjesztette.⁴² Előrelátható volt azonban, hogy ekkora horderejű téma letárgyalására nem lesz elég az idő.

A liberális tábort mélységesen felháborította a törvényjavaslat tartalma s felháborították azok az előzetes tárgyalások és engedmények, amelyek már ekkor létrejöttek Bethlen és Wolff között. Az ellenzék vezérkara (Vázsonyi, Rassay, Pakots, Horváth Zoltán a Kossuth-párt részéről, a Bethlennel való együttműködéstől ekkor még visszariadó Ugron Gábor, valamint a Szociáldemokrata Párt részéről Peyer Károly és Farkas István) több megbeszélésen vitatta a helyzetet. Igen határozott formában merült fel az a

³⁹ OL MT jkv. 1923. okt. 9.

⁴⁰ A már említett tárgyalásokon túl lásd OL ME Bethlen miniszterelnök ir. 1. cs. 1924—B/1—2. *Esti Kurír* 1923. nov. 16. 2. l. A Kossuth-pártra: *Esti Kurír* 1924. febr. 9. 2. l. *Napló* 1922—27. XXV. köt. 225. l. Rupert Rezső 1924. jún. 28-án.

⁴¹ *Az Ujság* 1923. máj. 16. 2. l., máj. 17. 2. l., máj. 19. 2. l., máj. 20. 2. l., máj. 24. 2. l., máj. 25. 2. l. OL MT jkv. 1923. máj. 18. PI Arch A SZDP parlamenti frakciójának ir. 3/a. 1923. máj. 28-i jkv.

⁴² OL MT jkv. 1923. nov. 30.

gondolat, hogy tiltakozásul Bethlen taktikázása és Wolffnak tett engedményei miatt, vonuljanak passzivitásba.⁴³

A parlamentben még folyt a vita az „önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról” szóló javaslat fölött, amikor 1923. december 31-én lejárt a fővárosi törvényhatósági bizottság mandátuma. Rakovszky belügyminiszter ezért december 22-i leiratával az 1920: IX. tc. alapján Tersztyánszky Kálmán személyében kormánybiztost állított a főváros élére, a közgyűlés pedig átadta helyét egy szűk körű tanácsnak. A fővárosban törvényen kívüli állapot, „exlex” lépett életbe.⁴⁴

Noha a liberális ellenzék mindvégig lelkes szószólója és harcosa volt az autonómiának, most a Wolff–Sipőcz-vezetés bukásaként értékelve a kormány döntését, a változást bizonyos rokonszenvvel fogadta. Ez azonban megcsappant, amikor ismertté vált a kormánybiztos személye: helyettes belügyi államtitkár volt, kormányhivatalnok, politikai szereplés és törekvések nélkül. Így az olyan remények, hogy a kormánybiztos — a népszövetségi kölcsön tárgyalások idején — netán számukra rokonszenvesebb figura lesz, hiábavalóaknak bizonyultak. Tersztyánszky feladata, mint azt az 1924. január 3-i közgyűlésen kifejtette, az volt, hogy a politikai küzdelmeket a főváros adminisztrációjától távol tartsa. Valójában ez a „politikamentesség” azt szolgálta, hogy az irányítást Bethlennek engedje át a városházán.

A parlamentben heves támadások érték Bethlent, mondván, hogy tudatosan késleltette a fővárosi törvény kidolgozását, s szándékosan teremtett exlexet.⁴⁵

A pillanatnyi megoldás Bethlen s a kormányzat számára nagyon is megfelelő volt: Wolffékat visszaszorította, ugyanakkor a kölcsöntárgyalásokkal lekötött kormányt nem kényszerítette bele a választási küzdelmekbe. Ez utóbbi pedig azért is fontos volt, mert Bethlen fővárosi pártszervezése igen lassan haladt előre, s választási győzelemre Bethlen még a legnagyobb optimizmussal sem gondolhatott.

A liberális ellenzék helyzete azonban nem javult, Bethlen komolyan nem egyezkedett, a kormánybiztos személye nem tette lehetővé nagyobb szereplésüket, így érdekeik azt kívánták, mielőbb sor kerüljön a fővárosi választásokra, hogy kamatoztathassák az

⁴³ *Az Ujság* 1924. febr. 6. 3. l.

⁴⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1924. jan. 3. Wolff 80. l.

⁴⁵ Rassay ezt már 1923. júl. 4-én szóvá tette: *Napló* 1922—27. XIII. köt. 283. l. Lásd még: *Napló* 1922—27. XX. köt. 530. l. Farkas István 1924. febr. 20-án. A főváros közgyűlésén is szóba került az ügy: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1923. dec. 19.

általános politikai hangulatot, mielőtt még Bethlen külföldi tárgyalásai sikerrel lezárulnának. A liberális ellenzék tehát, amely a fővárosi törvény vitájában eredetileg azért küzdött, hogy az autonómia elve minél nagyobb mértékben érvényesüljön, hogy a választójogot kiterjesszék, hogy a kerületeket számára kedvezően osszák be, kényszerhelyzetében most már azzal is beérte, ha Bethlen legáltalább Wolffék néhány javaslatát (például az érdekképviseleti városválasztók számának növelését) elutasítja.⁴⁶

De Wolffék maguk is veszélyeztetve látták pozíciójukat. Bethlenel folytatott tárgyalásaikon arra törekedtek, hogy fenntartsák a kinevezett tagok számát és a számukra kedvező választókerületi beosztást, valamint a választójog feltételeinek szigorítását, ahogyan megfogalmazták, „a keresztény főváros” megvédését „a minden oldalról érkező támadások ellen”. A „minden oldal” pedig az ő szemükben nemcsak a polgári ellenzékot, a Szociáldemokrata Pártot, hanem a kormányt, Bethlent is jelentette. Ezért még attól sem riadtak vissza, hogy választási együttműködést ajánljanak fel a Szociáldemokrata Pártnak, ami érthető módon óriási izgalmat és aggodalmat váltott ki liberális körökben.⁴⁷

Bethlen fővárosi manipulációira különös élességgel reagáltak a fajvédők, Gömbösnek a kormánypártból kiszorított hívei. A parlamentben hatásosnak szánt felszólalásokban mutatták ki, hogy Bethlen fővárosi pártalakító kísérletei során egykori szabadkőművesekkel fog össze, s váratlanul a munkásság védelmezőiként előlépve, azért is támadták a miniszterelnököt, mert „társadalmi békét” hirdetve a munkásság ellen irányuló polgári frontot kíván összekovácsolni a fővárosban.⁴⁸

1924 júniusára még nem jutott tető alá a fővárosi törvény, a korábbi viták és Bethlen tárgyalásai következtében pedig a hangulat kifejezetten feszültté vált, az ellenzéken belül is egymást követték az összetűzések. A miniszterelnök ezt még fokozta azzal, hogy pártközi értekezleteken, de személyes megbeszéléseken is közölte: ha az indemnitási vita, vagyis a kormánynak adandó pénzügyi felhatalmazás jóváhagyása elhúzódik, csak a nyári szünet után térnek vissza a fővárosi törvény tárgyalására. Az ellenzék azt szerette volna elérni, hogy az indemnitás megszavazása fejében fogadják el a fővárosi törvényt, s még 1924 folyamán tartásuk meg a választásokat. Rassay ezzel összefüggésben tárgya-

⁴⁶ *Az Ujság* 1923. dec. 13. 2. l., 1924. febr. 10. 3. l.

⁴⁷ Wolff 80. l. *Az Ujság* 1924. máj. 22. 3. l.

⁴⁸ *Napló* 1922—27. XXIV. köt. 393. s köv. l. Lendvai István 1924. jún. 11-én. Uo. XXV. köt. 184. l. Kiss Menyhért 1924. jún. 27-én. Uo. XXV. köt. 237—239. l. Zsirakay János 1924. jún. 28-án.

lásokat folytatott Bethlennel, ami széles körben váltott ki vitákat, bírálatot, majd az ellenzékét külön értekezleten próbálta meggyőzni a Bethlennel való megegyezés helyességéről.⁴⁹

Bethlen és Rassay tárgyalását, Rassay közvetítését a keresztényszocialisták, Gömbösek is ferde szemmel nézték. Nemcsak Rassayt támadták igen élesen, felidézve politikai pályakezdésének meglehetősen sötét fejezeteit, de természetesen Bethlent is, mivel az nem velük kereste az együttműködést, s mert a miniszterelnöki tiszttel, a pártatlannak mondott országvezetéssel összeegyeztethetetlen módon szervez pártot a fővárosban.⁵⁰

Az ellenzék Rassay erőfeszítése ellenére sem fogadta el Bethlen ajánlatát, s így a törvény feletti vita a parlament nyári szünete után folytatódott.

A fővárosi törvénnyel kapcsolatos ellenzéki kifogások zöme a tetemes választójogi cenzus ellen irányult (hat évi helybenlakás, az adófizetés magas mértéke stb.), de tiltakoztak a kinevezendő tagok nagy száma, a választókerületek aránytalan megállapítása ellen is. Az ellenzék el akarta érni egy olyan paragrafus beiktatását, amely szerint az önkormányzat megtagadhatja „törvénytelen rendeletek” végrehajtását. Érthető módon ehhez sem Bethlen, sem az általa vezényelt kormánypárti többség nem járulhatott hozzá. A törvényt támadó szónokok között legaktívabb volt a Kossuth-párt vezére, Rupert Rezső, valamint Vázsonyi János és Hegymegi Kiss Pál, akik a részletes vitában is többször felszólltak, míg Rassay főként az általános vitában fejtette ki nézeteit.⁵¹

A főváros élére közben augusztus 23-án új kormánybiztos került Ripka Ferenc személyében, miután Tersztyánszky felmentését kérte. Ripka Bethlen bizalmi embere, pártjának fővárosi szervezője volt,⁵² aki nagy fővárosi üzemek élén állt (a Ganz Villamossági Társaság vezérfőtükára volt, később a Gázművek vezérigazgatója lett). Ő is a fővárosi előkelő katolikus köreihez tartozott, de Wolffhoz és csoportjához mérten sokkal rugalmasabb, hajlékonyabb volt, városházi viszonylatban és hozzájuk mérten „liberálisnak” tekin-

⁴⁹ Napló 1922—27. XXV. köt. 101—103. l. az 1924. jún. 24-i, 203—204. l. az 1924. jún. 27-i, 231—236. l. az 1924. jún. 28-i vita.

⁵⁰ Napló 1922—27. XXV. köt. 176. l. Petrovác Gyula 1924. jún. 27-én, 249—256. l. Benárd Ágoston 1924. júl. 1-én., XXVI. köt. 299. l. Zsirkay János 1924. okt. 21-én, 312. l. Szabó József 1924. okt. 22-én.

⁵¹ A javaslat feletti vita 1924. júl. 2-án kezdődött, és a törvényt harmadszori olvasásban nov. 28-án fogadták el. Az általános és részletes vitát lásd: Napló 1922—27. XXV., XXVI., XXVII. köt. Ezt megelőzően is többször napirendre hozta a témát az ellenzék. Az idézett helyeken kívül: Napló 1922—27. XXV. köt. 222—227. l. Rupert Rezső 1924. jún. 28-án.

⁵² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1924. szept. 10.

tették. Így kinevezését elsősorban a Wolff—Sipőcz-féle vezetés értékelte kedvezőtlen fordulatnak. Sipőcz Ripka beiktatása alkalmából tartott beszédében olyan lelkesülten állt ki a fővárosi autonómia mellett, amire korábban soha nem volt példa, s amit csak az 1924-re kialakult helyzet magyaráz. Ripka viszont a pártpolitikai elfogultságtól mentes munkát hangsúlyozta: „A városháza nem politizál, a városháza dolgozik.”

Legközelebbi feladatokként is népszerűnek számító témákat jelölt meg: a fővárosi tisztviselők fizetésrendezését, az ellátás megjavítását, a télre való gondos felkészülést, valamint ésszerű és takarékos gazdálkodást a fővárosban és annak üzemeiben, ami különösen kellemesen hangzott a liberális ellenzékhez tartozók fülének.⁵³

Ripka kormánybiztosi kinevezése ellenzéki körökben kedvező visszhangra talált, mivel funkcióját a Wolff-féle egyeduralom megtörésében s így potenciálisan a liberális ellenzék lehetőségeinek megjavításában látták.⁵⁴ Október folyamán a parlamentben több nagy támadást intéztek Wolff ellen, egyszerre hozták terítékre a forradalmak idején tett lojális lépéseit és a különítményekkel való kapcsolatát.⁵⁵ Wolffék viszont felismerték, hogy Bethlen nem csupán őket akarja háttérbe szorítani, hanem Ripka mérsékelt vonalának s pártjának bevetésével meg akarja bontani azt az ellenzéki egységfrontot is, amelyet az ő városházi uralmuk szükség-szerűen kialakított.

AZ 1925-I FŐVÁROSI VÁLASZTÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A parlament 1924. november 11-én a liberális ellenzék, a Szociáldemokrata Párt, sőt a keresztény ellenzék tiltakozása ellenére elfogadta az 1924: VI. tc.-et, a fővárosi törvényt. Így a választási előkészületek és pártharcok hevesen fellángoltak. A liberális ellenzék előtt két súlyos probléma állt: saját egységének megteremtése a választások idejére, valamint a Szociáldemokrata Párttal való szövetség tisztázása. Vázsonyi már 1924. november 27-én kifejtette a Lipótvárosi Demokrata Körben, hogy „történelmi kényszerűség a demokratikus ellenzéki szövetkezés. Aki ebből az egyesülésből kivonja magát, az tulajdonképpen kicsinyes szempontokból nem akarja erejét beleadni abba a nagy küzdelembe, amelynek

⁵³ Uo.

⁵⁴ Wolff 75., 80—81. l.

⁵⁵ Napló 1922—27. XXVI. köt. Igen éles vita volt Fábíán Béla, Wolff Károly és Eckhardt Tibor között 1924. okt. 9-én és 10-én.

végső célja, hogy Magyarországon újra érdemes legyen élni”.⁵⁶ Az egység előtt azonban egyelőre több akadály is tornyosult. Így az, hogy Heinrich Ferenc a gazdag polgárság egyes rétegeit önálló pártban kívánta szerepeltetni, s a választásokra csak Rassaynak, Bárczynak ajánlott együttműködést. Heinrich a demokratikus és a szociális törekvések fontosságát hangoztatta, de elutasított mindenféle „forradalmi velleitást”. Ajánlatát, úgy látszott, kedvezően fogadják.⁵⁷

Vázsonyi, mint korábban, úgy most is a Szociáldemokrata Párt támogatását szerette volna megnyerni. A Szociáldemokrata Párt viszont csak olyan blokkot helyeselt, amelyben a polgári ellenzék egésze s nemcsak egy része foglal helyet.⁵⁸ Egy ilyen blokk akkor, amikor Wolff pártjával éppúgy szembe kellett szállni, mint a Ripka által képviselt mérsékeltbb, konzervatív kormánypolitikával, amikor a választójogi törvény s a választási apparátus működése is sújtotta a Szociáldemokrata Pártot, valamint a liberálisokat, feltétlenül indokolt és szükséges volt.

A polgári ellenzék egyes csoportjai (Sándor Pál, Ugron Gábor)⁵⁹ azonban nem kívántak együtt indulni a Szociáldemokrata Párttal, mert a munkásság és a polgárság érdekeit ellentéteseknek tartották, s attól félték, a Szociáldemokrata Párt túlságosan radikális irányba tolja el őket. Rassay, akinek pártja ekkor indult először a fővárosban, s akinek az országos politikában is sok ellentéte volt mind Vázsonyival, mind a Szociáldemokrata Párttal, sem a demokratákkal, sem a szociáldemokratákkal nem kívánt szövetkezni, mert önállóan több sikert remélt. A szociáldemokraták között is sokan kifogásolták a polgári ellenzékkel való együttműködést: a liberálisokat túlságosan mérsékelteknek, megalkuvásra, engedékenységre hajlóknak tekintették.⁶⁰ A Magyarországi Szocialista Munkás Párt szintén önállóan kívánt indulni a fővárosi választáson, s támadta nemcsak a Szociáldemokrata Párt politikáját, de a polgári liberális ellenzékkel való együttműködését is.⁶¹

A liberálisok és a szociáldemokraták szövetségét más szempontok alapján elítélte a kormánypolitika is, közös választási fellépésük

⁵⁶ Vázsonyi II. köt. 461. l.

⁵⁷ *Az Ujság* 1924. nov. 19. 4. l., nov. 20. 1. l.

⁵⁸ PI Arch A SZDP parlamenti frakciójának ir. 16. 1925. jan. 3-i és jan. 5-i jkv.

⁵⁹ *Az Ujság* 1925. ápr. 29. 21. l. máj. 5. 2. l.

⁶⁰ PI Arch A SZDP parlamenti frakciójának ir. 16. 1925. ápr. 29-i jkv. és Mónus Illés feljegyzése dátum nélkül.

⁶¹ *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1919—1929.* Bp. 1964. 259., 274—275. l.

lehetőségét vad támadások kísérték. Bethlen például a Ripka-párt 1925. március 8-i gyűlésén tartott nagy beszédében durván kirohant a szociáldemokraták és a liberálisok ellen. „Nem foghatunk kezét a szociáldemokrata párttal — mondotta —, mert az a lejtőre került”: kapcsolatot tart az emigrációval. A Szociáldemokrata Pártot nagy ragadozóhoz hasonlította, Vázsonyi pártját viszont parazitának titulálta, „a polgári társadalom Ocskay-brigádérosá”-nak nevezte, s az 1918—19-i forradalmak ellenforradalmi értelmezésű felidézésével próbálta elriasztani a választókat a munkások és polgárok bármiféle együttműködésétől. „Veszedelmes játékot űz ez a párt (ti. a Nemzeti Demokrata Párt) a polgári érdekekkel. Mert mi tudjuk, hogy ez az út a gerslihez és a tökhöz vezet, amelyet a polgárság evett meg, amelynek megevését a Genfi tó partján Vázsonyi Vilmos csak távcsővel nézte.” „Én nem szeretném — folytatta —, hogy még egyszer mondható legyen a fővárosról az, hogy bűnös főváros.” Kommentárként csupán annyit, hogy jó néhány esztendő múlva Gömbös használja majd szívesen a „gersli demokrácia” kifejezést a Tanácsköztársaságról, szintén hasonló céllal.⁶²

Wolff pártja a választások során Gömbös Fajvédő Pártjában keresett szövetségest, s bár Gömbösök a fővárosban nem indultak, támogatásuk nem jelentéktelen erőt biztosított Wolffék számára.⁶³ Bethlen említett beszédével egyidejűleg a belügyminiszter azon a címen, hogy állítólag tiltott szerencsejátékot űznek, bizalmas úton vizsgálatot rendelt el a polgármesternél a fővárosi demokrata körök ellen, s ezt végre is hajtották, de a kívánt eredmény nélkül. Az eljárás mégis alkalmas volt arra, hogy zavart keltsen a Demokrata Párt tevékenységében, hogy némileg megriassza a demokrata körök tagságát.⁶⁴ Bethlen taktikájához azonban az is hozzá tartozott, hogy menesztette azt a Zilahy-Kisst, akinek harmadik alpolgármesteri megbízatása kezdettől kihívás volt a liberális ellenzék ellen. Ezt az akciót a harmadik alpolgármesteri állás megszüntetésével kapcsolták össze, s kihasználták egyben arra is, hogy lecseréljék azt a közfelháborodást, amelyet a fővárosi Vásárpénztár körüli hatalmas panamák, pénzügyi visszaélések váltottak ki. Ezekben Zilahy-Kiss a lehető legnagyobb mértékben kompromittálta magát. Így eltávolítása, viszont jövedelmező vásárpénztári állásának meghagyása a kecske és a káposzta példázatának

⁶² *Bethlen István gróf beszédei és írásai*. I—II. köt. Bp. 1933. II. köt. 26—28. l. *Az Újság* 1925. márc. 10. 2. l.

⁶³ Wolff 82. l.

⁶⁴ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1925—38.

újabb változata volt. Menesztettek továbbá egy tanácsnokot is, aki a zsidó tanerők elbocsátása, nyugdíjazása terén 1920–22-ben kifejtett túlbuzgalma miatt szintén az ellenzéki támadások kereszt-tüzében állt.⁶⁵

A miniszterelnök ígérete ellenére választások nemhogy 1924-ben, de még 1925 elején sem voltak, sőt 1925. május 1-én arról adott hírt *Az Újság*, hogy a belügyminiszter a már kitűzött május 14–15-i határidőt is későbbre teszi át. Egy percig sem volt kétséges, hogy ennek célja: időt és további lehetőséget adni a Bethlen vonalát képviselő Ripka-pártnak az előkészületekre, mert ezek bizony a reméltnél nehezebben haladtak.⁶⁶ Az ellenzék a hírre különböző gyűlésekkel, tiltakozásokkal reagált, a parlamentben interpellációkra került sor. Hangsúlyozták, hogy az eljárás törvénytelen, hogy Ripka kormánybiztosi funkciójával összeegyeztethetetlen a választási harcokban való részvétele.⁶⁷ Az eredmény: a belügyminiszter a választást, halasztva bár, de május 21–22-re kitűzte.⁶⁸

Ripkánál nemcsak az ajánlások száma gyűlt nehezen, hanem pártjuk tevékenységét az ügyintézés kezében tartó Wolff-féle városi apparátus is minden módon akadályozta. Ripka mint kormánybiztos panaszt tett Sipőcznál, s gyors közbelépést követelt 1925. április 20-án, mert pártjának tagjai sem kapták meg a választói igazolványokat, valamint a szavazólapok ellenőrző szelvényeit.⁶⁹ De ez sem volt elég: közvetlenül a választás előtt lőporral, sóval és paprikával töltött szivardobozt küldtek ajándékba Ripkának.⁷⁰ A feladók feltehetőleg a fajvédő-különítményesek köréből kerültek ki, akik hasonló „ajándék-csomagokat” már másoknak, így Rassaynak is küldtek, s nem egy pokolgépes merényletet szerveztek ellenzéki klubokban. Wolffék külön kis brosúrákat jelentettek meg Ripka pártjáról, feltárva, hogy tagjainak egy része valamikor szabadkőműves volt, hogy van köztük zsidó, korábban kifejezetten liberális nézeteket valló politikus.⁷¹

A liberális ellenzék teljes egységét s az egységes ellenzék és a szociáldemokraták szövetségét nem sikerült megteremtteni a választásokra. A többséget tömörítő demokrata ellenzéki blokk azon-

⁶⁵ Wolff 81–82. l. Kiss 302–303. l.

⁶⁶ *Az Újság* 1925. máj. 1. 1. l., máj. 3. 2. l.

⁶⁷ Lásd például Hegymegi Kiss Pál interpellációját és a belügyminiszter válaszát 1925. máj. 6-án: *Napló* 1922–27. XXXI. köt. 351–355. l.

⁶⁸ *Az Újság* 1925. máj. 5. 2. l.

⁶⁹ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1925–46. Itt található a panasz indokoltságát tagadó válaszok is.

⁷⁰ *Az Újság* 1925. máj. 21. 7. l.

⁷¹ Wolff 81. l.

ban létrejött. Ebben a Vázsonyi-párt, a Szociáldemokrata Párt, a Kossuth-párt, Bárczy István stb. vett részt. Külön indult viszont „Fővárosi Szabadelvű Párt” néven a Sándor Pál, Ugron Gábor, Rassay Károly vezette csoport. Indult még a választáson Ripka Fővárosi Polgári Pártja, mely ekkor már Egységes Községi Párt néven szerepelt, valamint Wolffék és a keresztényszocialisták blokkja (Egyesült Keresztény Községi Párt), amelyhez Gömbösék is csatlakoztak.

A választókerületek számát Wolffék minden erőszakoskodása ellenére s a liberális ellenzék követeléseinek megfelelően végül is 22-ben állapította meg a törvény. A demokratikus blokk mind a 22 kerületben állított jelöltet, Rassayék csoportja viszont csak négyben. Egy 1925. május 18-i, Kozma Miklóshoz beérkezett helyzetjelentés szerint május 14-ig a Wolff-párt 51 ezer, a demokratikus blokk 62 ezer, Ripka pártja nem egészen 20 ezer, a Rassay-féle csoport ellenben csupán 5 ezer ajánlást tudott összeszedni.⁷²

A választási agitációban nemcsak a Wolff–Gömbös vonal ellen lépett fel az ellenzék — s ebben egységes volt minden irányzata —, hanem Ripka ellen is. Vázsonyi a Belvárosi Demokrata Körben május 8-án rámutatott arra, mit jelent a „politikamentes város-háza” jelszó Ripkáéknál: a kormánypolitika, a kormánypárt egyeduralmának megteremtésére való törekvést. „Álarcosok, kalózzlobogó alatt haladnak — folytatta tovább —, ők a miniszterelnök város-házi politikai különítményét képezik.”⁷³ Vázsonyiék programjában szerepelt a lakásvédelmi és lakásépítési követelések fenntartása, az üzemek és részvénytársaságok jövedelmei egy részének ilyen célra való igénybevétele, bizonyos nagy és konjunkturális jövedelmek 5%-os megadóztatása.⁷⁴ A jelszót pedig egy a IX. kerületben tartott utolsó választási gyűlésen Vázsonyi így adta ki: „Egész Budapest népének akarjuk visszaszerezni a városházát.”⁷⁵

A választási agitáció kevésbé rokonszenves jelensége volt, hogy a blokkon kívül maradt Rassay, Sándor Pál stb. igen élesen és kölcsönösen támadták, bírálták egymást Vázsonyiékkal.⁷⁶

A Magyar Szocialista Munkás Párt a kormányzat közbelépése következtében nem indulhatott a választáson. Így *A munkás címere* c. lapjának 1925. május 19-i számában bírálatát fenntartva,

⁷² *Az Újság* 1925. máj. 13. 5. l., máj. 17. 5. l. OL Kozma ir. 12. cs. Helyzetjelentések 1926-ig. 89. l.

⁷³ Vázsonyi II. köt. 464. l.

⁷⁴ *Az Újság* 1925. ápr. 23. 3—4. l. 1925. máj. 5. 2. l., máj. 7. 2. l. Vázsonyi II. köt. 423—425., 469—470. l.

⁷⁵ *Az Újság* 1925. máj. 14. 3. l.

⁷⁶ *Az Újság* 1925. máj. 8. 4. l.

arra szólította fel a szavazókat, hogy ha jogaikkal élni kívánnak, akkor a demokratikus blokkot támogassák.⁷⁷

A választások kimenetele széles érdeklődést kiváltó politikai kérdéssé vált.⁷⁸

A választáson 250 törvényhatósági bizottsági mandátumról kellett választás útján dönteni. A leadott 225 165 szavazatból a demokrata blokk 114 551-et szerzett meg, a Rassay-párt 4 290-et kapott. Ennek arányában Wolffék 91, Ripkáké 24, a szociáldemokraták 52, a Demokrata Párt 71, a Rassay-párt 8 mandátumot szerzett. További négy a keresztény ellenzéknek és pártonkívülieknek jutott.⁷⁹

A számok alapján világos, hogy a többséget a baloldali ellenzék szerezte meg; ezt a többséget azonban jelentékenyen ellensúlyozta, hogy most már nem 22, hanem 60 kinevezett tagja volt a közgyűlésnek, akik a keresztény pártokat támogatták. A kinevezett tagok között a főváros vezető tisztviselői, a rendőrkapitány és mások mellett olyan intézmények képviselői voltak, mint például a különböző kamarák (ipari, kereskedelmi, ügyvédi stb.), az egyetemek, az Országos Társadalombiztosítási Intézet és így tovább.

A választási sikert a Demokrata Párt — érthetően — elragadtatva ünnepelte. A Teréz körúton, a Központi Demokrata Kör előtt éljenző csoportok jelentek meg. A blokk biztosra vette, hogy a polgármesteri posztot, ilyen többség mellett, ismét Bárczy Istvánnak juttathatja. „Véget ért a legenda — mondta Vázsonyi a Központi Demokrata Körben —, hogy a reakció Budapest keresztény népét képviseli.⁸⁰ Rassay táborában viszont nagy volt a csalódás. A demokraták 71 mandátumához képest elenyésző volt az általuk megszerzett 8 mandátum. Az arány jelezte, hogy a főváros liberális polgársága körében Rassay pártja nem tudott népszerű-

⁷⁷ *Iratok az ellenforradalom történetéhez. III. köt. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924—1926.* Szerk. Nemes Dezső. Bp. 1959. 66. l.

⁷⁸ Durini di Monza budapesti olasz követ 1925. máj. 21-én beszámolva a fontosabb eseményekről, azt írta Rómába: „nem úgy tűnik nekem, mintha a kormánypárt számára túlságosan kedvezőek lennének” a választási kilátások. Azt sem tartotta kizártnak, hogy a baloldali pártok és a szocialisták szerzik meg a többséget. I documenti diplomatici italiani. Roma, 1959. 7. seria. III. köt. 530. l.

⁷⁹ Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának zsebkönyve. 1924. 38. l. A mandátumok megoszlását illetően a források kisebb eltéréseket mutatnak, aminek oka egyes városatyák pártállásának változékonysága. Lásd: Napló 1922—27. XXXII. köt. 196. l. Baross Gábor 1925. máj. 26-án. Kiss 249. l. *Iratok az ellenforradalom történetéhez, III. köt.* 66—67. l. Wolff 82. l.

⁸⁰ *Az Ujság* 1925. máj. 24. l. l. Wolff 83. l.

ségre szert tenni, viszont a Demokrata Párt még meg is erősítette pozícióját. A Szociáldemokrata Párt több mandátumra számított, s Ripka eredménye sem elégítette ki a kormány várakozásait.⁸¹ Kozma Miklós szerint „munkaképtelen lesz a városházi vezetés”, Vass József miniszter szerint „a választás eredménye bizonyos mértékben zavaros állapotokat teremtett” — vagyis megszüntette azt a fölényt, amellyel addig a keresztény-konzervatív-nemzeti irányzat rendelkezett.⁸²

A liberális-demokrata és szociáldemokrata sikerek — ez hamarosan szintén kiderült — meggondolásra készítették Ripka és Wolff addig élesen szembenálló csoportjait. Ennek eredményeként némi közeledés indult meg közöttük; a városházi vezetést érintő alapvető kérdésekben nemhogy egymás ellen léptek volna fel, hanem egymást támogatták.⁸³

A választási eredmények — ha nem is teljes mértékben — bizonyos fokig indokolták Bethlen korábbi aggályait.

Mindez éppen úgy, mint Bethlen egész politikája, tükröződött Ripkának az új közgyűlést alakuló ülésén köszöntő beszédében. Ez a Wolff- vagy Csilléry-féle megnyilatkozásokkal egybevetve, nem lebecsülendő változást mutatott nemcsak Budapest helyének, szerepének értékelésében, de a kijelölt feladatok megfogalmazásában is. Ripka szerint ugyanis „a magyar nemzet szellemi és anyagi fegyvertárának legértékesebb darabja Budapest”, „fejlődő Budapest nélkül nincs magyar haladás”. A rendszer szempontjából oly fontos külföldi kölcsön megszerzése és felhasználása motiválta a programot, amikor főként a gazdasági jellegű, és az ezekkel kapcsolatos szociális tennivalókat emelte ki, köztük azokat is, amelyek a főváros adózó polgárságának, kispolgárságának védelmét, megkímélését célozták. Ezek közül nem egy egészen úgy hangzott, mint korábban a liberális ellenzék követelése. „Ma a polgárság adózóképessége teljesen kimerült — mondotta —, a városok lakosságát kell anyagilag megerősíteni a termelés gazdaságosabbá tételével, kereskedelmi szervezetekkel, az ipar támogatásával, a külföldi piacokkal való verseny biztosításával.” Mindezek feltételül a „párt-politikai szempontokon” való felülemelkedést kívánta, bár természetesen hangsúlyozta, hogy egész tevékenységük szelme csak „keresztény és nemzeti” lehet.⁸⁴

⁸¹ A városatyák névsorát lásd: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1925. jún. 17. Első ideiglenes alakuló közgyűlés.

⁸² OL Kozma ir. 12. cs. Helyzetjelentések 1926-ig. 98. l. (Helyzetjelentés 1925. jún. 10-én.) Wolff 82. l.

⁸³ Wolff 83—84. l.

⁸⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1925. jún. 17.

Ténylegesen azonban „párt-politikai szempontokon” egyelőre sem a kormány, sem Ripka nem emelkedett felül. Rakovszky belügyminiszter javaslatára az 1925. július 10-i minisztertanács Horthynak három rangsorolt jelöltet ajánlott főpolgármesteri kinevezésre: Ripka, Kozma Jenő és Kollár Lajos személyében.⁸⁵ A közgyűlés, amely másnap összeült, az új törvény értelmében csak e három jelölt közül választhatott. A szavazás során leadott 228 érvényes szavazatból Ripka 187-tet, Kozma Jenő mindössze 4-et, a teljesen érdektelen politikai karakterű Kollár pedig, meglepetésre, 37 szavazatot kapott. Ripkát nemcsak a keresztény pártok, hanem a liberális ellenzék is támogatta. Ripka „mély tisztelettel” emlékezett meg Bárczy Istvánról mint barátjáról, nagy elődjéről, s úgy próbálta feltüntetni a választással megindult új ciklust, mint a korábbi évek „nem kívánatos kilengéseinek” megszüntetését, a „kiegyenlítés” pozitív korszakát. „Volt idő, amikor úgy látszott, hogy Budapest Magyarország nélkül akar megélni, most meg voltak évek, amikor mintha Magyarország Budapest nélkül akart volna külön életet kezdeni. Mind a két kísérlet csak szerencsétlenséggel végződhetett. A nemzetnek ma nagyobb szüksége van Budapestre, mint bármikor.”⁸⁶

A „boldog béke” azonban csak Ripka szavaiból áradt, mert a Wolff-párti városatyák a gyűlés során nemegyszer kavartak vihart s használtak olyan kifejezéseket a liberálisokkal és a szociáldemokratákkal szemben, amelyekre még a későbbi üléseken is vissza kellett térni.⁸⁷

Főpolgármesteri kinevezése következtében Ripka az Egységes Községi Pártból Községi Polgári Párttá lett szervezet vezetését átadta Kozma Jenőnek.

A megváltozott viszonyok eredményeként az ellenzék bekerült a különböző bizottságokba, a fővárosi üzemek igazgatóságaiába is. Pozíciója tehát megerősödött, s ez elsősorban Wolffék rovására történt. A liberális ellenzék nem vált vezető csoporttá, de olyan tényezővé lett, amellyel feltétlenül számolni kellett. Ezt a pozícióját az is megerősítette, hogy a demokraták a legfontosabb kérdésekben maguk mellett tudták a Szociáldemokrata Pártot, s támogatták őket Rassay párhívei is.

A Bethlen-féle konszolidáció, amelynek politikai-parlamentáris keretei az 1922-i választásokkal alakultak ki országosan, a fővárosban az 1925-i választást követően valósult meg, méghozzá a liberális ellenzék számára lényegesen kedvezőbben, mint a parlament-

⁸⁵ OL MT jkv. 1925. júl. 10.

⁸⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1925. júl. 11.

⁸⁷ Uo. Közgy. jkv. 1925. nov. 6.

ben. Wolffékkal ellentétben, akik a demokratákat ellenségként kezelték, Ripka már ellenzéknek tekintette a liberális táborát. Az ellenzék ráadásul azt remélte, sőt, szinte bizonyosra vette, hogy megszerzi a polgármesteri tisztet is. Nyilatkozataik, sajtójuk félreérthetetlenül tette, hogy az adott viszonyok között kizárólag Bárczy István polgármesterségét tartják lehetségesnek.⁸⁸ Ennek eléréséhez célszerűbbnek látták egyelőre a lojális, mérsékelt magatartás hangsúlyozását. Vázsonyi a Rákóczi úti Belső-erzsébetvárosi Demokrata Körben a VII. kerület polgársága előtt, de az egész ellenzékhez szólva, október elején így fogalmazta meg taktikai irányelvüket, s így intett türelemre: „Nekünk óvatosan, okosan kell szolgálnunk eszméinket.”⁸⁹ Ha ekkoriban Bethlen és Ripka valamivel tovább mennek a liberálisok iránti engedékenységekben, akkor azok ellenzéki karaktere könnyen veszélybe kerülhetett volna.

De türelemre hovatovább a blokk vezérkarának is szüksége volt. Október 19-i ülésén felháborodva állapította meg, hogy a főpolgármester hétről-hétre halogatja a polgármester-választó közgyűlés összehívását s egyben ismételtelen s határozottan leszögezte, hogy e tisztet csak Bárczy töltheti be.⁹⁰ Ekkor még nem gondolták, hogy a polgármester-választásra csak 1926 őszén fog sor kerülni.

Ez időben a gazdasági, szociális kérdések is sajátos tartalmat nyertek, mivel az ország pénzügyi stabilizálásával, a népszövetségi kölcsön felhasználásával kapcsolatos ún. szanálási törvények magát a fővárost is érintették, s kiszélesítették a kormányzat, valamint a városvezetés korábbi ellentéteit. A szanálási törvények igen komoly mértékben korlátozták a főváros autonóm jogait mind gazdasági tekintetben (adózás, létszámcsökkentés, városgazdálkodás, fizetések megállapítása stb.), mind az adminisztráció reformja révén. A fővárosi üzemek ellenőrzését a törvényhatóságtól elvéve a belügyminiszter hatáskörébe utalták, a fővárosban is érvényesítették a kényszernyugdíjazást, hogy ezzel csökkenték a bürokráciára, a hivatali gárdára fordított kiadásokat, amit a népszövetségi kölcsön-feltételek előírtak; a Belügyminisztérium megváltoztatta a közgyűlés határozatát a közigazgatási alkalmazottak és nyugdíjasok státusának és fizetésének rendezéséről stb.⁹¹

⁸⁸ Az *Ujság* 1925. máj. 24. 5. l., okt. 20. 2. l.

⁸⁹ Uo. 1925. okt. 8. 5. l.

⁹⁰ Uo. 1925. okt. 20. 2. l. A „rendszeres munkát” követelték az 1925. nov. 4-i közgyűlésen is.

⁹¹ Lásd az 1924: IV. t. c.-et, az ún. szanálási törvényt. A végrehajtásra, a főváros és a kormány összeütközéseire: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1926. ápr. 30., máj. 12., máj. 25., júl. 10. stb.

Az ellenzék, de a keresztény pártok tekintélyes része is, azon az állásponton volt, hogy a szanálási törvények nem érvényesek és nem is érvényesíthetők Budapesten. Az egymást követő kormányintézkedéseket sorozatos tiltakozások kísérték. 1924-ben, még a községi választás előtt, a liberálisok is másként ítélték meg a szanálási intézkedéseket. Akkor a létszámcsökkenés tekintetében a kormány elképzelését támogatták — mint a *Fővárosi Hírlap* 1924. május 14-én írta — Wolffékkal szemben. A szanálási törvények ugyanis kifejezetten azonnali létszámcsökkenést írtak elő. Liberális részről azt remélték, hogy például így „a radikális fajvédő színezetű” Zilahy-Kiss menesztésére is sor fog kerülni. Wolffék viszont, védve saját embereiket, azt hangoztatták, hogy a létszámcsökkenés elérhető akkor is, ha a természetesen bekövetkező nyugdíjazások, elhalálozások után nem töltik be a megüresedő állásokat. 1925-től azonban a liberális ellenzék már határozottan elutasította a kormány szanálási politikáját. Az 1926. július 10-i közgyűlésen megtörtént az a példátlan eset, hogy az ellenzék Baracs Marcel által előterjesztett javaslata — Wolff közbelépése ellenére is — megkapta a szavazatok többségét. Ez a javaslat nem volt más, mint hogy a kormány, illetve a belügyminiszter törvényszerű eljárásával szemben jogorvoslatért forduljanak a közigazgatási bírósághoz.⁹² A demokrata Várkonyi Kálmán ezt már korábban is szükséges és elkerülhetetlen lépésnek tekintette azért, mert „ha a főváros nem tesz panaszt, ezzel határozottan felad egy jogot”.⁹³

Mindez összefüggött az adminisztráció terén kormány szinten elrendelt reformmal, amelynek fővárosi érvényét a liberális ellenzék szintén vitatta. Csak annyit tartottak belőle elfogadhatónak, hogy „itt a választott elemek viselik a legfőbb tisztségeket”. De a pénzügyi bizottság 1926. május 25-i ülésén, a költségvetés vitája során nemcsak ezt tették szóvá, hanem azt is, hogy Bródy szerint országosan 5,4 aranykorona az adózási fejkvóta, viszont Budapesten 80! Ezt pedig teljesen elviselhetetlen és aránytalan megterhelésnek tekintették.⁹⁴

Viharos ellenzéki tiltakozás követte „az önkormányzati testületek gazdasági tevékenységének hatékonyabb ellenőrzéséről” benyújtott törvényjavaslatot mint Budapest autonóm jogainak súlyos megsértését. Az ellenzék kezdeményezését a többségi pártok is támogatták, mivel a szanálási törvényeket, köztük ezt is, valamennyien burkolt alkotmánymódosításnak tekintették, amely

⁹² A *Fővárosi Közlöny* 1926. júl. 16-i száma részletesen ismerteti az ülést.

⁹³ Uo. beszámoló a fővárosi tanács jogi bizottságának 1926. júl. 3-i üléséről.

⁹⁴ Uo. 1926. máj. 28.

— szögezte le az 1927. február 4-i közgyűlési határozat — „azután gyakorlatilag azt jelenti, hogy az önkormányzat megszűnik és a törvényhatóság a jövőben a m. kir. bel- illetve pénzügyminiszternek tökéletesen ki lesz szolgáltatva.”⁹⁵

A szanálás egész processzusa, egész kivitelezése valóban állami, a központi hatalom részéről történő beavatkozást jelentett az autonómiák, a főváros vezetésének egészébe, s a gazdasági jellegű korlátozások révén ténylegesen politikai hatalmat biztosított a választott szervekkel, testületekkel szemben. Az ellenzék ezek ellen, alkotmányos jogokra, szociális szempontokra hivatkozva, egységesen lépett fel, mert legelevenebben érintette, sőt sértette híveinek gazdasági érdekeit. De gazdasági és politikai indokok a keresztény pártokat is arra vezették, hogy támogassák az ellenzéki akciókat. A sorozatosan egyhangúan vagy nagy többséggel hozott közgyűlési határozatok nemcsak az ellenzék befolyásának növekedését jelezték, hanem azt is, hogy a Ripka—Kozma-párt és Wolffék szintén elégedetlenek a kormánnyal.

A liberális ellenzék nem azért bírálta a kormány szanálási politikáját, mert a város gazdálkodását jónak tartotta. Azt most is, akárcsak korábban, erőteljesen támadta. Javítani azonban egyáltalán nem úgy kívánt, hogy a központi hatalom erőszakos közbeavatkozása háttérbe szorítsa az autonómia testületeit s a testületek jelentőségét, önállóságát.

A takarékoság, a szolid munka- és megélhetési biztonság megteremtését tartották legfontosabbnak. A Nemzeti Demokrata Párt a maga hivatását a városházán, Vázsonyi szavaival, a következőkben látta: „A városi kispolgárság megóvása és megvédése, a kispáros, a szatócs, a bérkocsis, a piaci árus, ezek a nagyszámú kisexistenciák védőerődei a polgári társadalomnak . . . ez az igazi demokratikus politikának legfőbb hivatása: védeni a kispolgárt és védeni a polgári középosztályt, amelynek az a rendeltetése, hogy a maga nagyobb vagyoni és kulturális erejével támogassa kispolgári testvéreit.”⁹⁶ Síkra szálltak tehát a luxuskiadások (ünnepségek, fogadások, autók közpénzen való használata stb.), az esztelen pazarlás ellen, közbeléptek, amikor rokoni kapcsolatok alapján jól jövedelmező állásokba kerültek keresetre rá nem szoruló személyek. „Mi, adófizető polgárok az elviselhetetlen közterhek alatt görnyedünk — írta egy, a Statisztikai Hivatal igazgatóját támadó feltejtés 1925. október 28-án —, s nem engedhetjük meg magunknak azt, hogy adófilléreinkből méltóságos kisasszonyok a mai nehéz

⁹⁵ Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1927. febr. 4.

⁹⁶ Vázsonyi II. köt. 478—479. l.

időkben munkával kellően ki nem érdemelt jövedelmet és kényelmet élvezzenek rovásunkra.”⁹⁷ Sürgették a szakminisztereknél az elbocsátott köz- és magántisztviselők, a munka nélkül álló kereskedők, kereskedelmi alkalmazottak, szellemi munkások helyzetének rendezését, közmunkák megindítását, az egész pénzügyi politika revideálását „a kis- és középegysztenziák” érdekében.⁹⁸ Támogatták az 1925. november 6-i közgyűlésen a Szociáldemokrata Párt javaslatát, amelyet a közgyűlés meg is szavazott, s amely a népjóléti és munkaügyi minisztertől „munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítási törvényt” követelt. Továbbra is képviselték „a kiségzisztenciák” érdekeit a lakásgazdálkodás terén, harcoltak a kötött lakásgazdálkodás fenntartásáért. 1926. február 3-án, egy viharos ülés után, elfogadtatták azt a javaslatukat, amely ezenkívül a lakás és üzletberek havonkénti fizetésének bevezetését, a felmondási tilalom meghosszabbítását, az állami hivatalok által elfoglalt lakások visszaadását, lakásépítkezéseket követelt akár szövetkezeti úton is. A kormány azonban az 1926 végén esedékes országgyűlési választásokat is szem előtt tartva, a háztulajdonosok követeléseinek engedményt téve, mellőzte a székesfővárostól érkezett javaslatokat.⁹⁹ Így az ellentétek kormány és városháza között e kérdésben is kiéleződtek. A törvényhatóság továbbra is felterjesztésekkel ostromolta a kormányt, a parlamentben is helyet foglaló tagjait azzal bírta meg, hogy ott a kormánnyal szemben a fővárosi határozatok szellemében lépjenek fel. Az 1926 elején kiadott 2840/1926. M. E. számú rendelet 1927. november 1-től bevezette a szabad lakásgazdálkodást, vagyis lehetővé tette a felmondást és a béremelést. Az 1926. július 10-i közgyűlésen Ripkákék, Wolffék és az ellenzék ismét egységesen, két szempontból tiltakozott a rendelet ellen, és követelte annak visszavonását: katasztrofálisnak ítélte szociális szempontból, és hangsúlyozta a kormányra nézve nyilvánvalóan kedvezőtlen politikai következményeit. Élesen tiltakozott az ellen, hogy a fővárosi lakáskérdés rendezését a kormány és nem az autonómia intézi. Már e határozat előtt Harrer Ferenc indítványára fel is állítottak egy lakásügyi bizottságot, hogy dolgozza ki a városi lakásépítés irányát, a magánépítkezések támogatását, a szabad lakásforgalomra való átmenet előkészítését s a lakásjogi reformot. A bizottság huszonöt választott tagjának mintegy fele ellenzékiekből állt.¹⁰⁰

⁹⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1925. nov. 6. Polg. m. eln. biz. 1926—15. Az idézet az utóbbiból való.

⁹⁸ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1925. nov. 6.

⁹⁹ Uo. 1926. febr. 3., máj. 12.

¹⁰⁰ Uo. 1926. máj. 26.

Az ellenzék s nyomában a közgyűlés, több alkalommal követelte a kormánytól az adórendszer reformját. Nemcsak a jövedelmi, de a forgalmi adó terén is olyan változásokat sürgettek, amelyek a kereskedelem érdekeit vennék figyelembe; követelték a fényűzési adó eltörlését, az állami „kényszerkölcsönöknek”, ahogyan a hadikölcsönt előszeretettel nevezték, az adófizetésbe való beszámítását, mivel azokba annak idején az ipar és a kereskedelem „kis mobil tőkéjét” fektette bele, az állam kérésének eleget téve; a tranzító kereskedelem fejlesztését; a vámhitel olcsóbbá tételét; a kereskedelem és az ipar érdekeit sértő Központi Anyagbeszerző Bizottság megszüntetését.¹⁰¹

Viharos ülésen tiltakozott a liberális ellenzék és a Szociáldemokrata Párt az ellen, hogy az iskolán kívüli ifjúsági testnevelés fejlesztése címén az egyes adók után 1%-os pótdadót vessenek ki. Ez az iskolán kívüli testnevelés ugyanis távolról sem egészségügyi célokat szolgált: e mögött húzódtott meg a levante intézmény, amelyet Wolff már 1921-ben kitörő lelkesedéssel üdvözölt, valamint a 20-as és később, főként a 30-as években megszorított jobboldali ifjúsági egyesületek, lövészegyletek sora.¹⁰²

A szanalási harcokkal egyidőben, 1925 végén került nyilvánosságra a frankhamisítás ügye, amelyben neves közéleti személyiségek s maga a miniszterelnök is kompromittálódott. A parlamentben s az egész politikai életben a liberális ellenzéki pártok vezették a kormány ellen indított támadást. Abban reménykedtek, hogy mivel a francia hatóságok ez alkalommal „ügyet” csináltak a pénzhamisításból, noha már korábban is tudtak róla, a Bethlen-kormányt lemondathatják, vagy legalábbis igen komoly politikai engedményekre kényszeríthetik. A parlamenti vizsgálóbizottságban az ellenzék Vázsonyi megfogalmazásában olyan kisebbségi jelentést dolgozott ki, amely a kormány, Bethlen felelősségét hangsúlyozta. Azon a napon, amelyen a kisebbségi jelentést beterveztették, Vázsonyi Vilmost a Teréz körúton megtámadta két, mint később kiderült, volt különítményes tiszt, s csak nagy lélekjelenlétének köszönhette, hogy komolyabb baja nem történt. A főváros 1926. február 17-i közgyűlésén a „baloldal élénk helyeslése mellett” Ripka leszögezte, hogy a merénylet „támadás az alkotmányos nemzeti élet ellen és mi az alkotmányos nemzeti élet ellen intézett mindennemű támadás ellen tiltakozunk”. Az eset valóban országos visszhangot és felháborodást váltott ki, mert felidézte a fehérterror emlékét.

¹⁰¹ Uo. 1926. júl. 10. Az adóhivatali adminisztrációt bírálták 1926. febr. 24-én.

¹⁰² Uo. 1926. márc. 24.

Mindez lendületet adott a liberális ellenzék fővárosi tevékenységének is, annál inkább, mert felhasználhatta a Ripka—Wolff-csoport elégedetlenségét is Bethlennel és a szanalási akcióval szemben.

A nagy remények azonban illuzórikusak voltak. Nemcsak azért, mert az ellenzék belső ereje csekélynek bizonyult Bethlen megbuktatására, hanem mivel a francia érdekeknek jobban megfelelt a magyarországi rendszer változatlan fenntartása, semmint bizonytalan kimenetelű változások előidézése. Ehhez járult még egy esemény, mely a demokrata ellenzék párt- és szervezeti életét hosszú évekre, sőt tulajdonképpen véglegesen válságba juttatta. Ez Vázsonyi Vilmos hirtelen halála volt 1926 nyarán.¹⁰³ Vázsonyi Vilmos halála elsősorban a fővárosi ellenzék életében okozott nagy megrázkódtatást, mert itt a demokraták lényegében véve az egész liberális ellenzéki táborot jelentették. A hirtelen bekövetkezett haláleset, érthetően, igen sok találgatásra, mende-mondára adott lehetőséget, némelyek még azt is kétségbevonták, hogy Vázsonyi természetes halállal halt meg.

Az aktuális események 1926 őszen-telén (polgármester-választás, országgyűlési választások) azonnal felszínre hozták e változás közvetlen és kedvezőtlen következményeit.

Az országgyűlési választásokat megelőzően Bethlen ismét meghirdette a polgári összefogás szükségességét, és energikusan szervezte a kormánypártot. Ez alkalommal segítségére volt a Kozma-párt, általában pedig a stabilizáció terén elért, bár csak viszonylagos eredmények, a liberális ellenzék veresége a frankhamisítás körüli politikai harcban és a Demokrata Párt válsága Vázsonyi halála után.

1926 júliusában alakult meg a Polgári Egység Klubja Kállay Tibor vezetésével, hogy, mint az *Ujság* írta, Bethlennek és politikusainak „Budapesten is bázist teremtsen”. Ezt az új politikai tömörülést azok támogatták elsősorban, akiket Bethlen konszolidációs politikája, a választások előtt engedékenyebbé váló hangja kielégített, akik Wolff és Csilléry fővárosi politikáját túlságosan egyoldalú-

¹⁰³ Ripka főpolgármester meleg szavakkal méltatta Vázsonyi érdemeit, és jellemezte tevékenységét: „...Pályája a rendi társadalom romjai fölött szervezkedő városi polgárság hatalmas és eredményes erőfeszítése volt... Szervezetlen kispolgári osztályunk első szervező vezére volt ő... Hosszú időn keresztül az ő közreműködése nélkül semmi sem történt Budapesten... A kispolgárok érdekének megvédésére fordította minden erejét.” Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1926. jún. 23. Mint Budapest diszpolgárát s a városi politika kiemelkedő alakját, a főváros temettette el, ravatalát a központi város-háza udvarán állították fel.

nak, a demokraták és a liberálisok törekvéseit viszont túlságosan merészeknek találták a maguk számára. A liberális táborból azok, akik már az 1924-es Ripka-féle szervezkedés során is erősen kacérkodtak Bethlennel, most végleg Kállay mellé álltak.¹⁰⁴

Bethlen a Polgári Egység Klubjának november 16-i gyűlésén elmondotta: eddig sok, de eredménytelen kísérlet történt arra, hogy „a józan megfontolás haladásának ösvényére térítsük a főváros polgárságát”. Ezért most „egy utolsó, kemény kísérletet kell tennünk”, mert „a főváros nem lehet állandóan sem reakciós, sem állandóan radikális”. Az új párt ezért „legyen nemzeti alapon, a fennálló társadalmi és gazdasági rend védelmére alakult párt, amely mindenkit magában foglal” — mondotta a miniszterelnök. Általános közérdeknek nyilvánította a Kállay-féle akció sikerét, választási győzelmét, mert szerinte „a főváros nem élhet külön életet az országban”. Programjában a kormány fővárosi politikájának célkitűzéseit (a városi gazdálkodás „bizonyos ellenőrzése”, a közüzemek működésének felülvizsgálata, a szabad lakásgazdálkodás bevezetése) vegyítette az ellenzék által hangoztatott követelésekkel (adócsökkentés, a kereseti- és jövedelemadó rögzítése, a házadó leszállítása stb.). Leszögezte azt is, hogy „a zsidó hitfelekezeti törvény által egyenjogúságot nyert ebben az országban, s ezt az egyenjogúságot, amely törvényen alapszik, csorbítani semmiféle módon nem szabad”. Ezek a motívumok arra szolgáltak, hogy elhatárolják az új pártkezdeményezést Wolfféktól, s így nagyobb vonzerőt gyakoroljanak a polgári rétegek liberális hajlandóságú csoportjaira. Egészében azonban azt próbálta indokolni és elfogadtatni, hogy a fővárost s az országot „egy gazdának kell irányítani.”¹⁰⁵

Ilyen körülmények között került sor 1926. szeptember 29-én a polgármesterválasztó rendkívüli közgyűlésre, amelyen három jelölt indult: Ripka Ferenc, Sipőcz Jenő és Bárczy István. A választást a liberális ellenzék sorsdöntőnek, Bárczy győzelmét presztízs-kérdésnek tekintette. A hangulat rendkívül feszült volt, mert Wolffék Bárczy ellen dolgoztak, s Ripkának sem volt érdekük a liberálisok támogatása. Az első szavazás eredménye Ripka kiesésével járt (56 igen), míg Sipőcz és Bárczy egyformán 124–124 szavazatot kaptak. Bárczy és Sipőcz között tehát október 1-én új választást kellett tartani. A kulisszák mögött folytatott tárgyalások Sipőcznek kedveztek, mivel Ripka kiesése után a kormánypárt

¹⁰⁴ *Ujság* 1926. júl. 16. 1. l., okt. 10. 1. l. OL ME Bethlen miniszterelnök ir. B. 2. cs. 1926. (Egy 1926. júl. 22-i irat Bethlennek címezve.)

¹⁰⁵ Bethlen II. köt. 146–153. l.

is Sipőczöt támogatta Bárczyval szemben. A szavazás eredménye 166 : 135 lett Sipőcz javára. Sipőcz így elégtételt szerezhetett azért a régi vereségért is, amelyet apjának kellett elszenvednie 1906-ban Bárczytól, az akkori polgármestertől, az árvaszéki elnöki tiszttel betöltése kapcsán.¹⁰⁶

A polgármesterválasztás eredménye a liberális ellenzék súlyos politikai veresége volt, sőt, döntő része egy olyan folyamatnak, amelyben az ellenzék sorozatosan érték kudarcok. Mindezt betetőzte az, hogy néhány hónap múlva Bárczy István, Ugron Gábor és mások csatlakoztak a kormányt képviselő Ripka-párthoz.

Sipőcz megválasztása szinte teljes visszatérést jelentett a 20-as évek első feléhez, amikor ő és Wolff pártja uralkodott a városházán, mereven képviselve a kurzus „keresztény nemzeti”, antiszemita, antiliberalis politikáját. Ennek első jele Sipőcz székfoglaló beszédének hangvétele volt. Korábbi tevékenységének, Wolff működésének eredményeit, az inségakció sikerét (!) emelte ki első helyen, s Budapest fejlesztését a revízió érdekében tartotta fontosnak.¹⁰⁷

A polgármesterválasztás a liberális ellenzékét még sokáig foglalkoztatta. Az eredményt az *Ujság* 1926. október 2-i kommentátora „rettenetes villámcsapásként” értékelte, és Sipőcz sikerét azzal magyarázta, hogy Wolffék, a tisztviselők, valamint a Ripka-csoport Bárczyval szemben rá szavazott. Hibáztatta azonban a liberális ellenzékét is, amely sem kellően egységes, sem a szükséghez mérten taktikus nem volt a választás előkészítése során. Pakots József egy október 3-i Demokrata párti vacsorán leszögezte: „A reakció polgármestere lett az új polgármester”, s Vázsonyi Jánossal, Bródyval együtt bírálta Ripkákat, Kállay akcióját s érthető módon Ugront is.¹⁰⁸ Rassay Károly is azt emelte ki egy politikai vacsorán, hogy „cserben hagytak azok, akik szabadelvű lobogóval jöttek”.¹⁰⁹ Az ellenzéki vezetők megnyilatkozásaiból kicsendült az új program is: megteremteni a demokrata-liberális ellenzék egységét, harcot folytatni a fővárosi törvény revíziójáért, hogy Budapest vezetésében az autonómia érvényesüljön, megakadályozni azt a Kállay és Bethlen által szervezett polgári egységfrontot, amely a szocialista munkásság ellen, annak a politikából való kiszorítására irányul.

Rassay a „városházi csatavesztés” után, ahogyan Sipőcz megválasztását nevezte, különösen aktív volt az ellenzék szervezésében.

¹⁰⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1926. szept. 29. Wolff 84—85. l. Miklós Elemér: *Budapest, miénk a múlt is*. Buenos-Aires, 1946. 14. és 21. l. *Ujság* 1926. szept. 19. 3. l., szept. 30. 3. l., okt. 2. 3—5. l.

¹⁰⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1926. szept. 29.

¹⁰⁸ *Ujság* 1926. okt. 3. 1. l.

¹⁰⁹ *Ujság* 1926. okt. 7. 1—2. l.

Ő látszott az egységes liberális tábor egyetlen possibilis vezetőjének, s a vezetést feltétlenül meg is akarta szerezni. Ezért levonta a tanulságokat a liberális ellenzéki szerepléséből, s merész fordulattal, korábbi nézeteivel szemben a Szociáldemokrata Párt mellé állt. „Harcot akarnak a szocialisták ellen. Véleményem szerint — mondta a Raposa vendéglőben rendezett nagy ellenzéki vacsorán, 1926. október 6-án — országunk mostani viszonyai között ez végzetes lépés.”¹¹⁰

A szervezeti és programbeli egység megvalósítása azonban nehezen haladt előre. A Demokrata Párt egy része, a Kossuth-párt, más-más indokkal ugyan, de nem értett egyet Rassay programjával, illetve vezéri ambícióival; eltérő módon ítélték meg a szociáldemokratákkal való együttműködést. Baracs Marcel úgy nyilatkozott, hogy nem akarja „engedni elmerülni a kispolgárságot a szocializmus fővényében”; Nagy Vince viszont a Kossuth-párt részéről feltétlenül szükségesnek minősítette a „dolgozó polgárság” és a munkásság együttműködését.¹¹¹

Rassay most kész lett volna együtt menni a Kossuth-párttal is az egység érdekében. Erre azonban Nagy Vincéék nem voltak hajlandóak. Így 1926 őszén Rassaynak Egységes Balpárt néven újjáalakult pártja csupán a demokraták egy részével gyarapodott. A párt fővárosi szervezését Bródy Ernő irányította, mint a Nemzeti Demokrata Párt idején is, vidéki szervezését pedig Hegymegi Kiss Pál vette kezébe. Az Egységes Balpárt tulajdonképpen országos politikai párt maradt, s mint ilyen sem volt túlságosan hosszú életű. Ellenzéki szempontból a fővárosban továbbra is Bródy, vagyis a Nemzeti Demokrata Párt dominált, annál inkább, mivel a demokraták nagyobb része nem csatlakozott az új párthoz.¹¹²

Az 1926. decemberi választások eredménye országos szinten mutatta, hogy a politikai konszolidáció és a pénzügyi stabilizáció Bethlen által képviselt és megvalósított programja bizonyos sikereket ért el, s hogy ez kedvezőtlenül befolyásolta a liberális polgári ellenzék, valamint a Szociáldemokrata Párt helyzetét. Parlamenti képviselőik csökkent, amiben persze ismét jelentős szerepe volt a választás egész adminisztrációjának is. Jellemző erre a monori szolgabíró 1926. december 5-i levele Sipőczhöz, amelyben azt kéri: „a választások alatt megfelelő magatartásra utasítani méltóztatásuk” a Demokrata Párt két, a főváros alkalmazásában álló helyi kortesét.¹¹³ A politikai állásfoglalás ilyen esetekben kenyér-

¹¹⁰ Uo. 1. l.

¹¹¹ *Népszava* 1926. okt. 21. 8. l.

¹¹² *Ujság* 1926. júl. 30. 2. l.

¹¹³ Föv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1926—48.

és egzisztenciális kérdéssé vált. Budapesten, mindezek ellenére, az egységesen, Rassay vezetése alatt fellépő polgári liberális ellenzék 58 608 szavazatot kapott, többet, mint az Egységes párt (53 678). A Szociáldemokrata Párt 81 617, Wolff pártja pedig 69 811 szavazathoz jutott. A liberális ellenzék aktivitása tehát a szervezeti és egyéb nehézségek ellenére sem tört meg, befolyása is jelentős maradt még.¹¹⁴

A választást követően a politikában mintha az apály jelei mutatkoztak volna. Nem kavart ekkor már nagyobb vihart a felsőház visszaállítása sem, noha a szociáldemokrata és a liberális ellenzék tiltakozásul nem vett részt a főváros felsőházi küldötteinek megválasztásán. Ennek ellenére a 7 főrendi házi tag közé bekerült a demokratapárti Glückstahl Samu is.¹¹⁵

A következő időszakban az ellenzéki tevékenység szinte teljesen gazdasági, szociális ügyekre korlátozódott. Mivel közelgett az az idő, amikorra a kormányrendelet a lakásgazdálkodás felszabadítását előírta, az ellenzék ennek kitolását próbálta meg elérni, s pontos tervet terjesztett elő a városi kislakásépítés ütemére, programjára vonatkozólag.¹¹⁶ Élesen bírálták a városgazdálkodás néhány ügyletét. Így ellenzték a Beszkárt és a FAÜ egyesítését, s az 1927. június 20-i rendkívüli közgyűlésen Vörösváry Miklós azt indítványozta, hogy először dolgozzanak ki „egy egységes, mindenre kiterjedő, a főváros fejlődését és a lakosság közlekedési igényét kielégítő” közlekedésfejlesztési programot, szállítsák le a viteldíjakat, s a vezetést tegyék szakszerű kezekbe.¹¹⁷ Az 1928-as költségvetés vitája során kitergették a Beszkárt zavaros pénzügyeit, különös tekintettel néhány városi „méltóság”, így Folkusházy szerepére. Többször foglalkoztak a fővárosi üzemek üzletmenetével, követelték az adminisztráció egyszerűsítését, a városi állások pályázat útján való betöltését. Követeléseik nyomán a közgyűlés végül Glückstahl Samu vezetésével bizottságot küldött ki a fővárosi üzemek gazdálkodásának felülvizsgálatára. Sipőcz azonban, a hivatali titoktartásra hivatkozva, megakadályozta, hogy a tisztviselők a szükséges felvilágosítást megadják a bizottságnak.¹¹⁸

A Talbot-centrálé ügye már több volt, mint az ellenzék és a főpolgármester, ill. polgármester konfliktusa, mert, mint kiderült,

¹¹⁴ OL Kozma ir. 13. cs. Választás 1926.

¹¹⁵ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1927. jan. 5.

¹¹⁶ Uo. 1927. jan. 19., jún. 1., okt. 26., 1928. júl. 5. *Ujság* 1927. júl. 8. 3. l.

¹¹⁷ Napirenden van a kérdés 1930. jan. 15-én is. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1930. jan. 15. Kiss 237., 251., 264., 298., 313., 321. l.

¹¹⁸ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1927. júl. 7. A költségvetési tárgyalásra: 1927. okt. 27—28—29., nov. 2—3., 10. jkv. Uo. Polg. m. eln. biz. 1927—39.

e villamos centrálé megépítéséről a kormány döntött, kizárta az autonómiát, holott az ügy Budapestre tartozott. Súlyosbította a dolgot, hogy Sipőcz polgármester be volt avatva a tárgyalásokba, óvakodott azonban attól, hogy a kérdést a közgyűlés vagy akár a szűkebb szakbizottság elé vigye. Így ez az ügy több viharos közgyűlés napirendjén szerepelt az évek során.¹¹⁹

Botránnyos jelenetek, szinte verekedések, felfüggesztett ülések kísérték az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár részvényeinek a főváros által történt átváltását is. Az ellenzékét az ezzel kapcsolatos tárgyalásokba nem vonták be, a „többségi pártok” és Folkusházy különmegállapodást kötöttek, s csupán a végeredményt kívánták szentesíttetni a közgyűléssel.¹²⁰ Az ellenzék 1928. április 18-án deklarációban tiltakozott ez ellen, a hivatalos javaslat elfogadását megpróbálta obstrukcióval is megakadályozni, s ebben, bár sikertelenül, de támogatták a szociáldemokraták is.¹²¹

A megélhetési gondok a pénzügyi stabilizáció ellenére súlyosan nehezédtek a kispolgári rétegekre. Ezért a liberálisok 1927 folyamán ismételen sürgették a kiskereskedőknek, kisiparosoknak nyújtandó hitelalap emelését, tiltakoztak az ellen, hogy a köztisztviselők vásárlásait a kormány a fogyasztási szövetkezetekhez akarja „terelni”, követelték, hogy „ne támogassa hitelekkel a szövetkezeteket állampénzekből, mert ezzel válságba juttatja az ország iparos és kereskedő társadalmát”.

Mint Latinák Jenő 1928. június 27-én mondotta, Budapesten legalább 25 000 hitelt igénylő kisiparos és kiskereskedő nem tudja megszerezni a minimális anyagi támogatást sem.¹²²

Felszólították azokat a városatyákat, akik a parlamentnek is tagjai voltak, hogy „minden erővel akadályozzák meg a fogyasztási szövetkezetek tárgyában benyújtott törvényjavaslat törvényerőre jutását”. Bródy Ernő megújította korábbi adójavaslatukat, mert a jelenlegi „az országra, de különösen az iparra és a kereskedelemre káros”. Amíg a forgalmi adót el nem törlik, átmeneti intézkedéseket sürgett.¹²³

¹¹⁹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1927. szept. 21., 1930. jan. 15.

¹²⁰ Uo. 1928. márc. 7., márc. 21., márc. 23., márc. 24., márc. 26., márc. 27., márc. 28., márc. 29., márc. 30., ápr. 13., ápr. 16—17., máj. 9., máj. 12. Wolff 86. I. Kiss 267—268. I.

¹²¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1928. ápr. 18. *Ujság* 1928. márc. 27. I. és 3—4. I., ápr. 18. 5. I. Kiss 267., 302. I.

¹²² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1927. ápr. 22., 23., 25., 1928. jún. 27.

¹²³ Uo. 1928. febr. 15. A liberális ellenzék elsősorban azt követelte, hogy az adóztatás a termelés fázisában, ne pedig az eladásnál történjék. Szerintük a többféle és több helyen kivetett adó emelte az árakat, és érdemtelenül sújtotta a kereskedelmet.

A liberálisok nyomására 1928. június 13-án a közgyűlés 12 tagú tanácsot állított fel, hogy az javaslatokat dolgozzon ki a nyomasztó gazdasági helyzet, a növekvő munkanélküliség megszüntetésére.¹²⁴

Szociális, gazdasági és politikai szempontok egyaránt motiválták az ellenzék 1928 őszi sorozatos akcióit a taxi-engedélyek kiadása ügyében, mert a kormánypárt s a Wolff-párt keze itt ismét maga felé hajlott.¹²⁵ A Nemzeti Demokrata Párt külön értekezletet tartott ez ügyben fővárosi és parlamenti képviselőinek részvételével. Elhatározták, hogy nemcsak a fővárosban, hanem a parlamentben is közbelépnek, s megakadályozzák, hogy Baross Gábor „elüssön a kenyértől 500 kiségzisztenciát”.¹²⁶ 1928. december 12-én a taxi-engedélyek ügyét intéző tanáccsal szemben bizalmatlansági indítványt terjesztettek elő, ezt azonban a többség elvetette.¹²⁷

Weiller Ernő éveken át 12 pontba foglalva előterjesztette, hogy „mit kíván a Józsefváros”.¹²⁸ Az ilyen és hasonló javaslatokat úgy próbálták elsüllyeszteni, hogy nem engedték azonnali közgyűlési tárgyalásra, hanem szakvéleményezésre adták ki. Amíg egy ilyen vélemény elkészült, s az ügy ismét napirendre került, akár több esztendő is eltelhetett.

Súlyos helyzetben voltak azok a diplomások is, akiket a rendszer nem tudott elhelyezni. (Felmérésüket Bethlen már 1927. július 1-én javasolta a Statisztikai Hivatalnak.)¹²⁹ Az ellenzéki sajtó sorozatosan közölt cikkekben taglalta a „kenyértelen szellemi munkások” problémáit, s követelt számukra munkát.¹³⁰ Tisztességes munka és megélhetés helyett azonban a főváros csupán a „szellemi inségmunka” intézményét nyújtotta számukra. Ilyen célra 1928-ra 200 000 P-t szavazott meg úgy, hogy 600 szellemi munkás havi 80 P-ért dolgozhatott a fővárosnak.¹³¹

Mivel a munkanélküliség esetére szóló biztosításra vonatkozó törvényjavaslat kidolgozása ügyében a kormány semmit sem tett, a liberális ellenzék azt ajánlotta a közgyűlésnek, hogy maguk kezdjék meg a javaslat kidolgozását.¹³²

¹²⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1928. jún. 13.

¹²⁵ Uo. 1928. nov. 29., dec. 12., de szerepel 1929. febr. 20-án is. Kiss 267. l.

¹²⁶ *Ujság* 1928. dec. 7. 4. l.

¹²⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1928. dec. 12. Ennek vitája dec. 14., dec. 18.

¹²⁸ Lásd például az 1927-i költségvetés vitáján: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1927. ápr. 27.

¹²⁹ OL MT jkv. 1927. júl. 1.

¹³⁰ *Ujság* 1927. dec. 7. 3. l., dec. 20. 3. l.

¹³¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1927. dec. 2. Az akció évről-évre megismétlődött. Lásd például az 1928. dec. 31-i jkv-et.

¹³² Uo. 1927. dec. 21.

A gazdasági nehézségekre hivatkozva kísérelték meg olyan felirat kieroszakolását a közgyűlésen, amely a kormánytól a numerus clausus eltörlését kívánta volna. Noha ez ellen többen tiltakoztak, a többséget mégis megkapta, el is küldték, de más nem történt.¹³³

*

A politikai konszolidáció folyamata és eredményei a fővárosban, a városházán később jelentkeztek, mint az országos politikában. Amikor azonban ez a folyamat kiterjedt a fővárosra is, a liberális ellenzék számára kedvező változást hozott. Az országos politika szintjén 1922-ben, a választások következtében erősödött meg a liberális ellenzék helyzete, akkor került be a parlamentbe a Szociáldemokrata Párt. A fővárosban az 1920-as választás ugyan sokkal nagyobb sikert hozott a liberálisoknak, mint az országos, a városvezetést mégis a Wolff—Sipőcz-csoport uralta. Az 1922-es országgyűlési választás után érezhetővé vált némi változás, fordulatnak számító fejleményt azonban csak Ripka kormánybiztossága, illetve főpolgármestersége, valamint az 1925-ös fővárosi választások hoztak.

Az 1919. augusztusi induláshoz mérten 1925-re igen jelentős sikert ért el a liberális ellenzék, azon belül elsősorban a tömegét alkotó Demokrata Párt. Kétségtelen, hogy 1919 nyarától folytatott küzdelmük, valamint az a kétségtelen támogatás, amelyet a Szociáldemokrata Párttal való együttműködés nyújtott nekik, komoly szerepet játszott abban, hogy az ellenforradalom a hatalomátvétel után sem tudta őket kiszorítani a városházáról, valamint az, hogy amikor az általános, a „nagypolitika” változásai kedvező lehetőséget kínáltak, azt ki is tudták használni.

A liberális ellenzék ereje azonban az ellenforradalmi rendszer viszonyai között nem nőhetett meg annyira, hogy a fővárosi politikában gyökeres fordulatot hozzon, olyan fordulatot, amelynek iránya és tartalma jelentősen eltér a kormánypolitikáétól. De az félreérthetetlenül kitűnt a 20-as évek eseményeinek áttekintéséből, hogy a fővárosban a liberális ellenzék pozíciója, bázisa, befolyása sokkal erősebb és mélyebb volt, mint országosan, vagyis a parlamentben. A kormányzat, a központi államhatalom, valamint a főváros autonómiája közötti feszültség és bizonyos ellentét olyan tényező volt, amelyet a liberális ellenzék felhasználhatott a maga politikai küzdelmeiben.

A liberális ellenzék maga is jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy Wolff és Csilléry, valamint Sipőcz kezdetben megingathatat-

¹³³ Uo. 1928. szept. 19.

lan politikai befolyása meggyengült, ami szükségszerűen járt együtt saját pozíciójának megerősödésével. Bizonyos, hogy gazdasági téren folytatott akciói, a városgazdálkodás bírálata közrejátszott abban, hogy a főváros háztartása a 20-as évek közepére egyensúlyba került; eredményt értek el néhány akkor igen jelentősnek számító kérdésben (például a szabad lakásgazdálkodás bevezetésének kitolása stb.).

Az ellenzék tevékenységének irányát a politikai szabadságjogok védelme, a kispolgári és egyes polgári rétegek politikai és gazdasági érdekeinek képviselése, az autonómia jogainak megőrzése irányította. Ez utóbbi egyre nagyobb jelentőségre tett szert, mert a kormánypolitika mindinkább az állami befolyás növelésére, a polgári alkotmányosság olyan intézményeinek korlátozására törekedett, mint a városi, képviselőtestületi autonómia.

A liberális ellenzék hatékonyabban léphetett volna fel a városi politikában, ha kezdettől fogva sikerül egységesíteni erőit, s nem bontja meg táborát a Vázsonyi és Rassay közötti ellentét, különbség. Ugyancsak kedvezően befolyásolta volna helyzetét az, ha a Szociáldemokrata Párttal állandóbb és szorosabb együttműködésre lett volna képes, ha a szociáldemokraták már korábban bekerülhettek volna a törvényhatósági bizottságba.

Mindennek ellenére, már most leszögezhetjük, hogy az ellenforradalmi rendszer fennállása idején a liberális ellenzék legnagyobb városi befolyásra, legjelentősebb sikerekre a 20-as években tett szert. Azt azonban az ellenzék is felismerte, hogy ez a siker korlátozott, és veszélyek fenyegetik. Elsőként mutatta ezt, a maga súlyos következményeivel, Vázsonyi halála. Még súlyosabbnak ígérkeztek azonban azok a fejlemények, amelyek a világgazdaságban, a világpolitikában kezdtek kibontakozni a 20-as évek végén. S mint ahogyan már addig is az országos politika, az országos fejlemények szabtak keretet a liberális ellenzék tevékenységének és lehetőségeinek, úgy a továbbiakban elsősorban szintén ezek hatottak rá. Ez a hatás az évtized derekáig-végéig kedvezőnek mutatkozott, attól kezdve azonban fokról fokra kedvezőtlenebbé vált.

GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG ÉS POLITIKAI JOBBRATOLÓDÁS

GAZDASÁGI, SZOCIÁLIS PROBLÉMÁK

A gazdasági világválság következtében Magyarországon a stabilizáció addigi eredményei veszélybe kerültek, s az ország gazdasági életének korábbi ellentmondásai és megoldatlan problémái rendkívüli módon felfokozódtak. A gazdasági helyzet változása a politikai élet felpetzsdülését vonta maga után: nemcsak a szervezett munkásság aktivitása nőtt meg (gondoljunk például az 1930. szeptemberi nagy tüntetésre), hanem megerősödött a szélsőséges jobboldali szervezkedés is; a „régí” szélsőjobboldal a válság idején, majd különösen Gömbös miniszterelnöki kinevezése után úgy gondolta, ismét elérkezett az ő ideje; a 30-as évek közepén pedig új, addig ismeretlen irányzatok is megjelentek a különböző nemzetiszocialista pártok formájában. A gazdasági és a politikai életben jelentkező új fejlemények fokozott tevékenységet követeltek a liberális ellenzéktől is, amely helyesen érezte meg ezeknek az éveknek nagy jelentőségét.

A gazdasági világválságot a liberális ellenzék lényegében úgy fogta fel, mint az egész tőkés magántulajdonon alapuló rendszer válságát, magyarországi jelentkezéséért ugyanakkor elsősorban a kormányzati és a fővárosi rendszert tette felelőssé. Igaz, hogy különböző megmozdulásai során, mint addig is, elsősorban a kiskereskedők, kisiparosok érdekeinek, panaszainak adott hangot, mégis, főként az ellenzék demokrata párti szárnya, akciók sorát szervezte közösen a Szociáldemokrata Párttal. Mindkét részről úgy látták ugyanis, hogy a válság a kispolgárságot és a munkásságot egyaránt sújtja, hogy érdekeik, legalábbis bizonyos határok között, sok hasonló vonást mutatnak. Ugyanakkor, ezek az esztendőkhöztaék felszínre legvilágosabban a polgárság egyes rétegei és a munkásság közötti érdekellentéteket, főként a válság enyhítésére vonatkozó intézkedések kapcsán.

1929. március elejétől több alkalommal is rendkívüli közgyűlést hivatott össze az ellenzék „a munkanélküliség és gazdasági válság” miatt, mivel mint Peyer Károly március 6-án valamennyiük nevében megállapította, „ennek a válságnak súlyát elsősorban a munkásosztály és a kispolgárság érzi”. Munkaalkalmat, hatékony segély-

akciót, a közmunkák erőteljes megindítását és folytatását, a kartellek korlátozását sürgették.¹ Más alkalommal minden korábban elhatározott fővárosi építési munka azonnali kiadását, a háztatarozások kötelező előírását és ezzel munkaalkalom teremtését, heti 48 óras munkaidő törvénybeiktatását, a túlórázás eltörlését, munkanélküliség esetére szóló biztosítást, a kisiparosok támogatását követelték.² Zala Zsigmond 1929. május 31-én azt indítványozta, szüntessék meg a kiskereskedőkkel, kisiparosokkal konkuráló hatósági üzemeket.³ Ez képtelen javaslat volt, s nem gondolt a fővárosi üzemek munkásainak további sorsára. De jól mutatja, hogy a gazdasági nehézségek idején hogyan próbálta a megvalósulás útjára terelni régi követeléseit a demokrata párti ellenzék. A kormánynak közgyűlési határozat formájában azt ajánlotta az ellenzék, revideálja a lakásgazdálkodásra vonatkozó törvényt, mert a felmondás és lakbéremelés súlyos gazdasági, egyben politikai következményekkel is járhat.⁴

A liberális ellenzék szövetkezetellenes harca a válság idején újra előtérbe került. Rassay egy alkalommal kifejtette, hogy „a kapitalista termelési rend alapján álló pártoknak természetszerűleg üzemellenes álláspontot kell elfoglalniuk, mert az ellenkező felfogás az államszocializmus felé vezet”.⁵

Közös szociáldemokrata és liberális akciókat szerveztek a különféle áremelések ellen, amelyeket a fővárosi üzeimi hajtottak végre, méghozzá a közgyűlés többségi pártjainak jóváhagyásával. E tiltakozások során követelték a monopolhelyzetben levő vállalatok tevékenységének törvényes szabályozását.⁶ Sorozatos ellenzéki felszólalásokat, interpellációkat váltott ki, hogy a kormány felemelte a fix fizetésűek kereseti adóját, érvénybe léptette az ínségadót, s további hasonló intézkedéseket tervezett.⁷

Óriási ellenzéki tiltakozás, sajtókampány bontakozott ki az ellen, hogy az Országos Társadalombiztosítási Intézet a munkások és alkalmazottak után fizetendő járulék összegét fel akarta emelni. Igaz, nem volt biztosíték arra, hogy a felemelt összeg a biztosítottak javát szolgálja majd, de ez alkalommal ismét a tulajdonosok érdekeiért ment harcha a liberális ellenzék. Támogatta ebben a Wolff-párt is, s így az Intézet végül lemondott az emelésről.⁸ Ugyanakkor

¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1929. márc. 6., dec. 18.

² Uo. 1930. febr. 21., ápr. 30., okt. 22.

³ Uo. 1929. máj. 31.

⁴ Uo. 1929. máj. 24.

⁵ Uo. Törvényhatósági tanács 1933. jan. 13-i jkv.

⁶ Uo. Közgy. jkv. 1932. febr. 12., márc. 9.

⁷ Uo. 1931. szept. 30., okt. 2., nov. 6.

⁸ *Ujság* 1930. márc. 21. 3. l., márc. 23. 11. l.

viszont Bródy a liberális ellenzék nevében arra szólította fel a polgármestert, próbáljon meg közvetíteni a kormány és a munkásság között, hogy „a fővárosban béke, munka, nyugalom és rend legyen”. Az 1930. szeptember 1-i hatalmas tüntetést azonban nem lehetett elhárítani.⁹

Az 1931. október 2-i rendkívüli közgyűlésen, amely szintén a válsággal foglalkozott, Peyer Károly az egész ellenzék nevében fejtette ki: „A gazdasági válság oka a világválságon kívül elsősorban abban a politikai és gazdasági rendszerben keresendő, ami Magyarországon tizenkét esztendő óta uralkodik.” A főváros gazdálkodása a rendszer politikája következtében romlott le, vezetett deficit-es költségvetéshez. Az ellenzék tiltakozott az ellen, hogy a válság kapcsán nyújtott segélyekből azok kapnak, „akiknek politikai jutalmazásokat akarnak juttatni”.

Nagy Lajos kiegészítette a kritikát azzal a megállapítással, hogy a magyarországi válságot a gazdasági elszigeteltség, a szomszédos országoktól való elzárkózás tette még súlyosabbá. Megítélése szerint „a katasztrófát csak a Duna-medence országainak legszorosabb gazdasági összeműködésével lehet elhárítani”. Ezért a kormánytól kezdeményező lépéseket kívánt szomszédaink irányába, „egy állandó dunai gazdasági bizottság” felállítását javasolta, amely nemcsak az együttműködés minden lehetséges területével foglalkozna, hanem erre nézve „egy több évre szóló gazdasági tervet is elkészítene”.¹⁰

A főváros vezetősége nem csökkentette kellően a válság terheit, a nyomor valamelyes enyhítéséből pedig igyekezett politikai tőkét kovácsolni. Jellemzően világítja meg a szellemi inségmunkával kapcsolatos problémákat a törvényhatósági tanács 1930. november 27-i ülése. Itt kiderült, hogy a 600 helyre 10 000 pályázó jelentkezett. Bánóczy László a Rassay-párt részéről azt kifogásolta, hogy behívásuk „a különböző pártok ajánlásai szerint történik”. Buzáth alpolgármester nem is tagadta, hogy „mindenkinek van ajánlója, a pártok is, de mások is ajánlanak...”. Egyes források szerint a Wolff- és a Kozma-párt 200–200, a Szociáldemokrata Párt 50 jelöltjét ajánlhatta, a maradékon pedig a liberálisok és egyéb csoportok, intézmények osztozkodtak.¹¹ Több határozat született ugyan közmunkák megindítására — így 1931. május 6-án a Boráros térnél és Óbudánál tervezett Duna-hidak építési költsé-

⁹ Főv. Lvt. Törvényhatósági tanács. 1930. aug. 28-i jkv.

¹⁰ Uo. Közgy. jkv. 1931. okt. 4. Ez a rendkívüli közgyűlés szept. 30-án kezdődött, és okt. 4-ig, több napon át tartott.

¹¹ Lásd Kiss 285. l.

geinek kétharmad részét átvállalta a főváros —, a munkálatok azonban még sokáig nem indultak meg.¹²

Az *Ujság* 1931. április 22-i vezércikke érthető felháborodással taglalta, hogy a „főváros urai” Lillafüreden a közmunkák megindításáról tanácskoznak, s eközben az elbocsátások száma, a nyomor, a kétségbeesés növekszik. Az ellenzék és sajtója derített fényt arra is, hogyan folyik az az egyébként látványosan beharangozott akció, amelyet Sipőcz polgármester indított el a takarékosági jegyében a kettős állások megszüntetésére. A végrehajtás során elsősorban azok állását szüntették meg, akik nem is tartoztak az igazi álláshalmazok közé. Nyilvánosságra hozták azt is, hogy 720 olyan fővárosi alkalmazott van, aki nem két, hanem annál több állást tölt be, s ezek közül mindössze 138-ra terjed ki a „takarékosági akció”. Sipőcz válasza erre az volt, hogy szigorú vizsgálatot indított annak kiderítésére, hogyan juthatott az ellenzéki sajtó a kompromittáló adatok birtokába.¹³ Nem sok haszonnal járt a váltság idején szervezett takarékosági bizottság tevékenysége sem.¹⁴

Hasonlóan szigorú vizsgálat, nem pedig érdemi intézkedés követte a szellemi szükségmunkások egy elkeseredett csoportjának azt a keserű humorból született ötletét, hogy Sipőcznek halotti értesítőt küldtek díszes és szokásos kivitelben. Ez tudatta, hogy a szellemi szükségmunka 1931. december 28-tól 1932. április 1-ig élt, havi 80 P-ből.¹⁵

Sipőcz számára most is, mint 1919–1920-ban, az ínségakció volt a legfontosabb, mert ebből, mint korábban, politikai tőkét kívánt kovacsolni magának. Az e célra fordított összegek, még ha emelkedtek is, nem hozhattak tényleges megoldást, mert nem pótolhatták az állandó munkaalkalmat és nem nyújtottak megélhetést.¹⁶ S miközben a fővárosnak és munkabérből, fizetésből élő lakóinak helyzete évről-évre nehezebbé vált, az újonnan megjelenő vagy a 30-as évektől kezdve mind nagyobb kormánytámogatást élvező szervezetek anyagi támogatásának gondja részben szintén a fővá-

¹² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1931. máj. 6.

¹³ *Ujság* 1932. jan. 27. 1. l. Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1932—9. A törvényhatósági tanácsban az ellenzék többször bírálta Sipőczöt az álláshalmazok megszüntetésének szabotálása és az ésszerűtlen gazdálkodás miatt. Lásd például az 1931. szept. 3-i, szept. 10-i üléseket.

¹⁴ Elnöke Csilléry András volt, tagjai között több liberálist találunk. Feladata a fővárosi üzemek s a városgazdálkodás ellenőrzése, a kiadások csökkentése volt.

¹⁵ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1932—18.

¹⁶ 1931. jan. 1-től például 12 000-ról 17 000-re emelték azoknak az iskolás-gyermekeknek a számát, akik részt vettek az ingyenebéd akcióban. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1931. máj. 15.

rosra és üzemeire hárult. Peyer Károly már 1930-ban igen élesen tiltakozott az ellen, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete úgy szerez magának anyagi alapot, hogy például a Beszkárt alkalmazottak fizetéséből intézményesen vonatja le a tagdíjhozjárulást — az igazgatóság jóváhagyásával!¹⁷ 1930 elejétől kezdve a belügyminiszter és nyomában a főpolgármester nyomatékosan felszólította a polgármestert, hogy anyagilag hatékonyan támogassa a levéte-mozgalmat, valamint a hadsereg és a jobboldali szervezetek véd-nöksége alatt létrehozott lövészegyleteket.¹⁸

Ugyanakkor Gömbös, mint a Bethlen-kormány hadügyminisz-tere, arra is felszólította Ripkát 1930. április 5-én, hogy ne tűrje meg a fővárosi ellenzéki sajtóban a levéte- és lövészegyletek ünnepeinek, összejöveteleinek olyan ismertetését, amelyek „való-sággal provokálóan hívják fel a figyelmet az említett egyesületek és a honvédség szervei közötti kapcsolatokra”.¹⁹

Anyagi támogatást követelt a belügyminiszter a fővárostól — amit annak kinevezett vezetője melegen támogatott is — már 1930-ban a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, a TESZ számára. Ez a szövetség 1919-től kezdve az ellenforradalom hírhedt szervezete volt, amely élen járt a liberális pártok, a liberális sajtó, a forradal-mak, a baloldal elleni harcban, az antiszemita uszításban. Azt kívánta a belügyminiszter, hogy a törvényhatóság mint olyan, pártoló tagként anyagilag támogassa e szervezetet, mivel ennek „országos hálózata alkalmas szervezet volna arra is, hogy a nagy tömegeket a nemzetközi szociáldemokrácia táborából megfelelő ellenpropagandával a nemzeti gondolat és keresztény erkölcs híveivé tegye”.²⁰

A növekvő ellenzéki elégedetlenség és az ellenzéki sajtó híradásai készítették Sipőczöt arra, hogy 1929-től kezdve korlátozza a sajtó-nak adandó nyilatkozatok számát, tartalmát s azoknak a személyyek-nek a körét, akik erre egyáltalán illetékesek lehettek. A válság éveiben már nemcsak a költségvetési kérdések előzetes sajtótárgya-lását tiltotta meg, hanem mindenféle fővárosi ügygel kapcsolatos sajtónyilatkozatot. Erre csak a főpolgármesternek, a polgármester-nek és az alpolgármestereknek volt joguk, holott korábban nem-

¹⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1930. febr. 19.

¹⁸ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1935—1230.

¹⁹ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1930—1174.

²⁰ Uo. Főpolg. m. biz. 1930—1957. Gömbös idején azt is elvárták — mint Kozma Miklós belügyminiszter 1935. aug. 19-i körlevele mondja —, hogy a főpolgármester díszelnöki tisztet vállaljon a Magyar Országos Lövész Szövetség helyi szervezetében. Uo. Főpolg. m. biz. 1935—1230.

egyszer tanácsnokok és más főtisztviselők is nyilatkozhattak az újságíróknak.²¹

Ezzel egyidejűleg szigorúan megkövetelte, hogy azok a főtisztviselők, akik hivatalból tagjai voltak a közgyűlésnek, feltétlenül jelenjenek meg az üléseken, így jelenlétükkel, szavazatukkal ellensúlyozzák az ellenzék fellépését, indítványainak keresztülvitelét pedig a lehetőség szerint akadályozzák meg.²²

Sajátos, s a viszonyokat kitűnően jellemzi az az 1931. szeptember 26-án kelt belügyminiszteri körlevél, amelyet a főpolgármester is megkapott. Ez, arra hivatkozva, hogy a súlyos gazdasági helyzet „a békés polgárok”, valamint a munkásság körében nagy elégedetlenséget váltott ki, felszólítja a törvényhatóságok vezetőit: „provokatív jellegű fényűző ünnepségek vagy szórakozások (luxus lakomák, agarászat, lovaspoló stb.) mellőztessenek”. Nem tartják ugyanis célirányosnak annak hangsúlyozását, hogy a „gazdasági bajok” nem mindenkit érintenek.²³

Az ellenzék — tiltakozásul a válság és a rendszer ellen — nem volt hajlandó részt venni azon az ünnepi közgyűlésen, amely Horthy Miklós tíz esztendő kormányzását ünnepelte, ahol Horthyt Hunyadi János és Kossuth Lajos mellé sorakoztatva fel, kormányzását a legnagyobb elragadtatás hangján esetelték.²⁴

AZ 1930-I FŐVÁROSI TÖRVÉNY

A gazdasági válság teremtette nyomasztó légkörben, az erősödő politikai feszültség idején a Bethlen-kormány napirendre tűzte egy új fővárosi törvény előkészítését. Ezt formailag az indokolta, hogy az 1925-ben megválasztott képviselőtestület mandátumának érvényessége öt esztendőre szólt. Tényleges indoka azonban az volt, hogy a kormány, annak a szellemnek megfelelően, amely már a főváros gazdasági szanalása idején érvényesült, s amely a válság következtében csak megerősödött, tovább akarta szűkíteni az autonómia hatáskörét s növelni a központi hatalom, a kormány befolyását a főváros vezetésében.

²¹ Uo. Polg. m. eln. biz. 1929—19. A korlátozást évente megújították (például: uo. Polg. m. eln. biz. 1930—42.), különös szigorúsággal a második világháború éveiben.

²² Az első figyelmeztetés még 1926-ból származik, ezt 1928-ban, 1930-ban határozottan megismétli. Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1926—28. Uo. Főpolg. m. biz. 1930—513.

²³ Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1931—41.

²⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1930. márc. 1.

A fővárosi törvényt megelőzte az 1927: V. tc., valamint az 1929: XXX. tc., amelyek megyei és vidéki vonatkozásban már korlátozták az önkormányzati szervek jogait, és bevezették a kormány ellenőrzését tevékenységük felett. Az 1929-es törvény például megteremtette az ún. kisgyűlést a törvényhatósági bizottság szerepének csökkentésére, bevezette az érdekképviseltek jelenlétét a törvényhatósági bizottságban, megerősítette a kormány jogát a törvényhatósági bizottság felosztatására. Ilyen elveket kívántak alkalmazni a fővárosi törvényben is.

Az új törvény várható szellemét, tartalmát vetítette előre az a levelezés is, amely 1927. márciusában indult meg a Belügyminisztérium és Sipőcz között. Sipőcz 1927. március 30-án kelt iratában a választójogra vonatkozó kérdésekkel, politikai természetük miatt, nem foglalkozott. Egyebekben azonban ajánlotta az összeférhetetlenség elvének alkalmazását, a törvényhatósági bizottság választott tagjai számának 120-ra való leszállítását; javasolta, hogy a közgyűlés elé csak az ügyek egy része kerüljön, mégpedig a szabályalkotások, a legfontosabb szervezési kérdések, a költségvetés és a zárszámadás. Az ezekre vonatkozó közgyűlési határozatok szellemében a polgármester és egy szűk körű tanács végezze a tulajdonképpeni irányítási munkát. A hivatal a polgármesternek alárendelt bürokrácia erősítése érdekében a tisztviselőknél nem a választás, hanem a kinevezés elvét akarta érvényesíteni, mégpedig úgy, hogy a polgármestert és az alpolgármestert hat évre, a többieket életfogytig bízzák meg teendőik ellátásával. Ugyancsak a polgármesteri jogkör kiterjesztését célozta a kerületi előljárók hatáskörének csökkentése, jogaik egy részének a polgármesterre való átruházása. Fejtegetésében ezt úgy igyekezett beállítani, mintha így az előljáróságokra nehezedő teher kisebbé válna, mintha ez decentralizálást jelentene. Tervezetének legkirívóbb pontja a közigazgatási bizottságnak, a közgyűlés egyik, az ellenzék szempontjából is legfontosabb testületének megszüntetését ajánlotta.²⁵

Az ellenzék javaslatai egészen más természetűek voltak. Ezek kifejtésére 1928-tól kezdve, komolyabb formában pedig 1929-ben került sor, többnyire rendkívüli közgyűléseken vagy pártvacsorákon. Vörösváry Miklós az első jelentősebb vita során a kormánytól a következő elvek érvényesítését követelte a liberálisok nevében: a közgyűlés tagjait általános, egyenlő, titkos választójoggal választják; a töredék-mandátumok elosztásában az ellenzék arányosan részesedjék; a közgyűlésnek csak választott tagjai legyenek, vagyis zárják ki a szervezetek, intézmények delegáltjait s a fővárosi

²⁵ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1927—19.

főtisztviselőket; alkalmazzák szigorúan az összeférhetetlenség elvét; a tisztviselőválasztás módszere növelje az igazgatás stabilitását, és ezért szaporítsák a véglegesen kinevezettek számát; szüntessek meg azt az állapotot, hogy a város bevételének alapja a forgalmi adó.²⁶

1929. október 9-én az ellenzék az autonómia védelmében közös harcot hirdetett az új törvény ellen. A liberálisokhoz és a szociáldemokratákhoz csatlakozott a keresztény ellenzék is Friedrich István vezetésével. Ripka főpolgármester megpróbálta leszerelni őket azzal, hogy a kormány külön tárgyalmajd azokkal a városatyákkal, akik egyben országgyűlési képviselők, s rendkívüli közgyűlést csak akkor hívott össze, amikor ez elől már nem tudott kitérni.²⁷ A közgyűlés vitájában tükröződött az a változás, amely Wolff és pártja magatartásában Ripka városi kormányzását követően igen sok kérdésben és sok területen már korábban is érezhető volt. A fővárosi törvény tervezett változásait Wolffék is aggodalommal mérlegelték mint újabb lehetőséget a kormányt képviselő Ripkápárt és vezetés pozíciójának további megerősítésére. Ennek következtében Wolff most — a korábbtól eltérően — nem támadta a liberális ellenzék álláspontját kifejtő Bródy Ernőt, hanem maga szintén hasonló hangot ütött meg. Ő is az általános, egyenlő, titkos választójog bevezetését kívánta, s azt, hogy a választott közgyűlés teljes joggal intézze a főváros személyi és anyagi ügyeit, vagyis határozottan állást foglalt az autonómia mellett.

Wolff azt javasolta, hogy négytagú bizottság dolgozza ki a közgyűlés javaslatát a kormány számára, figyelembe véve mind a liberális ellenzék, mind az ő pártja felfogását. Kozma Jenő szintén egyetértett ezzel, tehát a fővárosi kormánypárt is csatlakozott az indítványhoz, s így a bizottság Wolff, Peyer, Bródy és Kozma részvételével alakult meg.

Azt az indítványt azonban, amelyet Vámbéry Ruzstem terjesztett elő, radikális hangja és tartalma miatt elutasította a közgyűlés. Vámbéry a javaslatba be akarta vetetni, hogy „a szabadságjogok haladéktalanul oly mértékben állíttassanak helyre, amintő mértékben az 1849. évi alkotmány a magyar népnek biztosított”. Nem fogadták el azt a korábbi javaslatot sem, amely a közgyűlés tagjai számára olyan mentelmi jogot kívánt biztosítani, amelyet a parlamenti képviselők élveztek.²⁸

²⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1929. máj. 8.

²⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1929. okt. 9.

²⁸ A vitára és Vámbéry javaslatára: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1929. okt. 23. A másik javaslatra: uo. Közgy. jkv. 1928. máj. 9.

A viták és tárgyalások közben a minisztertanács is foglalkozott a fővárosi törvénnyel, majd azt a parlament vette tárgyalás alá. Scitovszky belügyminiszter előterjesztése, amely az első, 1872-es törvénytől kezdve az új javaslatig áttekintette az egyes törvények főbb jellemvonásait, egészen világossá tette, hogy e törvényalkotási folyamat a központi hatalom erősítésére s az autonómia korlátozására irányult, hogy az új törvény e tekintetben csúcspontot jelent. A kormány a közgyűlést mindössze 140 választott tagból kívánta felállítani, s hozzájuk 33 örökös tag, 18 érdekképviseleti képviselő, 10 szakképviselő és 20 fővárosi tisztviselő csatlakozott volna.

A kormánytervezetnek volt még egy sajátos vonása, mégpedig a Sipőcz-féle korábbi javaslatokkal éppen ellentétes jellegű: nem a választott polgármester, hanem a kinevezett főpolgármester hatáskörét kívánta igen nagy mértékben megnövelni. Mindehhez — a részleteket mellőzve — csatlakozott a közgyűlés ügyrendjére vonatkozó reform, amely további jogoktól kívánta megfosztani az autonómiát.²⁹

A liberális ellenzék és a Szociáldemokrata Párt a parlamenti közigazgatási bizottságban elszántan küzdött a törvényjavaslat ellen. Hegyemegi Kiss Pál, Rassay pártjának országgyűlési képviselője, tiltakozott a főpolgármesteri jogkör kiszélesítése ellen, mivel ez esetben a fővárosi törvényhatósági bizottság jelentéktelenebb testületté válna, mint egy megyei közgyűlés.³⁰ Fábián Béla a választójogi feltételek, a kerületek beosztása (ezek most egybeestek a közigazgatási kerületekkel) ellen emelte fel szavát, s megdöbbenve mutatott rá: a tervezet előnyöket biztosít Wolfféknak és a szociáldemokratáknak — „a középúton álló polgári pártok” rovására.³¹

Ennek ellenére a liberálisok és a szociáldemokraták együtt követelték, hogy a közgyűlésnek legalább 160 választott tagja legyen. A keserű ellenzéki tapasztalatok szülték Peyernak azt az indítványát, amelyet Fábián, Petrovác Gyula és mások is támogattak, hogy az a városatya, aki megválasztása után kilép abból a pártból, amely mandátumhoz juttatta, veszítse el mandátumát.³² Általános ellenzéki felzúdulást váltott ki a parlamenti házszabályrevízióhoz hasonló közgyűlési ügyrend terve, amely korlátozta a tárgyalások idejét, a napirendre hozható témák számát, tartalmát. Hasonlóan általános és éles tiltakozás kísérte a belügyminiszter, illetve

²⁹ OL MT jkv. 1929. nov. 13.

³⁰ OL Az országgyűlési bizottságok iratai. 10. köt. Közig. biz. 1929. nov. 20-i ülés.

³¹ Uo. 1929. nov. 21-i ülés.

³² Uo. 1929. nov. 27-i ülés.

a kormány hatáskörének kiterjesztésére vonatkozó paragrafusokat. Szilágyi Lajos, hogy érvelését hatásosabbá tegye, a parlament közigazgatási bizottságának 1929. december 6-i ülésén rámutatott arra, hogy a kormányhatalom birtokosai változhatnak, s ezért a törvény különösen sok veszélyt rejt magában. „Nem tartja kizárt-
nak — mondja a jegyzőkönyv —, hogy ezt a törvényt egy Rassay-
kormány vagy egy Gömbös-kormány fogja végrehajtani. (Derűlt-
ség.) Ezzel a szakasszal sok mindent lehet csinálni.”³³ A derűltségre
nem sok ok volt, Szilágyi, már ami Gömböst illeti, jól jelezte a
közelgő fejleményeket.

Wolff a bizottsági tárgyalást, a törvénnyel szembeni fenntartásai
ellenére is, arra használta fel, hogy a tőle már megszokott hang-
nemben élesen zsidóellenes kirohanásokat tegyen, s hogy helyeselje
azokat a tervezett intézkedéseket, amelyek a liberalizmus szerinte
"túlhaladott álláspontjának" érvényesülését akadályozzák a fővá-
rosban.³⁴

A több napon át tartó vitát Bethlen összegezte. Az ellenzéki,
főleg szociáldemokrata és liberális bírálatot és javaslatokat könnye-
dén félresöpörve, ismételten leszögezte: a legfontosabb, sőt egyetlen
feladat az állam, a központi hatalom érvényesítése az országban,
így a fővárosban is. Mindenféle önállósági törekvést el kell hári-
tani.³⁵

Az ellenzék azonban nem adta fel a harcot. 1929. november 22-re
rendkívüli közgyűlés összehívását kérték, hogy a törvénytervezet-
tel kapcsolatos kifogásaikat előadhassák. A kérés teljesítését Ripka
betegségére hivatkozva először halogatták, majd amikor mégis
kitűzték a rendkívüli közgyűlés időpontját, Ripka azt önkényesen
visszavonta. Amikor végül is december 5-én mégis összeült a köz-
gyűlés, az ellenzék bejelentette, hogy a közigazgatási bírósághoz
fordul a főpolgármester önkényével szemben, majd Bródy Ernő
a liberálisok nevében ismét összefoglalta a fővárosi törvénnyel
kapcsolatos kritikájukat: „A központi hatalom egyre nagyobb
részét óhajt lehasítani magának az önkormányzat köréből — mon-
dotta többek között — és a mindinkább kevesbedő jog helyett
csak a nagy és súlyos kötelezettségeket hagyja meg az önkormány-
zatnak.” Pedig „a törvényhatóságok jogainak biztosítója a nemzet
szabadságának is egyik fő biztosítója; a parlamentarizmus mellett
legerősebb pillére az alkotmánynak, és az életerős önkormányzat
előfeltétele”. Leszögezte, hogy a főváros közgyűlésének igenis joga
van országos érdekű politikai kérdések napirendre tűzésére, hatá-

³³ Az említettek többször is felszólaltak. Lásd uo.

³⁴ Uo. 1929. nov. 21-i ülés.

³⁵ Uo. 1929. dec. 3-i ülés.

rozottan tiltakozott amiatt, hogy a törvénytervezet kész formájában nem került a közgyűlés elé.

A Szociáldemokrata Párt teljes egészében támogatta a liberális ellenzék álláspontját s azt a javaslatát is, hogy a közgyűlés Ripka eljárása miatt forduljon a közigazgatási bírósághoz. Wolff, aki Ripkáékkal nem kívánta ennyire kielezni a helyzetet, a javaslat ellen szólt, s ezt tette Kozma Jenő is. Mégis, megtörtént az a viszonylag ritka eset, hogy a városatyák leszavazták őket, s elfogadták az ellenzék indítványát. (A közigazgatási bíróság salamoni ítéletet hozott: megsemmisítette Ripka döntését a rendkívüli közgyűlés elutasításáról, aminek már semmi jelentősége nem volt, hiszen végül, ha késve is, de megtartották azt, viszont az ellenzék panasztát elutasította.)³⁶

A továbbiakban a liberálisok a törvény gyökeres módosítását, illetve visszavonását kívánták. 1930. február 7-én a szociáldemokratákkal közös határozati javaslatot terjesztettek elő: „Budapest székesfőváros törvényhatósága intézzen feliratot az országgyűléshez a tárgyalás alatt levő törvényjavaslat visszavonása, illetve az önkormányzat demokrácia és jogegyenlőség szellemében való módosítása érdekében.” Megismételve kritikájukat, amely most részletesebben tért ki a fővárosi és a vidéki törvényhatóságok viszonyára, arra a konklúzióra jutottak, hogy „az ország fővárosa nem érdemli meg azt a lealázó bánásmódot, amellyel a kormánynak önkormányzati mázzal bevont fióktelepévé degradálják”. Bródyék erélyes indítványával szemben a Wolff- és Ripka-Kozma-párti többség egy jóval mérsékeltebb feliratot fogadott el.³⁷

1930. június 11-én az ellenzék még egy utolsó, reménytelen kísérletet tett arra, hogy a törvényt legalább a végrehajtási utasítás révén mérsékelje. A közgyűlés azonban egyszerűen nem volt hajlandó tárgyalni a Gál Jenő és Peyer Károly által beterjesztett javaslatot.

Az 1930: XVIII. tc. az eredeti javaslathoz képest némileg csökkentette a főpolgármesteri hatáskört, a tervezett 140-ről 150-re emelte a törvényhatósági bizottság választott tagjainak számát, a választójog terén tett bizonyos engedményeket az ellenzéknek, de egészében véve mégis csökkentette a választók számát. A közigazgatás addigi szerkezetét a törvény teljesen átalakította. A régi fővárosi tanácsot megszüntette, hatáskörét a polgármesterre ruházta. Felállította viszont a törvényhatósági tanácsot s a közgyűlés feladatainak, jogkörének tekintélyes részét erre ruházta.

³⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1929. dec. 5., 1930. febr. 7.

³⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1930. febr. 7. További ellenzéki tiltakozás: *Ujság* 1930. márc. 11. 5. l.

Tagjait részben a közgyűlés választotta, részben a főpolgármester nevezte ki. A közgyűlésben bevezette a Vitézi Szék képviselőit. A választókerületek beosztását, mint az *Ujság* 1930. november 25-én kifogásolta, úgy rögzítette a törvény, hogy a Ferenc-, a Lipót-, a Teréz-, a József- és az Erzsébetvárosban mintegy 1 500–2 000 szavazattal több volt szükséges azonos számú városatyá megválasztásához, mint a „jó, konzervatív belváros”-ban vagy a Várban.³⁸

Ripka, igaz, már a választások után úgy értékelte a törvényt, hogy az a közgyűlést megújítja, „a jogaitól való megfosztás nélkül”. Az előkészítő munkában, a vitában különösen eredményesen szereplő városatyákat (Kozma Jenő, Wolff Károly, Bódy Tivadar, Harrer Ferenc, Usetty Béla) kormánykitüntetésre terjesztette elő.³⁹

A törvény végrehajtása már a választás előtt megkezdődött. 1930. június 18-án megválasztották a törvényhatósági tanácsot, noha a Demokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt közös deklarációban óvást emelt ellene, s törvényellenesnek nevezte a belügyminiszter végrehajtási utasítását. A törvényhatósági tanács 20 választott tagját lajstromos szavazással választották meg. Az egyesült polgári ellenzék (demokraták, Rassayék, keresztény ellenzék) soraiból Bródy Ernő, Láng Lajos, Várkonyi Kálmán és Friedrich került be.⁴⁰

Heves ellenzéki tiltakozás előzte meg a törvényhatósági bizottság örökös tagjainak megválasztását. Az eredményt, mivel a szavazást szabálytalannak látták, a liberálisok meg akarták semmisíteni. Ripka ezt az igényt elutasította. A 22 örökös tag között három liberális ellenzéki volt.⁴¹

FŐVÁROSI VÁLASZTÁS 1930-BAN

Az új törvény alapján 1930. december 21-én és 22-én tartották meg a törvényhatósági választásokat. Ennek harci előkészületei már a törvény vitája során, a választói névjegyzék összeállításával

³⁸ A törvényt értékeli *Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Évkönyve 1931*. Bp. 1931. Wolff 89. l. Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról, 86–87. l.

³⁹ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1931—1023. Uo. Közgy. jkv. 1931. jan. 22.

⁴⁰ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1930. jún. 18. A törvényhatósági tanács első, 1930. jún. 21-i ülésén a Szociáldemokrata Párt a liberálisokkal összehangolt deklarációban állapította meg, hogy az új fővárosi törvény megsemmisítette az önkormányzatot, továbbá hogy az új tanácsot a demokráciáért folytatott harc bázisául kívánják felhasználni.

⁴¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1930. jún. 18., okt. 15.

megindultak. A liberális ellenzék 1928 nyarától tiltakozott a törvénytelen kihagyások ellen, a Nemzeti Demokrata Párt központi és kerületi irodái külön csoportot szerveztek a kihagyott választók összeírására, akiket jelentkezésre szólítottak fel. Az ellenzéki sajtó gondosan kipellengérezte a kirívó eseteket, mint amikor például Vajda János, a Demokrata Párt háznagya is kimaradt a jegyzékből — adminisztratív hiba folytán.⁴²

1930 szeptemberétől sorozatosan került sor ellenzéki választási gyűlésekre. Ezekben nemcsak kiskereskedők, kisiparosok vettek részt, hanem több szakmai testület, valamint a Cobden Szövetség vezetői is. A választási agitáció légkörét három tényező befolyásolta: a gazdasági válság, a fővárosi törvény során megmutatkozott kormányzati „önkény” s a szociáldemokrata munkásság növekvő aktivitása, a szeptemberi hatalmas tüntetés.

Rassay Nemzeti Szabadelvű Pártja október 11-i nagygyűlésén a pesti Vigadóban több mint ezer ember előtt adott programot a pártvezér, aminek mottója ez volt: „Bethlen kabinetjét az ország legelső szakembereiből alakuló kormánynak kell felváltania.” Rassay azt is látta azonban, hogy „viszonyaink között” a parlamentben lehetetlen megbuktatni a kormányt, a polgári liberális ellenzék pedig forradalmat nem akar. Bethlen távozására senki sem gondolt még ekkor, azt azonban nem tartották volna lehetetlennek, hogy kormányát átalakítsa, s abban, mondjuk, Rassay is helyet kapjon. Rassay maga is ilyen megoldás érdekében munkálkodott párthíveinek, támogatóinak körét szélesítve. Ezek között volt ekkoriban Nagy Emil, a Bethlen-kormány egykori igazságügy-minisztere, aki azt fejtette ki: Rassayra vár „az a nagy nemzeti hivatás”, hogy a szabadelvű eszmét „népies alakban újra odaültesse a magyar közélet középpontjába”. Hozzá csatlakozott Madarassy Beck Gyula báró, aki szintén Rassay pártjában látta az ellenzéki, kormányellenes koalíció magját, vezérlő központját: „Itt egy széles alapokon nyugvó összefogásra, a polgári önértzet felébresztésére, a tömegek meggyőzésére, egy olyan párt kialakítására van szükség, amely megmenti azt, ami még menthető.”

A gyűlés további szónokai, köztük Marczali Henrik, Sándor Pál, szintén hasonló módon s optimista várakozással ítélték meg Rassay választási kilátásait.⁴³

A Nemzeti Demokrata Párt két nappal később, szintén a Vigadóban rendezett nagyszabású gyűlést, amelyre egész Nagy-Budapest

⁴² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1928. jún. 13., júl. 5., 1930. dec. 3. *Ujság* 1928. jún. 16. 4. l., 1930. aug. 23. 2. l.

⁴³ *Ujság* 1930. okt. 12. 9—10. l.

területéről külön autóbuszokkal, kerületenként más-más színű jelvényvel vonultak fel tagjai. Ezen a gyűlésen csak a választójoggal rendelkező polgárok jelentek meg, s így a kormány elleni demonstratív tüntetésük nagy feltűnést keltett. (A választási agitációnban nemcsak a liberális ellenzék élt ilyen szokatlan s immár az új idők szellemét tükröző szervezési, agitációs eszközökkel. Wolff Károly hangos filmet készíttetett magáról, ami akkor még nagy szenzáció volt, s több kereszténypartí gyűlésen ezt vetítették.) Az ellenzéki sajtó joggal mutatott rá arra, hogy ilyen nagy tömeget átfogó polgári megmozdulás nem volt még a fővárosban. Ez a gyűlés volt a leghatározottabb hangú is a rendszer bírálatában. Fábíán Béla a Bethlen-kormány tevékenységét a polgárság szempontjából az egyiptomi tíz csapáshoz hasonlította; Pakots József szerint „ez a rendszer tönkretette az anyagi és erkölcsi javakat”; Bródy Ernő pedig kijelentette: „meg akarjuk dönteni alapján is ezt a rendszert”. A rendszer megdöntésén természetesen csak azt kell érteni, amit maguk a szónokok is értettek: a Bethlen-kormány helyére olyan új kormányt kell állítani, amely a liberális polgárság érdekeit hatékonyabban képviseli.⁴⁴

A liberális ellenzéki szónokok, köztük Rassay Károly, Fábíán Béla, Pakots József, Bródy Ernő, Gál Jenő, Nagy Lajos, Vitéz Aladár, Klár Zoltán, Magyar Miklós, Vázsonyi János, Várkonyi Kálmán, Balkányi Kálmán, Baracs Marcel, Hajdu Marcel, Nagy Andor, Fülöp Lajos, a női szervezetekből Bródyné, Láng Lajosné, Simonyi Simonné felszólalásainak radikális hangja, követelése valóban csak erre irányult. „Ezek a polgárok látják — írta az *Ujság* 1930. október 14-i vezércikke —, mit kell tennie és mit nem tesz (a Bethlen-kormány). Forradalmiságtól merőben távol állva, a kormánytól várnák, ami bajukban kell s nem kapják meg.” A lap is rávilágított azonban a helyzet ellentmondásosságára: „...Bethlen István gróf nem vezetheti tovább az országot, mert sikertelenségbe és bajba vezette, a vele szemben állók nem vezethetik, mert nincs meg a szükséges parlamenti erejük” — állapította meg az 1930. október 11-i vezércikk.

Az ellenzék erejét emellett más tényezők is gyengítették. A Demokrata Párton belüli ellentétek Vázsonyi Vilmos halála után annyira megerősödtek, hogy félfő volt, a Vázsonyi János, Bródy Ernő, illetve Pakots József körül tömörült csoportok önállósítják magukat. A fővárosi választásokra azonban még sikerült együtt tartani a pártot, noha egysége már megbomlott.

⁴⁴ *Ujság* 1930. okt. 14. vezércikk és 6. 1. Egyéb ellenzéki gyűlésekre: *Ujság* 1930. okt. 8. 2. 1., okt. 11. 4. 1., okt. 17. 3—4. 1., okt. 18. 2. 1., okt. 21. 6. 1., nov. 11. 2. 1.

Ezen túl, nem volt összhang a demokraták és Rassay pártja között sem, bár a választási gyűlések zömét közösen tartották. Rassay úgy látta, s nem teljesen alaptalanul, hogy a „demokrata börze” „nem tudott kibontakozni egy kerületnek, sőt, bizonyos tekintetben a felekezeti jellegnek a béklyóiból”. Ekkor azonban még olyan határozottan bízott sikerében, s annyira remélte bekerülését a kormányba, hogy sem a demokraták e csoportjával, sem a Szociáldemokrata Párttal nem törekedett együttműködésre. Megítélése szerint „ma csak két erő van: az egyik a mélyből feltörő rombolás szelleme, a másik a kormányhatalom. Köztük áll a polgárság, amelynek tagjai a lecsukott ablakok mögött rettegve nézik, hogy mi történik”. Mivel korábban sem volt híve a Szociáldemokrata Párttal való együttműködésnek, s 1926 őszén csak taktikai okokból, rövid időre tért el felfogásától, most nyíltan, világosan kijelentette: „férfias és becsületes harcot akarok folytatni a Szociáldemokrata párttal szemben”.⁴⁵ Egy 1930. szeptember 4-i erzsébetvárosi választói gyűlésen is a liberális polgárság városi vezető szerepének szükségességét hangsúlyozta, mivel annak révén az országos politika irányán is változtatni volnának képesek.⁴⁶ Bizonyos, hogy a szeptemberi munkástüntetés után Rassay koncepciója nagy visszhangra talált a mérsékelt liberális polgári szavazók körében.

A demokraták és Rassayék közötti ellentétek reális problémákból fakadtak, mégis törekedni kellett volna egységes, önálló ellenzéki polgári párt létrehozásra és szerepeltetésére. A liberális ellenzék nagyobb eredményeket csak akkor érhetett volna el, ha összefogja saját erőit, és ha szorosan együttműködik a Szociáldemokrata Párttal. Hiszen éppen a 30-as évektől kezdve vált lehetetlenné a politikai szabadságjogok, a jogegyenlőség hatékony védelme a szervezett munkások ereje nélkül.

A demokraták egy része nem azért hajlott szívesebben a Szociáldemokrata Párttal való szövetségre, mert azonosult a szervezett munkásság célkitűzéseivel. Állásfoglalásukat a pártnak az első világháborút megelőző évekre visszanyúló tradíciói, Vázsonyi politikai hagyatéka éppen úgy befolyásolták, mint az a körülmény, hogy a demokratákhoz csatlakozott kispolgárság alsó rétegeinek életviszonyai közelebb álltak egyes munkáskategóriák életviszonyaihoz; a pártvezérek pedig a Rassay-féle egységmozgalommal szemben a Szociáldemokrata Párt támogatásától reméltek választási sikert.

⁴⁵ *Ujság* 1930. szept. 4. 1—2. l.

⁴⁶ *Ujság* 1930. szept. 5. 3. l.

A polgári liberális ellenzék egységének hiánya veszélyeztette mindegyik csoport választási sikerét, s csak a kormány és az egyre erősebben jelentkező szélsőjobboldal malmára hajtotta a vizet. Bethlen, aki a polgári liberális ellenzékét most éppen úgy nem tartotta ellenfélnek, mint kormányzása korábbi éveiben, viszont a Szociáldemokrata Pártot, a mögötte álló szervezett munkás-száz- ezreket s ezek esetleges fővárosi sikerét súlyos veszedelemnek ítélte, az ellentéteket kihasználva — mint az *Ujság* írta — „antimarxista polgári blokk” létrehozását kísérte meg. 1930. november 13-ra pártközi értekezletet hívott össze, de erre a Szociáldemokrata Párt nem kapott meghívót. Az ellenzék részéről megjelent Fábíán- nak, Bródynak, Rassaynak, valamint Kozma Jenőnek, Wolffnak s az önállóan szervezkedő Szilágyi Lajosnak olyan összefogást ajánlott a fővárosi választásokra, amely teljesen vagy csaknem tel- jesen kiszoríthatná a Szociáldemokrata Pártot.⁴⁷ Bethlen érvelé- sében azonosítani igyekezett a szociáldemokrata és a kommunista mozgalmat, hogy így a polgárság képviselőit kellően elriassza a Szociáldemokrata Párttal való szövetségtől. Ezt az ellenzék egy része, az *Ujság* november 15-i magyarázata szerint, már csak azért sem helyeselhetette, mert esetleg maguk a munkások is hajlandóak lesznek ilyen azonosításra, pedig „a polgári frontnak is kedvezőbb egy szocialista munkásság, mint egy bolsevista”.

Bethlen a polgári pártokat a baloldali szélsőségtől féltette, a választásra viszont, Hitlerék példáját követve, szélsőjobboldali pártocska alakult a MOVE és a Frontharcosok Szövetsége össze- fogásából. Igaz, hogy ez a Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven induló csoport ekkor még nem képviselt komoly erőt, mégis sokkal nagyobb figyelmet érdemelt volna a polgári ellenzék részéről. Az ugyanis, elfoglalva magát a Bethlennel folytatott tárgyalásokkal, az egymás közti marakodással, bár rámutatott arra, hogy itt a hitleri példa követéséről van szó, pillanatnyilag lebecsülte ezt az új szervezetet.⁴⁸

A helyzet jellemzése szempontjából igen tanulságosak Bajcsy Zsilinszky Endrének és Kozma Miklósnak, a Rádió igazgatójának ez időből való levelezése és feljegyzései. 1930. október 7-én Bajcsy Zsilinszky azt írta Kozmának, hogy „a mai helyzetet szerintem csak egészen gyökeres rendszerváltozással lehetne jórafordítani . . .” Nagy aggodalommal látta, november 18-i levele szerint, hogy inog a talaj „a nemzeti Magyarország alatt”. Éppen ezért a maga párt- jának, a Nemzeti Radikális Pártnak igen fontos szerepet tulaj-

⁴⁷ *Ujság* 1930. nov. 12. 1. l., nov. 14. 2. l.

⁴⁸ *Ujság* 1930. szept. 19. 1. l.

donított: „az én pártom és elgondolásom mégis közelebb áll még Bethlen Istvánhoz is, mint akárcsak a Rassay, hiszen sokféle lehetőséggel kell számolni a politikában, azzal az eshetőséggel is, hogy az én pártom fölvevő árka lesz nagy baj esetén a visszaözönlő és félig-meddig csatátvesztett nemzeti erőknél”. Nem értett tehát egyet azzal, ahogyan Kozma Miklós a Wolff-párt szerepét, lehetőségeit megítélte a fővárosban: „Te a Wolff-pártot még ma is a keresztény Budapest gerincének érzed s nem látod, hogy a sűrűsödő baloldali veszedelmekkel szemben egy ellenállóképesebb, magyarabb és radikálisabb pártra van szükség, ha másért nem, azért, hogy a kormányzati rendszernek nemzeti jellege megmentésék.” Bajcsy Zsilinszky indulni akart a fővárosi választáson, s ehhez a szkeptikus Kozmát, aki a kellő előkészületek és a pénz hiánya miatt ezt reménytelennek tartotta, szeretete volna megnyerni.⁴⁹

Kozma a fővárosi választásokat — Kánya Kálmán berlini magyar követhoz írt 1930. október 1-i levelében — pesszimistán ítélte meg: „Arra mindenesetre el kell készülnie lennünk, hogy a helyzet hatása alatt olyan eredményes választások, mint amilyenek a legutóbbiak voltak, nem lesznek.” Ő is, akárcsak Bethlen, a baloldaltól félt.⁵⁰ Ezért írta november 18-án Bárdossy Lászlónak a londoni magyar követségre: „a rendet mindenáron, még gépfegyverek árán is fenn kell tartani”⁵¹

A főpolgármester és a polgármester megelégedtek a szokásos adminisztratív eszközök alkalmazásával, 1930. december 3-án a liberálisok viharos közgyűlésen tárták fel, hogy a szavazóigazolványokat az ellenzéki szavazópolgároknak késve, akadozva vagy egyáltalán nem kézbesítik ki, s így természetesen lehetetlenné teszik részvételüket a választásokon. Sipőcz válasza nemcsak az ellenzék álláspontját igyekezett neveltségessé tenni, de arra is rávilágított, hogy az adott viszonyok között milyen keveset ér még egy autonóm testület is: ezeket az ügyeket ugyanis az igazolóválasztmány mint választott autonóm testület intézi, amelynek tevékenységébe — mint Sipőcz mondotta — nem szólhat bele. Csupán annyit tett, hogy a választmány elnökévé Csilléry Andrást nevezte ki, tagjai zömét pedig a Wolff- és Kozma-párt adták.

Ennyi vizsály, ellentét és félelem ellenére a Nemzeti Demokrata Pártnak több mint 30 000 aláírást sikerült gyűjtenie, bázisa a Teréz- és az Erzsébetvárosban szinte sértetlen maradt, de némileg

⁴⁹ OL Kozma ir. 14. cs.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 3. cs. Adatgyűjtemény 1930. II.

meggyengült a Lipót- és a Józsefvárosban. Rassayék szintén közel 30 000 ajánlást szereztek, ami a korábbiakhoz képest igen nagy előrelépésnek számított: bázisuk a Józsefvárosban volt, tért hódítottak azonban egyes demokrata kerületekben is, sőt, némi sikert arattak Buda egyes részein is.⁵²

A választásokon tíz párt indult: a Nemzeti Demokrata Párt, a Nemzeti Szabadelvű Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Szilágyi Lajos vezette Kispolgárok Pártja, a Ripka-féle Egységes Községi Polgári Párt, Wolffék Keresztény Községi Pártja, a keresztény ellenzék Friedrich vezényletével, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt, az Egyesült Nemzeti Párt, a Nemzeti Néppárt. (Bajcsy Zsilinszky Endre az önálló fellépésről kénytelen volt lemondani.) A pártok eme elburjánzásán, elnevezéseiken (nemzeti, polgári, egyesült, nem egyesült) nem alaptalanul gúnyolódott Kozma már idézett, Bárdossyhoz írt levelében. A pártok elburjánzása azonban csak a válságos évek politikai következményeinek volt a tükröződése, annak, hogy a politikai erők és frontvonalak bizonyos változáson, átrendeződésen mennek át.

A tíz pártból, amely a választáson indult, hét szerzett mandátumot. Wolffék 46, Kozmáék 22, Friedrichék 10, a frontharcosok 5 madátumával szemben a Nemzeti Demokrata Párt 16, a Szabadelvű Párt 14, a Szociáldemokrata Párt pedig 37 mandátum birtokába jutott. Wolffék és Kozmáék a szavazatokból mintegy 106 000-et szereztek, a további pártok, melyeket velük szemben ellenzékieknek tekinthetünk, ennél jóval többet, mintegy 160 000-et. Ebből a Szociáldemokrata Pártra több mint 73 000 jutott, a demokratákra és Rassay Pártjára — kis eltéréssel — majdnem 30—30 000. Wolffék és Kozmáék mindössze 1 mandátummal mondhattak többet magukénak, mint a liberális ellenzék és a szociáldemokraták együttesen. A többség mégis az ő kezükben volt, pontosabban maradt, mert a kinevezett tagok feltétlenül a „keresztény-nemzeti” vonalat támogatták a liberálisokkal és szociáldemokratákkal szemben.⁵³

Hol szereztek mandátumaikat a liberálisok? Egyetlen képviselőt sem tudtak behozni az I. és a XIV. kerületben, viszont megőrizték régi kerületeiket, valamint szép sikert értek el — korábbi aggályait cáfolva — a IV., akkor belvárosi kerületben. A demokraták és

⁵² *Ujság* 1930. dec. 13. 3. l.

⁵³ OL Kozma ir. 3. cs. Adatgyűjtemény 1930. II. Évi áttekintése 1930. dec. 30-án. *Ujság* 1930. dec. 23. 1—2. l., dec. 24. vezércikk és 3. l. Wolff 89—90. l. (adatai nem pontosak), Nemes Dezső: *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927—1931-ben*. Bp. 1964. 318. l. Lásd még az új városatyák névsorát: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1931. jan. 20.

szabadelvűek (Rassayék) közötti erőltetődést leginkább az mutatja, hogy csak demokraták jöttek be a IV. és a XIII. kerületben. A VI. kerületben három demokratával szemben két szabadelvű kapott mandátumot, az V. kerületben Rassayék három, a demokraták viszont mindössze egy mandátumot szereztek, a VII., a VIII., a IX. és a XII. kerületben pedig egyenlően osztottak. Rassayék helyzetét utóbb még javította, hogy a közigazgatási bíróság megsemmisítette a XIV. kerületi választás eredményét, új választást írt ki, s ennek során további egy mandátumot nyertek.⁵⁴

Az eredmények értékelése nem volt egyértelmű a résztvevők között. A Demokrata Párt ugyan elégtétellel állapította meg, hogy „a legnagyobb polgári ellenzéki párt” a közgyűlésben,⁵⁵ nagysága mégis felettből viszonylagossá vált. A szavazatoknak és a mandátumoknak a két párt közötti megoszlása kétségtelenül mutatta, hogy öt esztendő alatt ugrásszerűen megnőtt a kormány iránt lojálisabb, ellenzékiiségében mérsékeltebb, a Szociáldemokrata Párttól magát elhatároló Rassay-párt befolyása. 1925-ben ugyanis a demokraták 71 mandátumával még csupán 8 Rassay-párti mandátum állt szemben.

Rassay számára ez kétségtelen siker volt, mégis csalódottan, elégedetlenül fogadta az eredményt. Ő ennél jóval többre, elsöprő győzelemre, arra számított, hogy pártjából lesz a közgyűlés hangadó ellenzéki pártja.

Az egész ellenzék szempontjából vereség volt a választás, ha 1925-tel mérjük össze. Az akkori közel 80 mandátummal szemben a demokraták és a szabadelvűek csupán 30-at szereztek.

Kozma Miklós joggal állapította meg: „Ez az eredmény végleges jobboldali győzelmet jelent.” A választást értékelve, az 1930-as évről szilveszter napján készített feljegyzésében Kozma Jenő Egységes Polgári Pártjának megerősödését azzal magyarázta, hogy „nagyszámú józan elem a Rassay-táborból átment Kozma Jenő táborába. Viszont jobbra való eltolódás következett be a demokratáktól Rassay felé is, mert az eredménnyel Rassay is meg lehet elégedve, aki a legutolsó választáson még együtt ment a demokratákkal. Nagy visszaesés a demokratáknál mutatkozott. Az egész kép tehát azt mutatja, hogy a főváros polgársága lassan jobbra tolódik”.⁵⁶

Az új közgyűlés pártjainak elhelyezkedése a nagy tanácssteremben — ahogyan azt az *Ujság* riportere 1931. január 21-én bemu-

⁵⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1931. jan. 20. alapján. Az új választásra: Uo. 1931. jún. 3., júl. 1.

⁵⁵ *Ujság* 1930. dec. 24. 3. l.

⁵⁶ OL Kozma ir. 3. cs. Adatgyűjtemény 1930. II.

tatja — kész politikai tablót tár elénk. A jobb mezőben Wolff és Kozma pártjának képviselői foglalnak helyet, mögöttük a vitézek csoportja. Az ellenzék egésze a terem baloldalát vette birtokba: az első sorban, immár harminc esztendeje, a demokrata párti városatyák, mellettük a szociáldemokraták, mögöttük a keresztény ellenzék, leghátul pedig Rassayék.

A választások után esedékes tisztújítás ismét heves összetűzések közepette zajlott le, nemegyszer a Nemzeti Demokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselőinek távollétében. Legkevesebb problémát okozott a főpolgármester választása — a kormányzó megszabta jelöltek közül. Ripka megőrizte ezt a posztot, mert a kormány őt támogatta, pártja a választáson megerősödött, s a keresztény pártok és a liberális ellenzékiek is elfogadták.⁵⁷

Ellenzéki szempontból figyelemreméltóbb volt az először megválasztásra kerülő törvényhatósági tanács ügye. A választáson a közgyűlés pártjai lajstromos szavazással vettek részt, s érthető módon a legposszibilisebb jelöltek azok voltak, akik a lajstromok élén kaptak helyet. A demokraták és Rassay közötti ellentétek, Rassay politikai orientációja következtében a két ellenzéki párt nemcsak hogy külön indult, de Rassay a Friedrich-féle keresztény ellenzékkel szövetkezett. Lajstromuk élén Rassay, Friedrich, Baracs Marcel neve állt, míg Madarassy Beck, Pfeiffer Ignác, Sándor Pál csak a 20. sorszám után helyezkedett el! A Nemzeti Demokrata Párt listáját Bródy Ernő, Láng Lajos, Pakots, Fábián és Gál Jenő vezette be, Vázsonyi Jánosnak csak a 16. hely jutott.⁵⁸

A törvényhatósági tanács megválasztására 1931. február 13-án, rendkívüli közgyűlésen került sor, de végleges eredmény ekkor nem született. A 20. helyre ui. egyenlő szavazataránnyal futott be egy szociáldemokrata és egy demokrata jelölt. Újabb választás, majd annak megvétőzése után a közigazgatási bíróság határozata értelmében sorshúzással döntöttek, s ez a Demokrata Pártnak kedvezett. Így a 20 tagú törvényhatósági tanácsban Rassay és Bródy mellé bekerült Láng Lajos is. A további 17 helyen a Wolff-, a Kozma-párt és a Szociáldemokrata Párt osztozott, a keresztény ellenzék csak Friedrichet tudta behozni.⁵⁹

A polgármesteri tisztre három pályázó akadt: Sipőcz, Buzáth János és Berczel Jenő. Az érvényes választáshoz általános többségre volt szükség. Ezt Sipőcz szerezte meg ismét, immár harmadszor, az 1931. február 18-i rendkívüli közgyűlésen. Székfoglaló

⁵⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1931. jan. 28.

⁵⁸ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1931. febr. 13.

⁵⁹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1931. febr. 17., 1931. júl. 1.

beszédében, amikor „a hazafias és valláserkölcsei alapon” álló vezetést, a főváros gazdasági ügyeinek rendbetételét és fellendítését, takarékoskosságot, a munkanélküliség elleni hatékony küzdelmet és hasonlókat ígért, nem mulasztott el megjegyzéseket tenni arra, hogy noha bizonyos mértékig nőtt a polgármester jogköre, mégis erősen alárendelődik a főpolgármesternek, hiszen közvetlen munkatársait sem választhatja meg annak hozzájárulása nélkül.

Az új törvényhatóság munkája — az 1930-i törvény következtében — lényegesen eltért a korábbtól. A közgyűlés hatáskörének tekintélyes részét a törvényhatósági tanács vette át, ezért közgyűlést igen ritkán hívtak össze. Az ellenzék, mivel aránya a törvényhatósági tanácsban sokkal kedvezőtlenebb volt, mint a közgyűlésen, ezt igen sérelmesnek találta. Április 29-re rendkívüli közgyűlést hívatott össze tehát, mert „a városházi munkátlanság és az önkormányzati szervek teljes negligálása” veszedelmes méreteket öltött. Tiltakozott amiatt, hogy érdemi ügyek nem kerültek a közgyűlés elé; hogy a bizottságok nagyobb része még nem tartott ülést a választás óta; hogy a törvényhatósági tanács nem foglalkozott jelentős várospolitikai kérdésekkel; hogy lényegében véve a főpolgármester és a polgármester, valamint a hivatal intézik a főváros dolgát. A Peyer által előadott demokrata és szociáldemokrata kritika azzal a követeléssel zárult, hogy vonják vissza az 1930: XVIII. tc.-et. A tanácskozást viharos jelenetek tarkították; Sipőczöt az ellenzék nem engedte szóhoz jutni; Peyer Károlyt, miután a közgyűlés „széksértés”-t állapított meg, a helyszínen 500 pengő pénzbírsággal sújtotta a főváros tiszti főügyésze. Az indítvány felett ugyan napirendre tért a közgyűlés, de az ellenzékért sérelmre még később, így május 6-án is visszatértek.

A zaklatott politikai légkör oka nem csupán a főváros ügyeinek alakulása volt, hanem a júniusban megtartott országgyűlési választás is. A gazdasági válság, az először induló Független Kisgazda Párt, a Szociáldemokrata Párt több problémát okozott most a kormánynak, semhogy foglalkozhatott volna a megbomlott, pozíciójában megrendült liberális ellenzékkel, vagy akár túlzott energiát szentelhetett volna saját fővárosi bázisának kiszélesítésére. A liberális ellenzék viszont a községi választáson elszenvedett kudarcá ellenére, s ismét Rassay kezdeményezésére, nagyon aktívan indult az országos választásokon. A Demokratá Párt bomlása, Rassay tárgyalásai oda vezettek, hogy Budapesten Rassay, valamint a demokraták Bródy és Sándor Pál képviselte csoportja közösen indult, míg a Vázsonyi János köré tömörült demokraták megőrizték önállóságukat, de nem csatlakozott Rassayhoz a Fábán csoport sem. Rassay az egységes akciót — az

Ostende kávéházban június 9-én rendezett első közös értekezleten — többek között azzal indokolta: „Olyan időket élünk, amikor a szabadelvű és a demokrata pártnak többet kell nyújtania, mint az antiszemitizmus elleni védekezést . . .”⁶⁰

Az 1931. június 29—30-i országgyűlési választáson Budapest 25 képviselőt küldhetett a parlamentbe. A választók száma a fővárosban közel 330 000 volt. A leadott és érvényes szavazatokból — az *Ujság* 1934. december 25-i összehasonlító számítása szerint — Rassay pártja 14 259, a Demokrata Párt 35 255, a Szociáldemokrata Párt 67 514 szavazatot kapott. A kormánypárt a maga 50 695 szavazatával lemaradt a Wolff—Csilléry-párt 54 200 szavazata mögött.

A Vázsonyi vezette, csak Budapesten induló demokraták mindössze két mandátumot tudtak szerezni. Rassay ugyan a fővárosban lemaradt, viszont kárpótolta magát a vidéken, s így, ha veszített is egy mandátumot, még mindig ötöt mondhatott pártjának. Fábrián Béla, a régi demokraták oszlopos tagja, aki e választáson pártonkívüli programmal lépett fel, ezt követően a Pest megyei és néhány budapesti demokrata párti szervezetből megalakította a Független Nemzeti Demokrata Pártot. Pakots, aki korábban már kísérletezett ezzel, most Rassay mellé állt.

GÖMBÖS ÉS A FŐVÁROSI POLITIKA

Alig múltak el a választások politikai izgalmai, amikor a pénzügyi csőd, a bankzárlat következtében keletkezett pánik s végül Bethlen Istvánnak — az ellenzék által régen óhajtott, de mégis — hirtelen és váratlan távozása rendítette meg a politikai közvéleményt. Bethlen távozásával sokkal több történt, mint egyszerű kormányváltás, hiszen tíz esztendő miniszterelnöksége valósággal korszakot jelentett az ellenforradalom történetében. Bethlen lemondása után rövid, átmeneti kísérletet jelentett csupán Károlyi Gyula miniszterelnöksége, s füstbe mentek azok az ellenzéki remények, amelyek egy koncentrációs kormány megalakításához, abban polgári liberális miniszter vagy miniszterek részvételéhez fűződtek.

A gazdasági világválság tényleges jelentőségét, politikai következményeit, az új helyzet perspektíváit belpolitikailag Gömbös Gyula kormányra lépése (1932. október 1), nemzetközileg Hitler kancellárrá történt kinevezése (1933. január 31) juttatta kifejezésre.

⁶⁰ *Ujság* 1931. jún. 10. 4. 1.

Gömbös miniszterelnöki programja nem volt már azonos az egykori fajvédő vezérével, hivatalba lépését tárgyalások előzték meg a tőke különböző csoportjainak képviselőivel, s ezeket követték az OMKE-ben tett nyilatkozatai. Mégis, egész kormánypolitikája jobbratulódást, a bethleni módszerekhez mérten jobboldali radikalizálódást, ha úgy tetszik, bizonyos „korszerűsödést, modernizálódást” hozott magával. Kinevezése együtt járt azzal is, hogy a régi „szegediek”, különítményes tiszttek, fajvédők, „ébredők”, MOVE tagok, akik Bethlen idején kénytelenek voltak félreállni, most nagy energiával és tervekkel özönlöttek el a politikai közéletet. Korporáció, klub-szerű intézmény helyett központilag kézben tartott, tömegméretű és fegyelmezett kormánypárt, szervezetten, irányított társadalom volt az ideáljuk. Helyet követeltek maguknak a politikában, a gazdasági életben, s mivel e helyek foglaltak voltak, készek voltak „felszabadításukra”.⁶¹

Ripka, aki Bethlen embere volt, Károlyi Gyula idején még kitartott helyén, Gömbös szolgálatát azonban már nem vállalta (Gömbös sem tarthatta őt ideálisnak), s lemondott.⁶² Az új viszonyok jele volt, hogy 1932. november 8-án a közgyűlés Huszár Aladár személyében egy megyei főispánt (Győr-Sopron) „választott” utódává. Bármilyen volt is addig a főpolgármester politikai beállítottsága, emberi kvalitása, személye mindig a fővárosi politikai életből került ki. A megye, a főispán fogalma a hazai viszonyok között konzervativizmust, központi kormányhatalmat, feltétel nélküli kormánypolitikai engedelmességet jelentett, szemben a főváros liberális hagyományaival, autonómiájához való ragaszkodásával s számtalan törvényes, emberi és érdekkötöttsége ellenére is érvényesülő önállóságával, illetve annak igényével.

Ha természetes volt is, hogy a főpolgármesteri székfoglalót a mindenkori kormánypolitika iránti hűség hatotta át, Huszár nyílt s ilyen értelemben nyers szókimondása mégis meglepő, szokatlan volt még akkor. „Az országos politikában vezéremnek, Gömbös Gyula miniszterelnök úr öxellenciájának politikáját kívánom követni — mondotta —, akinek felfogásával, elgondolásaival és célkitűzéseivel egyetértek.” Gömbös programját visszhangozta a „nemzeti egységről”, amikor azt kívánta, hogy a főváros „olvadjon bele fenntartás nélkül a nemzeti ideálok, nemzeti célok és nemzeti elgondolások” keretébe, amikor „a céltudatos és minden áldozatra kész nemzeti irányzat és a keresztény demokrácia gondo-

⁶¹ Részletesen lásd: Kónya Sándor: *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére*. Bp. 1968.

⁶² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1932. nov. 4.

latát”, a vármegyéből hozott „kemény magyar szellemet”, ennek érvényesítését ígérte megbízatása idejére. Gömbös taktikáját követte, amikor leszögezte: „egyenesen bűnnek tartok minden olyan törekvést, amely magyar és magyar között abból a szempontból akar különbséget tenni, hogy ki milyen templomban imádja istenét”.⁶³ A már említett tárgyalások során ugyanis a miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy korábbi antiszemita programját nem fogja kormányzati politikává tenni. A miniszterelnök engedelmeyekre kényszerült, mert szüksége volt a nagytőke s az ahhoz kapcsolódó politikai körök legalábbis passzív támogatására. (Ez egyike volt ama pontoknak, ahol korábbi lelkes hívei a későbbiekben rendkívül élesen támadták s programja elárulásával vádolták Gömböst.)

Gömbös és a főváros közgyűlésének viszonyát már kezdetben félreérthetetlenül jellemezte a törvényhatósági tanács 1932. október 7-i ülése, ahol Kozma Jenő azzal az indítvánnyal állt elő: üdvözöljék az új kormányt s egyben biztosítsák teljes támogatásukról és bizalmukról, mivel mint mondta, „a magyar életet végtelen szerencsétlenségtől mentette meg”. Azok a városatyák azonban — a szociáldemokraták, az ellenzékiek liberális vagy keresztény oldalon —, akik annak idején Bethlent oly határozottan bírálták, most sem a szerencsétlenséget, sem a megmentés tényét nem konstataáltak. Ezért valamennyien elutasították a javaslatot. Rassay kifejtette, hogy „abban tulajdonképpen egy propagandában való aktív részvételről van szó és nem tartja szükségesnek, hogy ennek a székesfőváros is részese legyen, mert véleménye szerint a kormány programja megvalósíthatatlan lesz és kiábrándulást fog okozni”.

A fővárosi politikai harcok — Huszár minden békés ígéretése ellenére — a következő egy-két esztendőben rendkívüli módon kiéleződtek. A liberális ellenzék minden alkalmat megragadott arra, hogy a Sipőcz—Wolff tábor, különös tekintettel Wolff és Gömbös kapcsolataira, támadja. 1933 őszén az ismételten felállított Vásárpénztár körüli manipulációk és visszaélések miatt sikerült elérniük fegyelmi vizsgálat megindítását Sipőcz polgármester ellen, ámbar anélkül, hogy ennek tényleges következményei lettek volna.⁶⁴ Még kiélezettebb volt az összecsapás a liberális ellenzék és Wolff között. Rassay lapja, az *Esti Kurir*, sorozatosan igen élesen támadta Wolffot, mert az Hitlert és módszereit lelkesen üdvözölte, mondván: Hitler azt viszi véghez, „amit tíz évvel ezelőtt keresztülvinni

⁶³ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1932. nov. 8.

⁶⁴ Főv. Lvt. Polg. m. eh. biz. 1933—112.

elmulasztottunk”. Wolff az 1920-as évek elejének hangját vissza-idézve intézett kirohanásokat a liberális ellenzék ellen.⁶⁵

A fővárosi politikai harcok a következő években két kérdés körül kristályosodtak ki, alaposan megzavarva a politikai pártok elrendeződésének, felfogásának addigi rendjét. Gömbös ugyanis, mint korábban Bethlen, megkísérelte megszervezni a fővárosban is a maga kormánypártjának tagozatát, hogy így a város vezetését befolyása alá vonja. Ezzel egyidejűleg napirendre tűzte egy új fővárosi törvény kidolgozását, alig két-három esztendővel az utolsó ilyen törvény elfogadtatása után.

Gömbös pártszervezése valamennyi fővárosi pártban súlyos aggodalmat váltott ki. Sajátos módon Wolffék, akiket pedig Gömböshöz baráti szálak fűztek, szintén a lehető legkevesebb lelkesedést mutatták terve iránt, mert az szükségszerűen fenyegette saját fővárosi pozíciójukat. Gömbös első kísérlete arra irányult, hogy Wolffot megnyerje magának, s mintegy fővárosi reprezentánsává tegye. A Keresztény Községi Párt egyik vigadói vacsoráját megtisztelve ott „a szoros fegyverbarátságot” hangoztatta, majd párthíveit arra szólította fel, hogy lépjenek be Wolff pártjába.⁶⁶

A gömbösi szervezkedés, Sztranyavszky Sándor és Tabódy Tibor irányításával, létében fenyegette a Kozma vezette Községi Polgári Pártot, a kormány addigi fővárosi képviselőjét is. Ezért, bármilyen hangzatos volt is Gömbös programja a „polgári és nemzeti egységről”, Kozmáéknál sem találhatott kellő visszhangra. Wolff éppoly kevésbé kívánta pártja politikai és gazdasági pozícióinak átengedését, mint a Kozma–Ripka-párt. Ripka ugyan lemondott, de passzivitásba egyáltalán nem vonult, Bethlen képviselője maradt továbbra is. Ennek következtében a Kozma–Ripka-párt és Gömbös „mérkőzése” tulajdonképpen a Gömbös–Bethlen csoport konfliktusa volt.⁶⁷

A miniszterelnök fővárosi tervei természetszerűleg megmozgatták az egész városházi politikát, új orientációkat, új ellentéteket, de új érdek-közeledéseket is eredményeztek.

Az erők mozgásának és átcsoportosulásának folyamatában azok, akik Wolff pártjában korábban is csak karrierjük biztosítását keresték tényleges politikai meggyőződés nélkül, most igyekeztek minél látványosabban és hangosabban csatlakozni a többet ígérő, nagyobb kilátásokkal kecsesgető Gömbös-féle fővárosi párthoz. Ez

⁶⁵ *Esti Kurír* 1933. ápr. 12. 1. l. (az idézet innen való), ápr. 21. 1. l., ápr. 25. 1. l.

⁶⁶ Wolff 91–92. l.

⁶⁷ *Esti Kurír* 1933. máj. 3. 9. l., máj. 4. 1. l. *Antal István visszaemlékezése*. MTA Történettudományi Intézete irattára. Kézirat 253–254., 336–337. l.

nemegyszer, így például Wolff Károly egyik titkára esetében, már olyan szemérmetlenül történt, hogy maga Huszár Aladár főpolgármester is erélyesen elítélte, a delikvens demonstrációját egyszerűen hálátlanságnak nevezte, amely — mint hozzá írt levele mondja — „a legkevésbé sem vetett Rád jó fényt”. Huszár levelét a címzett „mindössze” a Nemzeti Egység Pártja, a NEP elnökségének mutatta meg, így érthető, hogy csinos kis botrány kerekedett az ügyből.⁶⁸ Sipócz több esetben, nem feltétlenül politikai kérdésekben (például a nemzeti sportcsarnok felépítésére vonatkozó törvényjavaslat kapcsán), szót emelt a kormánynál az ellen, hogy a fővárosra vonatkozó kérdésekben annak meghallgatása nélkül döntenek.⁶⁹

A városi politika alakulása természetesen élénken foglalkoztatta a politikai közvéleményt, a liberális ellenzékét. Az *Esti Kurír* 1933. május 3-án, ismertetve a Sztranyavszky Sándor és Tabódy Tibor vezetésével folyó szervezkedést, nem kis kárörömmel fejtegette ki, hogy ez Wolffék és Kozmáék egyeduralmát akarja letörni. Az ősz folyamán a tárgyalások, kombinációk, bizalmas egyezkedések még intenzívebbé váltak. Egyelőre azonban sem a Wolff—Csilléry, sem a Kozma—Ripka csoport nem mutatott hajlandóságot arra, hogy Gömbös érdekében feladja önállóságát. Különösen határozott volt ez a felfogás Wolfféknál, akiknek pozíciója is szilárdabb volt, mint Kozmáéké.

Gömbös ekkor napirendre tűzte az 1930: XVIII. tc., a fővárosi törvény revízióját. Ezzel, mint korábban Bethlen, eredményesen manőverezett a különböző politikai csoportok között saját érdekei szolgálatában.

A minisztertanács először 1934. január 15-én, Kozma Miklós belügyminiszter előterjesztése alapján tárgyalta a fővárosi törvény szükségességét és irányelveit. A belügyminiszter is, Gömbös is azt hangoztatta, hogy a központi hatalmat tovább kell erősíteni, sőt úgy tüntették fel, mintha azt még csak most kellene megteremteni. A javaslatok, amelyek itt és később felmerültek, valamennyien az autonómia korlátozását célozták. Ki akarták venni a közgyűlés hatásköréből még a polgármester-választást is, és a közgyűlés szinte végleges likvidálása érdekében 11 tagú bizottság szervezését tervezték, követve a parlament mellett működő 33-as bizottság példáját. Még az 1930-ban felállított törvényhatósági bizottságot is megakarták szüntetni!

Ezek a tervek, amelyek hamar közismertekké váltak, óriási felháborodást váltottak ki nemcsak a liberális ellenzéki, de a

⁶⁸ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1935—389.

⁶⁹ Uo. Polg. m. eln. biz. 1934—23.

keresztény pártok körében is. Gömbös reformja az autonómiának olyan megnyirbálását irányozta elő, amely a liberális ellenzék, a szociáldemokraták további visszaszorítását jelentette. Ezzel Wolffék, Ripkákék egyetértettek volna, azt azonban semmi esetre sem kívánták, hogy a fővárosi hatalom egésze a kinevezett főpolgármester, a polgármester és egy szintén kinevezett 11 tagú tanács kezébe kerüljön. Már az 1930-as fővárosi törvény előkészítése idején is többször előfordult, hogy a liberális ellenzék s Wolffék közösen léptek fel az autonómia védelmében. Olyan egységes blokk létrehozását azonban, amelyre most került sor, akkor Wolff is elképzelhetetlennek tartotta volna. Ilyen egységfrontra Gömbös sem számított.

A reform ellen leghevesebben a liberális ellenzék tiltakozott. Sorozatosan tartott pártgyűlésein a fővárosi törvénytervezetet alkotmányvétségnek, saját ellenzéki akcióit pedig alkotmányvédő küzdelemnek nevezte.⁷⁰ Hamarosan csatlakozott a liberálisokhoz a keresztény pártok egy része is, majd 1934. január 19-én az *Ujság* vezércikke bejelentette: „... A mai napon a főváros pártjai kemény fogadalommal szövetségre léptek, hogy a főváros autonómiáját s vele egyetemben a magyar alkotmányosságot mindenképpen megvédik.” Így jött létre az „alkotmányvédő szövetség”. Alakuló ülésén 40 városatya gyűlt egybe, közöttük Rassay, Bródy, Fábrián, de ott volt Wolff, Csilléry, Friedrich, Ugron is. A Kozma-párt nem csatlakozott a szövetséghez, s formálisan nem volt tagja a Szociáldemokrata Párt sem, azonban megbízottja részt vett a megbeszéléseken, és teljes erejével támogatta az alkotmányt és az autonómiát védő mozgalmat. Rassay pártja 1934. február 5-i nagy politikai vacsoráján felszólította a szövetség tagjait, hogy tegyenek félre minden kicsinyes pártszempontot az egységes fellépés érdekében. Az *Ujság* örömmel üdvözölte az alakulást, kifejezte azt a reményét is, hogy a keresztény pártok jelenléte nem fogja gyengíteni a szövetséget.⁷¹

Az „alkotmányvédő szövetség” megalakulása felháborította Gömböst. Sajtófőnöke és bizalmas híve, Antal István, kéziratos memoárjában megírja, hogy a miniszterelnök heves sajtókampány indítására utasította a szövetséggel szemben. Gömbös — nem alaptalanul — úgy vélte, hogy a szövetség létrejötté Bethlen intrikáinak tulajdonítható.⁷²

⁷⁰ *Ujság* 1934. jan. 23. 1. l., jan. 30. 4. l., febr. 2. 6. l.

⁷¹ *Ujság* 1934. jan. 24. 1—2. l., febr. 6. 1. l. Wolff 93—94. l.

⁷² Antal 380—382. l.

Kezdetben úgy tűnt, hogy az egységes fellépés tartós és eredményes lesz. 1934. január 24-én a szövetség rendkívüli közgyűlést hívatott össze. Határozati javaslatuk, amelyet a közgyűlés elfogadott, „a legnagyobb megdöbbenésének és tiltakozásának ad kifejezést a székesfőváros autonómiáját súlyosan érintő kormányzati tervekkel szemben”. „Az önkormányzati elv ősi alkotmányunknak egyik alappillére” — mondja tovább a szöveg —, megsértése ezért az ország egész alkotmányos életét veszélybe sodorja. Tiltakoztak a polgármesteri jogkör kiterjesztése, a fővárosi üzemek és adminisztráció kormányellenőrzése, a közgyűlés jogainak csorbítása stb. ellen. A kormány kisebb jelentőségű, de a főváros jogait szintén sértő intézkedései ellen az év folyamán más alkalommal is összehívatott rendkívüli közgyűlést az „alkotmányvédő szövetség”.⁷³

Elképzelhető, milyen heves viták színhelye volt a parlament közigazgatási bizottsága, amelyben számos városatya mint országgyűlési képviselő ismét kifejtette véleményét. A bizottsági vita 1934. február 1-én kezdődött meg. A liberális ellenzék és a Szociáldemokrata Párt szónoka kisebbségi véleményt terjesztett be, s még tárgyalási alapul sem volt hajlandó elfogadni a kormány javaslatát.⁷⁴ Vázsonyi János meggyőzően adta elő, hogy „az 1930-as törvény lényegében teljesen megszüntette a főváros autonómiáját, azt látszattá, paródiává tette”. Az új törvény „az autonómia maradványát is likvidálni kívánja”, s mint mondotta, „az autonómia helyébe a Führer kerül”. Ezért a kormány részéről tisztességesebbnek tartotta volna egy olyan egyszakaszos törvény beterjesztését, amely nyíltan és egyértelműen megszünteti az autonómiát.⁷⁵

Rassay Károly is azt hangoztatta, hogy „az alkotmányt nemcsak az uralkodó részéről fenyegetheti veszedelem, hanem egy túltengő és hatalmat gyakorló pártkormányzat részéről is”. Szerinte a főpolgármester nem más, mint „az egységes párt kinevezett budapesti főügynöke”, tiltakozott a főváros vezetésében és adminisztrációjában eluralkodó „párturalom” és „pártpolitika ellen”.⁷⁶ Valamennyi liberális szónok úgy látta, hogy a kormány a német náciizmus, ill. az olasz fasizmus példáját kívánja követni, és a javaslat a központi kormány- és kormánypárti hatalom olyan mérvű megerősítését jelentené, amely jóval több, mint fővárosi kérdés, mert az egész magyar politikai élet, közállapotaink általá-

⁷³ Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1934. jan. 24., okt. 3.

⁷⁴ OL Az országgyűlési bizottságok ir. 12. köt. A közigazgatási és közjogi bizottság együttes ülése 1934. febr. 1-én.

⁷⁵ Uo. 1934. febr. 1. Lásd még 1934. febr. 7-i felszólalását.

⁷⁶ Uo. 1934. febr. 1., majd febr. 7., febr. 9. jkv.

nos és alapvető problémája. Ezért követelték, bár eredménytelenül, hogy a kormány vonja vissza a javaslatot.⁷⁷

A liberális ellenzék nemcsak Gömböst tette felelőssé a fővárosi törvényért, hanem igen élesen támadta Imrédy Béla pénzügyminisztert is, mert a javaslat szellemi atyjának őt tekintette.⁷⁸

Wolff pártja szintén erősen támadta a törvényt, hasonlóan Kozmáékhoz. Csilléry még 1936-ban, a költségvetés parlamenti vitája során is visszatért az 1934-es és azt megelőző fővárosi törvényekre, határozottan bírálva miattuk a kormányt.⁷⁹

A liberális ellenzék okos és helyes ellenvetései mellett azonban nem rendelkezett olyan eszközökkel, amelyek lehetővé tették volna, hogy a kormányhatalommal szemben érvényesítse a maga követelését. Gömbös birtokon belül volt, s az ellenzéki szövetség megbontására, a fővárosi törvény mielőbbi keresztülvitelére nemcsak hatalmi, de taktikai eszközöket is felhasznált. A fővárosi NEP szervezésével kapcsolatos tárgyalások és egyezkedések, összekapcsolva a törvénytervezet esetleges korrekciójának ígéretével, természetesen gyengítették a keresztény pártok erejét és kitartását az „alkotmányvédő szövetségben”.

Gömbös nem a liberális ellenzékkel egyezkedett, hanem Wolffal, s a liberálisok hamarosan egyedül maradtak. Számukra a törvény visszavonása annyira elérhetetlen volt, hogy meg kellett elégedniük bizonyos részeredményekkel. A Gömbös által összehívott pártközi értekezletek azután meg is hozták a kompromisszumot, Antal István szerint főként azért, mert Bethlen még nem látta elérkezettnek az időt a Gömbössel való végső összecsapásra. A kompromisszum azonban szükségszerűen kölcsönös engedményeket kívánt. Az ellenzék hajlandó volt átengedni a törvényjavaslatot a parlamentben, ha a kormány megszünteti a 12 órára növelt parlamenti üléseket, és ha Gömbös bizonyos pontokon korrigálja a törvénytervezetet. A miniszterelnök lemondott a törvényhatósági tanács felszámolásáról, s némileg csökkentette a főpolgármester és a polgármester jogkörét.⁸⁰

Az 1934: XII. tc., az új fővárosi törvény — az engedmények ellenére is — kiterjesztette a főpolgármesteri és polgármesteri jogkört a választott szervek rovására, megnövelte a kormány jogát a főváros gazdasági és adminisztratív ügyeinek ellenőrzése tekintetében, s nemcsak a jogkörök megosztása révén csökkentette

⁷⁷ Lásd a bizottság jegyzőkönyveit 1934. febr. 1—9 között, valamint Napló 1935—39. VIII. köt. 150—151. l. Vázsonyi János 1936. máj. 25-én.

⁷⁸ *Esti Kurir* 1934. ápr. 10. vezércikk.

⁷⁹ Napló 1935—39. VIII. köt. 17. l. 1936. máj. 26-i ülés.

⁸⁰ *Ujság* 1934. márc. 17. 3. l. Antal 384. l.

tovább a közgyűlés szerepét, hanem azáltal is, hogy korlátozta azokat a kérdéseket, amelyek ott tárgyalásra kerülhettek. Így a 10. § például kimondta, hogy csak szakkérdések vagy szorosan vett költségvetési ügyek hozhatók a közgyűlés elé, politikaiak nem. Az 1934: XII. tc. 27. §-a felhatalmazta a kormányt arra is, hogy „a székesfőváros közigazgatásának, háztartásának és üzemi gazdálkodásának a rendezésére” ún. szanáló főpolgármestert nevezzen ki. Ez lényegében azt jelentette, hogy főpolgármesternek nevezze ugyan, de kormánybiztost állított a főváros élére.⁸¹ Elvette a törvény a közgyűlésnek azt a jogát is, hogy három kormányzói jelölt közül válasszon főpolgármestert, s bevezette a kinevezés rendszerét.

Az ellenzéki akció tehát nem járt sikerrel. Gömbös az ellenzékét nem tekintette igazán számbaveendő ellenfélnek. Kozma Miklós feljegyzése szerint, ezzel a szörnyűséges képzavarral nyilatkozott róluk: „kuvikok kárognak”.

Gömbös a pártszervezéssel, a fővárosi törvény tárgyalásával egyidejűleg — hogy indokolja és szükségesnek tüntesse fel lépéseit — szüntelenül támadta és támadtatta a főváros gazdálkodását, egész vezetését. Kimutatta például, hogy a főváros 20 millió P deficittel működik, s ezért a felelősséget természetesen részben Ripka, részben Wolff nyakába varrta. Nyilvánvaló volt, hogy Gömbös nem a levegőbe beszél, amikor a főváros gazdálkodásáról adatokat sorakoztat fel, s az is, hogy azokat szakértőktől kellett kapnia. A közigazgatási bizottság 1934. májusi ülésén azután kipattant a botrány: Gömbös informátora, még hozzá a várossal szemben rosszindulatú informátora nem más volt, mint Borvendég Ferenc alpolgármester. Huszár, érthetően, mélységesen felháborodott Borvendég eljárása miatt. Borvendég nemcsak adatokat szolgáltatott Gömbösnek, mégpedig a főpolgármester és polgármester tudta nélkül, hanem félre is vezette őket. Elhallgatott ugyanis előttük egy, a pénzügyi mérleg szempontjából jelentős, 12 millió P-t kitevő tételt, így a város vezetői a ténylegesnél nagyobbnak látták a hiányt, s emiatt nem tudtak megfelelően védekezni Gömbös támadásaival szemben.⁸² Gondolható, hogyan ítélte meg Borvendég eljárását a liberális ellenzék vagy a Szociáldemokrata Párt. Maga Huszár érthető felháborodással írta Sipőcznek 1937. május 14-én, hogy „ez idő szerint még én és Polgármester úr képezzük a főváros vezetését”, ezért megengedhetetlennek tartja, hogy az információk az ő tudtuk nélkül kerüljenek ki a városházáról.⁸³

⁸¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1934. okt. 24.

⁸² Wolff 94. l.

⁸³ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1934—828. Az én kiemelésem — L. N. Zs.

Huszár, aki egyesztendő főpolgármestersége során egyébként is több kérdésben szembekerült Gömbössel mind annak pártszervezési módszere, mind fővárosi politikája miatt, beadta lemondását.⁸⁴ Az ellenzéki pártok megpróbálták megakadályozni Borvendég kinevezését. Küldöttségük felkereste a belügyminisztert, kifejtve neki, hogy a főpolgármesteri jogkör kiterjesztése és ehhez még Borvendég személye — Rassay szavai szerint — „teljesen egyet jelent az autonómia felfüggesztésével”. Ennek ellenére senkit sem lepett meg, hogy a történetek után Huszár utódává Horthy Borvendéget nevezte ki.⁸⁵

1934. június 6-án Huszár leköszönő beszédében leszögezte: „Hitem és meggyőződés, hogy a nemzeti génusznak az autonómiában csúcsosodó nagyszerű megnyilatkozása nem élte túl magát és hivatva van a jövőben is arra, hogy lendületet és erőt adjon a közéletnek.” Drámaian emelte ki, hogy ő volt Budapest utolsó választott főpolgármestere. Kötelességszerűen üdvözölve Borvendéget, éppen azt tartotta az alkalomhoz illő témának, hogy a főpolgármesteri hatalom kiterjesztése az alkotmány rovására történt, és számára érthetetlen marad, hogyan kerülhet a város élére főpolgármester pusztán kinevezés útján.

Mindez igen jelentős változás volt ahhoz mérten, ahogyan annak idején Huszár bemutatkozott a fővárosban, s jele, kifejezője annak, hogy a gömbösi módszerek komoly ellenérzést, tiltakozást váltottak ki az ellenzékhez nem tartozó, konzervatív, ellenforradalmi politikai körökben is.

Borvendég viszont feleslegesnek ítélte az autonómia feletti siránkozást, s a Gömbös—Marton Béla-féle stílusnak megfelelően olyan kifejezésekkel árasztotta el a városatyákat („követelek”, „fegyelem”, „főpolgármesteri kivételes hatalom”), amelyekhez azok eddig nem voltak hozzászokva.⁸⁶

Borvendég előléptetése folytán új alpolgármestert kellett választani — ehhez még joga volt a közgyűlésnek, bár tényleges beiktatásához a Belügyminisztérium, illetve Horthy jóváhagyása kellett. Az 1934. június 27-i választáson Szendy Károly a szavazatok túlnyomó többségét kapta meg, támogatta őt a liberális ellenzék is.⁸⁷ Amikor belügyminisztériumi megerősítése után október 3-án

⁸⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1934. jún. 6. A *Budapester Montags-Zeitung* már 1933. okt. 16-án azt írta, hogy Huszár menesztése a közeljövőben várható, tekintettel a már ismertetett levélügyre.

⁸⁵ *Esti Kurír* 1934. jún. 2. 5. l.

⁸⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1934. jún. 6.

⁸⁷ Uo. Közgy. jkv. 1934. jún. 27.

kifejtette nézeteit, az is nyilvánvalóvá vált, hogy miért: „Őszintén és becsületesen megmondom, hogy én az autonómia embere vagyok” — szögezte le. „A magyar faj”, „a magyar érdek” szempontjából lehetetlennek tartotta az autonómia kikapcsolását „a nemzeti építő munkából”. Szendy kifejtette azt is, hogy az egyre éledező antiszemitizmust nem helyesli.⁸⁸

1934. június 18-án először történt meg, hogy a szakbizottságok újjáválasztásakor szavazni csak a tagokról lehetett, mert az elnököket és helyetteseket a polgármester nevezte ki. A tizenhat szakbizottság közül valamennyiben volt ellenzéki tag is, ennek jelentősége azonban az új szervezeti keretek között nagymértékben csökkent.⁸⁹

A fővárosi politikai harcok azonban ezzel még nem zárultak le. Gömbös pártszervezése folyt tovább, s a pártviszonyok formálódásának súlyát növelte a fővárosi törvényhatósági választás időpontjának közeledése.

A Bethlen által létrehozott fővárosi párt még egy utolsó kísérletet tett önállóságának megőrzésére. Ez a kísérlet nemcsak a Községi Polgári Párt megváltozott helyzetét világítja meg, de a liberális ellenzék táborán belül Rassay elhelyezkedését is. Payr Hugó révén ugyanis valamennyi ellenzéki vezetővel (Fábián Béla, Vázsonyi János, Rassay) tárgyalást kezdtek az együttműködés, a választáson való közös fellépés lehetőségéről. Egy a Belügyminisztérium számára készült 1934. augusztus 16-i jelentés szerint azonban végül csak Rassay maradt meg tárgyaló partnerként. A jelentés nagyon valószínűnek mondja, hogy, miután „Payrék nyíltan szakítanak a nemzeti egység pártjával”, a választáson Rassayval lépnek szövetségre.⁹⁰

Kozmaék ellenállási kísérlete Gömbössel szemben csak akkor lehetett volna sikeres, ha vállalják az ellenzéki szerepét, lemondanak fővárosi pozícióikról. Erre azonban nem voltak hajlandók. Az év végére ellenállásuk megtört, nemcsak Gömbös nyomása miatt, hanem azért is, mert a Rassayval való szövetség nem ígért számukra olyan lehetőségeket, mint a kormánypártiság. Az *Ujság* 1934. december 5-én már arról számolt be, hogy 56 Kozma-párti városatya belépett a Nemzeti Egység Pártjába, december 6-án pedig az *Esti Kurír* ismertette a Kozma-pártnak a kormánypártba történt beolvadását.⁹¹

⁸⁸ Uo. Közgy. jkv. 1934. okt. 3.

⁸⁹ Uo. Közgy. jkv. 1934. jún. 18.

⁹⁰ OL BM res. 1937—7—7694.

⁹¹ Lásd még: *Esti Kurír* 1934. nov. 27. 5. l. Antal 611—612. l.

Wolffék meg tudták őrizni önállóságukat, noha ugyanebben az időben, mint mondták, „testvéri szövetségre” léptek Gömbössel „a keresztény Budapest megteremtéséért”.⁹²

A Községi Polgári Pártnak azonban nem minden tagja vállalta a Gömbös—Marton Béla vezette Nemzeti Egység Pártja tagságát. Payr Hugó, aki korábban a liberálisokkal tárgyalt az együttműködésről, néhány társával csatlakozott Rassayhoz.

1934. november 20-án, kinevezése után alig öt hónappal, váratlanul elhunyt Borvendég főpolgármester. Utódául Horthy Sipőczöt nevezte ki, aki a régi gárdához tartozott, Wolffal együtt fémjelezte a városvezetést. Az utolsó évek eseményei azonban, az egymást követő fővárosi törvények, főként pedig Gömbös magatartása az autonómiával, a város párt- és politikai viszonyaival szemben, nemegyszer arra kényszerítették, hogy szembeforduljon a kormánnyal. A liberális ellenzék, amely éveken át elszánt harcot vívott ellene, 1934-ben már másként ítélte meg Sipőczöt, s bizonyos elismeréssel honorálta — elsősorban Rassay és köre — a nála tapasztalható változásokat. A kinevezéssel azonban elérték, hogy lényegében a kormány oldalára álljon, mert, bár itt nem Párizsról volt szó, azért egy misét ez a megbízatás is megért. Sipőcz mégsem vált soha Gömbös „igazi” hívévé. Ezt juttatta kifejezésre a liberális ellenzék véleménye is.⁹³ Borvendég halála következtében a Nemzeti Egység Pártja fővárosi szervezetének élére Zsitvay Tibor került.

A személyi változások következtében ismét gondoskodni kellett polgármesterről is. A liberális ellenzék és a keresztény pártok egyaránt Szendy mellett foglaltak állást, mert őt az autonómia emberének ismerték s mert Borvendég működése idején teljesen háttérbe szorult. Az *Esti Kurír*, vágyaiban és reményeiben elragadtatva magát, 1934. november 25-én úgy kommentálta a fővárosi változásokat, Sipőcz és Szendy pozícionyerését, hogy a kormány fővárosi politikája az új személyi összetétel folytán teljes csődbe kerül.

Erről természetesen nem volt szó, de Szendy tízéves, 1944-ig tartó polgármestersége mégis, mint látni fogjuk, kedvezően érezte hatását a városházán éppen a legkritikusabb években. Szendy pesti kispolgári családból jött, jogot végzett, újságíróskodott is, 1905-től pedig a fővároshoz tartozott, főként az oktatási ügyosztályon. Nem tartozott a politikai törtétezők közé, a városházán mérsékelt, bizonyos mértékig liberális beállítottságú emberként tartották számon.

⁹² Antal 612—613. l.

⁹³ *Esti Kurír* 1934. nov. 25. 3. l.

A politikai természetű kérdések a 30-as évek elején érthető módon az érdeklődés előterébe kerültek ugyan, s látványosabbak is voltak, mint a gazdasági, szociális problémák, de ez utóbbiak felett sem csekély vita zajlott a fővárosban. Hivatalos statisztika szerint a válság elmúltával is még közel húszezer munkanélküli volt a fővárosban.⁹⁴ Számukra nemcsak munkaalkalom hiányzott, hanem — a Szociáldemokrata Párt minden követelése ellenére — a munkanélküli segély is. Amikor a közgyűlés ezt a kérdést napirendre tűzte, a tulajdonosi érdekeket előtérbe állító keresztény pártok, főként Wolff s vele együtt az ellenzéki Rassay is, a segély ellen szavaztak, arra hivatkozva, hogy munkaalkalmat kell teremteni, — ami egyébként igaz lett volna —, mert a munkanélküli segély „erkölcsileg romboló hatású”, „munkátlanságra nevel!”⁹⁵ Rassay állásfoglalása tovább rontotta pártja és a Szociáldemokrata Párt viszonyát, de nehezítette a demokratákkal való együttműködését is, akik nem zárkóztak el ilyen mereven a munkanélküliek problémája elől.

A Demokrata Párt járt az élen a kormányzat pénzügyi politikájának, az adózási rendszernek bírálatában is. Gyűlések során emeltek szót az ellen, hogy — mint például Fábián Béla mondotta — „proletársorba süllyeszti le a kisexistenciákat”.⁹⁶ A közgyűlés maga is kifogásolta az adórendszert, az államháztartás terheinek az adózó polgárokra való szinte teljes áthárítását, de sérelmezte azt is, hogy a főváros részesedése a befolyó forgalmi adóból évről-évre csökken. Az 1933. február 15- és 17-i rendkívüli közgyűlések azonban hiába követelték a kormánytól új adózási rendszer kidolgozását, egyes monopolhelyzetben levő iparágak fokozottabb megadóztatását, s hiába fordultak támogatásért az ország többi törvényhatóságához.

A liberális ellenzék különösen sérelmesnek tartotta azt a politikát s azt az agitációt, amely a falut és a várost szembeállítva azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy a falu viseli egyedül a terheket és tartja el a városokat, így a fővárost is.⁹⁷ Hasonlóan sérelmesnek s egyoldalúnak tartotta azt a kormányintézkedést, amely a gazda-adósságokat eltörölte, illetve haladékot adott törlesztésükre.⁹⁸

⁹⁴ *Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Évkönyve 1935.* Bp. 1935. 472. l.

⁹⁵ OL BM 1932—4—2083.

⁹⁶ *Ujság* 1933. febr. 8. 6. l. Egyéb gyűlésekre, tiltakozásokra: uo. febr. 7. 3. l., febr. 18. 1. l.

⁹⁷ *Ujság* 1932. júl. 1. 5. l.

⁹⁸ A 14 000/1933. ME sz. rendelet határozta meg a gazda-adósság fogalmát, intézkedett a védetté nyilvánításról. Az ország költségvetésének 1/6-át, 150 millió P-t fordították ennek rendezésére. Számítások szerint a 10—50 kat.

Az *Ujság* már 1932. szeptember 18-án felrótta, hogy a „heti három-napi munka és harmadrész teljesítőképességgel dolgozó ipar gyűlölet és irigység tárgya”, s „kitartóan elkövetnek mindent, hogy az ipar ne adhasson munkával kenyeret”. A liberális ellenzék azt követelte, hogy a kormány a gazdákéval azonos elbánásban részesítse a kiskereskedelmet és a kisipart, s számukra is adjon haladékokat, vagy teljesen törölje el adósságaikat. Még 1933. október 25-én egy viharos rendkívüli közgyűlésen, amelyen Huszár főpolgármester csak az ügyrendhez való hozzászólás címén engedte beszélni Fábiánt, az kifejtette, hogy „a polgári társadalom egy részét, a gazdákat, az egész ország adófizető lakosságának a pénzén szanálják”. Ezért „a városi polgárság legalább annyit elvárhat a kormánytól, hogy a kormány legalább azt az adókedvezményt, melyet megad a gazdáknak — akik külön kedvezményt kapnak az egész lakosság kárára —, megadja a városi lakosság részére is”. Fábián, a Demokrata Párt hagyományaihoz híven, a kiskereskedők, a kisiparosok, a városi kispolgárság érdekében emelt szót, s tény, hogy ennek terhei a pénzügyi stabilizáció, a válság és a szanálás következtében rendkívüli mértékben megnöttek. Tény az is, hogy volt feszültség a mezőgazdasági és az ipari ágazat között, de nem a gazdák támogatását kellett volna kifogásolnia, hanem azt, hogy a Gömbös kormány a kisparaszti gazdaság helyett az úri közép és nagybirtokot akarta szanálni.

Az ügy azonban nem került le a napirendről, s nemcsak a Demokrata Párt, hanem az ügyvédi kamara és egyéb szervek is követeltek tagjaik számára a gazdákéhoz hasonló adókedvezményt.⁹⁹

Az ellenzék nyomásának engedve a főváros közigazgatási bizottsága végül 1933. november 13-án felterjesztést intézett Imrédy pénzügyminiszterhez, kérve, hogy a kormány „ugyanazokat az adó- és egyéb kedvezményeket, amelyekben az agrártársadalmat részesítette, terjessze ki a fővárosi lakosságnak a szabadfoglalkozású, nevezetesen a lateiner, kereskedő és ipari osztályaira is”.¹⁰⁰

Hasonlóan élesen és kiterjedten tiltakozott az ellenzék ama bejelentés ellen, hogy a kormány a termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek támogatására 1934 folyamán 12 millió pengőt kíván fordítani. A parlament pénzügyi bizottságában Rassay, Fábián,

h. kategória 20,5%-át a 100—1 000 kat. h.-asok 11,0%-át és az 1 000 kat. h. felüliek 17,5%-át nyilvánították védetté. A „gazdavédelem” így az úri birtok védelmévé lett. Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról, 144—146. l.

⁹⁹ *Ujság* 1933. okt. 27. 4. l., okt. 28. vezércikk.

¹⁰⁰ Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Közig. biz. 1933—5479.

Sándor Pál most is, csakúgy mint korábban, tiltakozott a szövetkezetek megerősítése ellen, mert az együtt jár a kisegzisztenciák tönkretételével.¹⁰¹ Balkányi Kálmán az *OMKE* c. lapban jelentette meg több cikkét, amelyek szintén élesen bírálták a kormány szövetkezeti politikáját.¹⁰²

1934 novemberében az ellenzék rendkívüli közgyűlésen követelte a főpolgármestertől és a polgármestertől a kartellek és árdrágító tevékenységük szigorú letörését. „A hivatalos kartellpolitika — állapította meg a Szociáldemokrata Párt és a liberális ellenzék közös előterjesztése — mélyen sérti a munkások, alkalmazottak, tisztviselők, kispolgárok érdekeit és tűrhetetlenné teszi a tömegek életét.”¹⁰³ Nagy ellenzéki tiltakozás fogadta a polgármester rendeletét, amely az inség-segély megváltása címén másfél millió munkanapot kitevő közmunkát kivett a magánvállalkozók kezéből, s ezeket ún. inségmunkásokkal, az ellenzék megfogalmazása szerint „inségbérért” végeztette el.¹⁰⁴

1935—36-ban a Nemzeti Demokrata Párt vezető személyiségei különösen élesen fogalmazták meg bírálatukat a kormány és a főváros gazdasági intézkedéseivel szemben s fejtették ki felfogásukat a kisipar és kiskereskedelem tönkretételéről. Fábíán Béla szerint, amióta itt „állítólag nacionalista kormány van”, vagyis Gömbös fajvédelmi programja érvényesül, csak a kisipar érdekeit sértő törvények, intézkedések születtek. A szövetkezetek támogatásával a kormány intézményesen törekszik a kisipar tönkretételére. Pedig, mint kifejtette, „egy szövetkezet tulajdonképpen előfutárja a kollektív társadalmi rendnek. Ezzel a kollektív társadalmi renddel szemben és a forradalmi gondolatokkal szemben a kisiparos és a kiskereskedő a védő gát”.¹⁰⁵ Vázsonyi János szerint „az ipari munkásság, a kisiparos és a kiskereskedő ma talán csak abban versenyeznek egymással, hogy ki van nehezebb sorsban, ki van proletárabb sorsban, ki van nagyobb nyomorúságban”. Ő szögezte le azt is, hogy nem aktuális már a liberalizmusnak az az ortodox tétele, amely gazdasági téren is a teljes szabadságot, az állam beavatkozásának mellőzését hirdette. „Nem vagyok az ortodox

¹⁰¹ *Esti Kurír* 1934. jún. 8. 1—3. 1. *Ujság* 1934. jún. 10. 2. 1.

¹⁰² Balkányi Kálmán: *Egy kereskedő naplója 1934—1941*. Bp. 1942. 12., 42., 43., 44., 55. l.

¹⁰³ Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1934. nov. 5.

¹⁰⁴ Uo. Közgy. jkv. 1934. okt. 17. 1933-ban, ellenzéki követelésre, a főváros több intézkedést tett a kiskereskedelem, kisipar támogatására, a munkanélküliség csökkentésére, illetve követelte, hogy a kormányintézkedéseket ne alkalmazzák Budapesten. Uo. közgy. jkv. 1933. jan. 20., nov. 13.

¹⁰⁵ *Napló* 1935—39. VIII. köt. 446—447. l. 1936. jún. 4-i ülés.

liberalizmus híve, a gyengébbek érdekében való beavatkozást mindig szükségesnek és hasznosnak tartom” — szögezte le, s ezért azt kívánta, mint egyébként a liberális ellenzék más tagjai is már hosszú évek óta, hogy az állam igenis avatkozzék be a gazdasági életbe, ennek a beavatkozásnak fő iránya azonban egyrészt a kartellek, monopóliumok korlátozása, a szövetkezetek, állami vállalatok likvidálása, másrészt a kisipar, kiskereskedelem határozott támogatása, fejlesztése legyen.¹⁰⁶ Már korábban hangsúlyozták azt is, hogy az állami beavatkozás nem lehet „a mesterségesen uralomra juttatott klikkek”, „a mesterséges többség” ellenőrzése a város gazdálkodása és gazdaságpolitikája felett. Olyan állapotokat kívántak, amelyek között „a polgár csakugyan ura lehet saját magának”.¹⁰⁷

A pénzügyi bizottság vitájában az ellenzék igen élesen kikelt az-ellen, hogy miközben a kormány a fővárostól takarékos gazdálkodást követel, s erre hivatkozva felfüggeszti az autonómiát, a fővárosra kényszerít olyan előnytelen üzleteket, mint a bicskei kastély, a Rácz-fürdő megvásárlása és egyébek.¹⁰⁸ Párkány Frigyes, Rassay pártjának tagja, nemcsak a liberálisok, de a keresztény pártok véleményét is képviselte, amikor kifejtette: a kormány saját deficitjének a fedezésére elvonta a főváros bevételeit. „A diktatúra egyedüli mentségét, a sikert — állapította meg — nem lehet fölfeleznai a főváros diktatórikus gazdálkodásában.”¹⁰⁹

A gazdasági bajok, amelyeket politikaiak is kísértek, kivilágot- tak a pénzügyi bizottság ülésén az 1935-ös költségvetés feletti szavazásban. Ebben a bizottságban, amelyben a többséget — mint egyebütt szintén — a keresztény pártok alkották, a költségvetést összesen *egy* szavazatnyi többséggel tudták elfogadtatni.¹¹⁰

AZ 1935. JÚNIUSI FŐVÁROSI VÁLASZTÁS

A választási előkészületek már 1935 elején megkezdődtek. Ezeknek mintegy részét alkotta Szendy polgármester 1935. január 4-i beiktatása, aki ünnepi beszédében a 20-as évek derekának Ripka

¹⁰⁶ Uo. VIII. köt. 486—489. I. 1936. jún. 4-i ülés.

¹⁰⁷ *Esti Kurír* 1933. máj. 13. I. 1.

¹⁰⁸ *Esti Kurír* 1934. okt. 4. 1—2. I. Balkányi: *Egy kereskedő naplója*, 22—23. I.

¹⁰⁹ *Esti Kurír* 1934. okt. 3. 5. I. Már 1932-ben határozottan tiltakozott a közgyűlés az ellen, hogy a főváros adóbevételeit a kormány mind nagyobb arányban vonta el. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1932. ápr. 20.

¹¹⁰ *Esti Kurír* 1934. okt. 11. 8. I. Lásd még Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1934. nov. 7.

által megütött hangjához tért vissza. Nagy melegséggel méltatta Bárczy István egykori polgármesteri tevékenységét, majd leszögezte: „az egyén önálló tevékenységének lehetőségére alapított gazdálkodási rendszer híve vagyok”. A mindjobban erősödő szélső-jobboldali mozgalmak, korporációs törekvések, de a kommunista befolyás növekedése miatt is sürgette a fiatal generáció életfeltételeinek biztosítását „az egyéni tevékenység alapján álló közgazdasági elgondolás iránya” szerint, nehogy az „a még be nem vált kollektív gazdasági elgondolás” felé tolódjék el. Ellenzéki hallgatósága számára igen rokonszenvesen hangozott az a megállapítása is, hogy további adóemelést nemcsak szükségesnek nem, de a főváros polgárságának terhei miatt, lehetségesnek sem tart.¹¹¹

Szendy fellépése bátorítást adott a liberális ellenzéknek, amely a közigazgatási bizottságban követelte a főváros népművelési bizottsága által gyakorolt cenzúra megszüntetését, mivel az a bemutatásra, előadásra került darabok terén „sokkal szigorúbban kezeli a cenzúrárt, mint maga a rendőrség”; a közgyűlésen a kormánytól rendkívüli, ideiglenes házadómentesség bevezetését, az épületek tatarozására és átalakítására adókedvezményt, az új építkezések anyagi támogatását sürgette.¹¹²

A fővárosi választásokat Gömbös igen jó taktikával, közvetlenül az országgyűlési választások utánra tűzte ki: 1935. június 2- és 3-ára. A liberális ellenzék világosan látta, mi volt ezzel a célja. Gömbös, az *Esti Kurír* szerint, úgy hitte, hogy az országgyűlési választások mind anyagilag, mind egyéb téren teljesen kimerítettek az ellenzékét, s így minden nagyobb nehézség nélkül „lerohanhatja” majd a fővárost.¹¹³ Meg akarta ismételni választási sikerét, hiszen az 1935 márciusi országgyűlési választások során Budapesten a Nemzeti Egység Pártja, ha minimálisan is, de megelőzte Wolffékat (64 818 : 64 180 szavazat). Ugyanakkor a Szabadelvű és a Nemzeti Demokrata Párt együttesen 47 050 voksot szerzett, a Szociáldemokrata Párt szavazóinak száma viszont csökkent. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt pedig a fővárosban csupán 1 584 szavazatot kapott.¹¹⁴ Korábban országgyűlési választás során

¹¹¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1935. jan. 4.

¹¹² Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Közig. biz. 1935—5. (A bizottság 1935. jan. 14-i ülése.) Uo. Közgy. jkv. 1935. febr. 27. *Esti Kurír* 1935. febr. 24. 1. 1. Ez a követelés szerepelt már azon a vígadói gyűlésen is, amelyet 1934 elején a Nemzeti Demokrata Párt hívott össze: Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1934. márc. 21.

¹¹³ *Esti Kurír* 1935. ápr. 19. 1—2. 1.

¹¹⁴ *Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának évkönyve 1936.* Bp. 1936. 155. 1.

ilyen fővárosi sikert egyetlen alkalommal sem ért el a kormánypárt.

Rassay a liberális ellenzék megbízásából a fővárosi választások előtt tárgyalásokat kezdett Sipócczel, valamint Kozma Jenővel, s a következőket adta elő: rendkívüli közgyűlést fognak kérni az 1930. évi választói névjegyzék kiigazítása, valamint a boletta-rendszer eltörlése érdekében. A boletta-rendszer azt jelentette, hogy a szavazó polgár, amikor jelöltjének ajánlási ívét aláírta, egyben szavazójegyének egy szelvényét rá kellett hogy ragassza az ajánlási ívre. Ezt az eljárást, amely sok visszaélés forrása volt, — az ellenzék határozott tiltakozása ellenére — az 1930-as fővárosi törvény vezette be.

Az ellenzék akkor hajlandó elállni a rendkívüli közgyűlés összehívásától, mondotta Rassay, ha garanciát kap, hogy a főváros 20 millió pengős beruházási kölcsönét még a régi közgyűlés letárgyalja, a választói névjegyzéket pedig a felosztatás előtt kiigazítják. Kozma „indokoltnak és lojálisnak” tartotta s ezért támogatta ezeket a kívánásokat. Az eredmény az lett, hogy a rendkívüli közgyűlés elmaradt, a pénzügyi bizottság még április első felében letárgyalta a kölcsön ügyét, a boletta-rendszer azonban továbbra is megmaradt, noha eltörlését a közigazgatási bizottság feliratban kérte a kormánytól.¹¹⁵ A liberális ellenzék követeléseit tehát a városvezetés „hivatalos” képviselői méltányolták, támogatták, a kormány azonban akkor is elutasította őket, amikor már közgyűlési, bizottsági határozat és felterjesztés formájában kerültek eléje.

Az ellenzék rákényszerült arra, hogy minden lehető eszközzel gátolni próbálja a kormánypárt fővárosi előnyomulását. Így, a választási agitáció kellős közepén az *Esti Kurir* szenzációs cikket hozott a Nemzeti Egység Pártja kőszegi párttitkáráról, aki nem volt más, mint a liberálisok elleni több bombamerénylet egyik szervezője és kivitelezője, a 20-as években igen jól ismert különítményes „ébredő” figura. Bródy Ernő pedig a Vásárpénztár vezetősége ellen indított perben meglepő részletekkel szolgált egyes prominens kormánypárti városatyák tevékenységéről, anyagi manipulációról.¹¹⁶

A választások alkalmával már csak 108 városatyá megválasztására került sor; számuk az 1930-i 150-ról alaposan lecsökkent. Ez önmagában is korlátozta a liberálisok lehetőségeit, amelyek különben sem voltak kedvezőek. Az *Ujság* 1935. április 19-i számának

¹¹⁵ *Esti Kurir* 1935. márc. 30. 3. l., ápr. 11. 11. l., ápr. 16. 1—2. és 3. l.

¹¹⁶ *Esti Kurir* 1935. ápr. 4. 5—6. l., ápr. 6. 5. l.

Rovás c. rovata így inkább óhajt, semmint lehetőséget fogalmazott meg, amikor azt írta: a fővárosban az ellenzéknek sokkal jobb pozíciót kell szereznie, mint országos viszonylatban, a parlamentben lehetséges. Az ellenzék táborából hiányzó s a választás idején különösen fontos kohéziós erőt a Gömbös—Marton-féle pártszervezés pótolta, kívülről kényszerítve összefogásra a szabadelvűeket és a demokratákat. Rassay és Vázsonyi János most félretették kisebb-nagyobb ellentéteiket, együtt indultak, közös választási agitációt folytattak. Kijelentették, hogy szívesen vennék olyan „baloldali koalíció” kialakulását, amely egyesítené a polgári és a szociáldemokrata ellenzékét.¹¹⁷ Rassay, aki korábban ellene volt az általa túlságosan radikálisnak ítélt, nagyrészt októbristákból álló Kossuth-párttal való együttműködésnek, most vállalta az egységfrontot velük is, s erre Rupert szintén hajlandónak mutatkozott. Pedig Ruperték a blokkba magukkal hozták Bajcsy Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártját is, amellyel az országgyűlési választásra koalícióban tömörültek.¹¹⁸

A teljes ellenzéki egységfront kibontakozását azonban szükség-szerűen neheztelte a jelölő listák összeállítására. Itt ugyanis a legéle-
sebb viták bontakoztak ki akörül, ki legyen a listavezető, melyik párt embere hányadik helyre kerüljön, milyenek legyenek az arányok az egyes pártok között.¹¹⁹

Április végére „Egyesült polgári ellenzék” névvel mégis létrejött a koalíció, vagyis a választásra szóló megegyezés, ami lehetővé tette, hogy a liberális ellenzék egységesen induljon. Ez a koalíció egyesítette a Rassay-pártot, Bajcsy Zsilinszky és Rupert pártszövetségét, valamint a Payr Hugó vezette csoportot. Nagy Lajos „magyar polgári blokk”-ja azokban a kerületekben, ahol sikerre számíthatott, önállóan lépett fel.¹²⁰ Az „Egyesült polgári ellenzék” plakátjai — az *Esti Kurír* 1935. május 10-i tudósítása szerint — ekkor már megjelentek Budapest utcáin.

Az „Egyesült polgári ellenzék” azonban nem volt teljes, mivel a Kossuth-párt néhány vezető személyisége, így Nagy Vince, elhibázott lépésnek tekintette a Rassayval való együttműködést, és tiltakozásul, de kifejezésre juttatva a jelölések körüli elégedetlenségét is, lemondott ügyvezető elnöki tisztéről.¹²¹ A Szociáldemokrata

¹¹⁷ *Ujság* 1935. ápr. 18. 4. l., ápr. 19. 1. és 2. l., ápr. 21. 2. l., ápr. 25. 6. l. *Esti Kurír* 1935. ápr. 26. 2. l.

¹¹⁸ *Ujság* 1935. ápr. 26. 1. l. Lásd még az 1935. ápr. 16-i szám 2. lapját. Nagy 173., 188. l. Elírás következtében 1935 helyett 1938-ról beszél.

¹¹⁹ *Ujság* 1935. máj. 10. 3. l., máj. 12. 3. l.

¹²⁰ *Ujság* 1935. ápr. 28. 2. l., máj. 19. vezércikk. *Esti Kurír* 1935. máj. 12. 1. l.

¹²¹ *Ujság* 1935. máj. 1. 2. l.

Párt helyeselte és támogatta a csoportosulást, maga azonban nem csatlakozott hozzá.¹²²

Fontos jelenség, hogy Bethlen kormányzása idején Rassay még lehetségesnek tartott valamiféle kompromisszumot a kormánnyal, s ezért kész volt elutasítani a demokratákkal, a Kossuth-párttal való szövetkezést. Gömbös kormányra kerülése után azonban egyértelműen szembefordult a kormánnyal, s így a természetes partnerekkel való együttműködést kereste. Érdeemes megemlíteni azt is, hogy Vázsonyi Vilmos halála s az általános politikai viszonyok változása után a Szociáldemokrata Párt többé nem volt hajlandó olyan szoros együttműködésre a demokratákkal, a liberális ellenzékkel, amilyenre a 20-as években — bár a későbbiekben is sok közös akciót szerveztek.

Gömbös pártja óriási apparátussal, hatalmas anyagi lehetőségekkel vetette bele magát a választásokba. Legfontosabb, május 24-i gyűlésüket a Nemzeti Lovardában tartották, s ez, mint Antal István jellemezte, „hitleri méretű” volt. Hozzátehetjük, nemcsak a mérete, de tartalma, stílusa is ilyen volt.¹²³

Az ellenzékre nehezedő kormánypárti nyomás a választási adminisztráció területén talán még a korábbinál is erősebbnek mutatkozott. A szavazójegyeket, a bolettákat késve vagy egyáltalán nem kézbesítették ki, az ellenzéki szavazóktól pedig hatalmas felárakkal igyekeztek azokat megvásárolni a Nemzeti Egység Pártja „élharcosai”.

A kormánypárt, az *Esti Kurir* szerint, egész „boletta börsét” szervezett, mivel így növelhette ajánlásai számát, s gyengíthette az ellenzékét. Ellenzéki vélemény szerint mintegy 50 000 boletta került illetéktelen, zömmel kormánypárti kezekbe.¹²⁴ A szabványár, amelyet a választópolgárnak az előírások szerint a bolettáért fizetnie kellett, 30 pengő volt, eléggé tekintélyes összeg ahhoz, hogy gondot okozzon szegényebb társadalmi rétegek tagjainak. Az ellenzéki választási szövetség létrehozásának egyik indítéka is az volt, hogy ne csináljanak egymásnak konkurenciát a bolettavásárlással. Bevett szokás volt, hogy a bolettavételhez szükséges összeget az egyes pártok biztosították szavazóiknak.¹²⁵

Hasonlóan régi hagyomány volt, hogy az ellenzéki ajánlásokat a választási biztosok nem fogadták el, egy részüket megújították. Ez történt például a XII., XIII. kerületben és egyebütt. A kor-

¹²² *Ujság* 1935. ápr. 21. 2. l.

¹²³ Antal 707–708. l., Wolff 95. l.

¹²⁴ *Esti Kurir* 1935. máj. 16. 1–2., 3. l., máj. 17. 1–2. l., máj. 18. 1–2. l., máj. 19. 4. l.

¹²⁵ *Ujság* 1935. ápr. 26. 1. l.

mánypárt vagy a Wolff-párt ajánlási ívei azonban, sajátos módon, nem estek kifogás alá.¹²⁶

Mindezek alapján az *Ujság* 1935. április 18-i vezércikke óvta a fővárosi polgárságot, annak ellenzéki részét, nehogy túlzott illúziókat tápláljon lehetőségeiről. „A főváros mai alkotmánya — írta a lap — eleve gondoskodik arról, hogy a hatalmi helyzet ne változhassék a városházán s csak arról lehet szó, hogy nem a hatalom lényegében, legfeljebb szerkezetében történik némi változás.”

Az egyesült ellenzék első nagyszabású közös gyűlését az Erzsébetvárosi Demokrata Körben tartotta 1935. május 12-én. Magyar Miklós, Bródy Ernő, Rupert Rezső, Dénes Lajos felszólalásai után Rassay Károly egészítette ki programjukat, követelve Budapest idegenforgalmának fellendítését, ami a 30-as években általános igény volt, a tisztviselői fizetések rendezését, a fiatal generáció elhelyezkedési lehetőségének megteremtését, olyan gazdasági-szociális intézkedéseket, amelyek a kispolgári és az alsóbb polgári rétegek életviszonyait javítják. „Nekünk — mondotta — nem kenyérkereseti forrás a mandátum, mi ideáljainkért küzdünk.”¹²⁷

Külön összehívott gyűlésen reagált az egyesült ellenzék Gömbös pártjának említett lovardai nagygyűlésére, amelyen a miniszterelnök goromba és durva hangú kirohanást intézett az ellenzék ellen. Cirkuszi mutatványosoknak, vadházasságban élőknek titulálta őket a különböző ellenzéki csoportok együttes fellépése miatt. Ennek az ellenzéki gyűlésnek egyik szónoka volt gróf Apponyi György, Apponyi Albert fia is, aki a választásokon Rassay párt-híveként indult. Csatlakozása kiszélesítette az ellenzék társadalmi kapcsolatait, az Apponyi név révén növelte népszerűségét, tekintélyét. Apponyi Gömbös politikájának célját diktatúra megvalósításában látta, s éppen ezért rendkívüli fontosságot tulajdonított a fővárosi választásoknak, az ott kialakuló politikai erőviszonyoknak: „amíg a főváros független — mondotta —, addig teljes és tökéletes Gömbös-diktatúrát nem lehet gyakorolni”. Rassay megítélése szerint Gömbös kirohanásait az váltotta ki, hogy veszélyt látott az egységes ellenzéki fellépésben.¹²⁸

Gömbösnek azonban komolyabb aggodalomra csak akkor lett volna oka, ha a fővárosi adminisztráció, a választási apparátus „fellázad”, szembefordul a Nemzeti Egység Pártja diktálta követelményekkel, ha a Szociáldemokrata Párt szintén csatlakozik a blokkhoz, ha támogatja azt Wolff is, vagyis, ha teljesen egységes tömb kerül szembe a kormánypárttal.

¹²⁶ *Esti Kurír* 1935. máj. 17. 1—2. l., máj. 24. 5. l., máj. 30. 3. l.

¹²⁷ *Esti Kurír* 1935. máj. 14. 4. l.

¹²⁸ *Esti Kurír* 1935. máj. 28. 9. l.

A fővárosban 292 946 lakosnak volt választójoga, de mindössze 225 249-en éltek ezzel a jogukkal. Szavazataikból még érvénytelenítettek 6 987-et, így az elfogadott szavazatokból az egyes pártok a következőképpen részesültek: Keresztény Községi Párt, vagyis Wolff 59 201, Nemzeti Egység Pártja 55 639, Szociáldemokrata párt 48 600, egyesült polgári ellenzék 42 741. A többi kisebb csoport, köztük Friedrich keresztény ellenzéke, a külön induló Ripka-párt stb. csak minimális, néhány száz vagy legjobb esetben néhány ezer szavazathoz jutott.¹²⁹

A legelső s talán legfontosabb következtetés, amelyet a választási eredményből levonhatunk, az, hogy a budapesti polgárság konzervatív szárnya nem volt hajlandó olyan mértékben csatlakozni Gömböshöz, ahogyan azt a miniszterelnök remélte. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Gömbös új, modern, erősen fasiszta jellegű programja és módszere elriasztotta az egyébként jobboldali, ellenforradalmi, de konzervatív beállítottságú polgári köröket. Ezek tehát Wolffra szavaztak, őt támogatták. Gömbös új típusú és Wolff konzervatív pártja mellett más jelentős kormánytámogató polgári párt nem volt már a fővárosban 1935-ben. Ripka csak az I. kerületben indult, s ereje szinte semmi sem volt. Ha az egyesült ellenzék listájára szavazók száma az 1930-i adatokhoz mérve csökkent is, mégis a nagy és sokoldalú nyomás ellenére elég jelentős pozíciót sikerült megtartaniuk.

A 108 mandátum végül is így oszlott meg: Wolffék 33, kormánypárt 29, egyesült ellenzék 18, szociáldemokraták 21, kisebb pártok és pártonkívüliek 7. Csakhogy a választott tagokkal szemben részben a kormánypárt, de nagyjából a Wolff-párt befolyását erősítette a 19 érdekképviseleti küldött, valamint a 31 örökös tag. Ez utóbbiak közül 15 a Keresztény Párthoz, 13 a Nemzeti Egység Pártjához tartozott, a polgári liberális ellenzékét viszont 1933. december 20-a óta egyedül Rassay képviselte.¹³⁰

Végül tehát, mint az *Ujság* 1935. június 5-i választási mérlege helyesen állapította meg, a kormánypárti többség biztosítása most sem sikerült a városházán. Wolff megtartotta korábbi pozícióját, noha az már gyengébb volt, mint Ripka idején.¹³¹

Miért foglalkozunk ilyen hosszasan az 1935-ös választással és eredményével? Két ok miatt. Először azért, mert Gömbös miniszter-

¹²⁹ Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Évkönyve 1939. Bp. 1939. 166. l. Wolff 96. l.

¹³⁰ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1935. jún. 25. Wolff 96. l. *Új Budapest* 1935. jún. 29. 1. l.

¹³¹ Lásd még *Ujság* 1935. jún. 5. 7. l.

elnöksége a magyar politikai életben igen jelentős változásoknak részben kifejezője, részben elindítója volt. Pártszervezési akciója, a Nemzeti Egység Pártja felépítésére, funkciójára vonatkozó elképzelései gyökeresen eltértek a korábbiaktól. Új fővárosi törvénye az autonómiát sokkal szűkebb korlátok közé szorította, mint az 1930-i törvény. Mindezek ellenére sem sikerült többségi párttá tennie a kormánypártot, s ennek jelentőségét hiba lenne alábecsülni. Még akkor is, ha világosan látjuk, hogy nem egy liberális, haladó polgári, esetleg baloldali ellenzéki ellenállás buktatta meg — bár ez is belejátszott —, hanem jórészt az a keresztény-nemzeti-konzervatív ellenforradalmi felfogás, amely a 30-as évek közepén „divatossá vált” náci mintájú törekvéseket elutasította. Látni kell azonban azt is, hogy a válságot követő politikai és orientációs változások a jobboldalnak, a Gömbös-típusú politikusoknak kedveztek. Olyan sikert, mint Gömbös, eladdig nem ért el a kormánypárt Budapesten.

Másodszor részletesebben kellett szólnunk e közgyűlés létrejöttének körülményeiről azért is, mert 1945-ig ez volt az utolsó választott törvényhatóság a főváros élén.

Az egyesült ellenzék városatyáinak névlistája tükrözi azt az eltolódást, amely lényegében véve már a 20-as évek második felétől kezdve megindult a demokraták kárára és Rassayék javára. Az ismert, de részben kiöregedett, politikai hatékonyságukat veszített demokrata városatyák egy részét hiába keressük. Több a Rassay-párti, sőt, a Rassay vonalán bejött új ember, noha — a tradícióknak megfelelően — az egyesült ellenzék a legtöbb szavazatot a főváros V., VI., VII., és VIII. kerületében kapta. A 18 polgári liberális városatya a következő volt: Pfeiffer Ignác, Vörösváry Miklós, Láng Lajos, Szegő Béla, Gál Jenő, Párkány Frigyes, Vázsonyi János, Bródy Ernő, Pollatschek Elemér, Rupert Rezső, Magyar Miklós, Fábíán Béla, Vitéz Aladár, Diószeghy János, Payr Hugó, Kabakovits József, Boros László, Apponyi György.¹³²

A választások lezajlása után Rassay pártjának, a Nemzeti Szabadelvű Pártnak a választmánya, valamint az ekkor megválasztott új városi képviselők (Apponyi, Boros, Bródy, Diószeghy, Kabakovits, Nagy Andor, Párkány, Pfeiffer, Pollatschek, Szegő) a kerületi pártvezetőkkel együtt úgy határoztak, hogy a párt nevét megváltoztatják, s ezentúl Polgári Szabadságpárt néven működnek tovább. Úgy vélték, ez a név jobban kifejezi fő törekvéseiket: a

¹³² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1935. jún. 25. *Új Budapest* 1935. jún. 29. 1. l. *Ujság* 1935. jún. 5—7. l. Ide kell még számítani az örökös tagok és az érdekképviseleti szervek 1—1 liberális képviselőjét. Rassay „örökös tag”-ként volt városatya.

polgárság gazdasági és politikai szabadságjogainak megvédését a központi kormányhatalom diktatórikus törekvéseivel szemben.¹³³

Értekezletet tartottak Wolffék és a kormánypárt is, ahol a miniszterelnök, Wolff, Sipőcz és Zsitvay Tibor abban állapodtak meg, hogy a két párt a fővárosban együttműködik.¹³⁴

A választásokat értékelték, s a főváros és a gömbösi törekvések közötti distanciát emelték ki Sipőcz szavai az új törvényhatóság 1935. június 27-i közgyűlésén: „A magyar életet nem lehet elszigetelni a kor új eszmeáramlataitól, de a magyar léleknek önmagából kell kitermelnie azokat a gondolatokat — szögezte le —, amelyek az ősi alkotmány szelleméből fakadnak. Éppen az a hivatása a fővárosnak, mint az ország szellemi központjának, hogy ezeket az eszmeáramlatokat átszűrje a maga bölcsességének, tapasztalatának, kultúrájának szűrőjén.”

Elhatárolta magát a Nemzeti Egység Pártja „újító szellemétől” a polgármesteri tisztet továbbra is betöltő Szendy, hangsúlyozva, hogy „a nemes értelemben vett polgári konzervativizmus” híve.

A fővárosi szakbizottságok megalakítása nem ment zökkenő nélkül. A közgyűlési tárgyalás előtt ugyanis, mint Gál Jenő sérelmezte, „a nagy-pártok értekezletet tartottak, melyen a tagsági helyeket maguk között felosztották”. Ezt és a választás menetét kifogásolva, panasszal fordult a közigazgatási bírósághoz, majd elutasítása után a Belügyminisztériumhoz, természetesen eredménytelenül.¹³⁵ Gál Jenő panasza nagyobb részt taktikai lépés volt, kisebb részben talán bizonyos demokrata párti sérelmek születtek, hiszen az ellenzék végül helyet kapott a szakbizottságokban. Teljesen megalapozott volt Klár Zoltánnak, a Szabad Polgári Párt vezetőjének reklamációja, aki hiába hivatkozott arra, hogy „a baloldali pártok, melyek részt vettek a pártközi értekezleteken”, önállóan indultak és jöttek be a választásokon, mégis egyetlen szakbizottsági helyet sem juttattak nekik.¹³⁶ Ez azonban nem a liberális ellenzékieknek, hanem sokkal inkább a kormánypárton és Wolffékon múlt.

Ismét bekerült az ellenzék a fővárosi üzemek élén álló választmányok legnagyobb részébe is (Elektromos Művek, Gázművek, Hirdető Vállalat stb.), ahol a hat bizottsági hely közül egyet sikerült megszerezniük.

¹³³ *Ujság* 1935. jún. 5. 7. 1. Ezek a névsorok nem teljesen pontosak: a 18 helyre 19 nevet közölnek. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Vázsonyi Jánost is feltüntetik, aki megválasztása után lemondott.

¹³⁴ Wolff 96. 1.

¹³⁵ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1935. jún. 28., júl. 28., 1936. jún. 17.

¹³⁶ Uo. Közgy. jkv. 1935. júl. 28.

1935. október 23-án, sajátos körülmények között választották meg a törvényhatóság központi választmányát. A kötelező lajstromos választáson most egyetlen lajstromot állítottak, amelyben valamennyi párt részt vett, tehát az ellenzék nem indult külön. Ennek összeállítását szintén pártközi értekezletek előzték meg, s ezek eredményeként a 24 választmányi tagsági helyből három jutott a Rassay vezette ellenzéknek.¹³⁷

Mindezek alapján módunk van most már némiképpen folyamatában is áttekinteni az 1930-i, 1934-i fővárosi törvények, majd az 1935-i választás következményeit. Ennek során első helyen azt kell megállapítanunk, hogy igen nagy mértékben csökkent a főváros autonómiája a központi kormányhatalom javára: gazdasági ellenőrzés, főpolgármester és polgármester kinevezése, közgyűlési jogkör átruházása szűkebb testületekre stb. Az autonómia korlátozása, formálissá tétele nemcsak a közgyűlés és az igen jelentős közigazgatási bizottság létét, tevékenységét degradálta, hanem azoknak az új szervezeteknek jelentőségét is, amelyeket a kormányhatalom kreált. A lényeges döntések fóruma ugyanis nem is annyira a szűk kis bizottságokra, hanem az azoknál még szűkebb, a politikai taktikázásnak és játéknak, valamint az egyéni érdek szeszélyeinek még inkább kiszolgáltatott és a törvényhatósági kereteken teljesen kívül álló területekre, így a pártközi értekezletekre helyeződött át.

A törvényes korlátozásokat kiegészítették a kormánytól jött további bizalmas kívánságok és közlések, mint például Kozma belügyminiszternek 1935. május 14-én, az országgyűlési választások után Sipőcz főpolgármesterhez intézett levele. „Külön kérem Méltóságodat — írja ebben —, szíveskedjék befolyását olyan irányba is érvényesíteni, hogy a törvényhatósági bizottsági közgyűlésen külpolitikai vagy nemzetközi gazdasági szakkérdések tárgyalásra ne kerüljenek”, — mivel az ezekhez szükséges ismeretekkel csak a kormány rendelkezik.¹³⁸ Kül- vagy általános politikai kérdések taglalását azonban még a szűkebb bizottságokban, például a közigazgatási bizottságban sem tartotta kívánatosnak. Sipőcz igyekezett is érvényt szerezni a bizalmas kérésnek, de mint 1936. szeptember 3-án írt válaszából kitűnt, nem sok sikerrel, mivel az ellenzék „a kritikát és politikát” roppant ügyesen, burkoltan szövi bele mondanivalójába.¹³⁹ Ennek ellenére tény, hogy a politikai kérdések szinte teljesen kiszorultak az ülésekről, s a jegyzőkönyvek így aligha adhatnak hű képet a főváros tényleges politikai problémáiról, ellentéteiről.

¹³⁷ Uo. Közgy. jkv. 1935. okt. 23.

¹³⁸ Uo. Polg. m. eln. biz. 1935—68.

¹³⁹ Uo. Főpolg. m. biz. 1936—1825., 1937—26.

Az elkieseredés, amely a polgári ellenzék egyes képviselőiben mindezek miatt egyre növekedett, ritkán nyert kifejezést olyan feltűnő módon, mint Vázsonyi János esetében. Vázsonyi János ugyanis, akitől valamikor a régi demokraták azt várták, hogy folytatja apja művét, 1935. szeptember 20-án lemondott fővárosi mandátumáról, a városatyai méltóságról. Megítélése szerint az adott erőviszonyok s a jelen kormányzati politika miatt a fővárosban az egész ellenzéki tevékenység céltalan és reménytelen. „A képviselőházi működést is kilátástalannak tartja a mai álparlamentáris rendszernél” — írta az *Esti Kurír* 1935. szeptember 21-i riportja —, de ott a mentelmi jog védelme alatt legalább messzire hangzóan lehet tiltakozni a kétségbeejtő állapotok ellen. Vázsonyi lépését ellenzéki körökben nem helyeselték, mert pozíciófeladásnak értékelték: „... Ha a Vázsonyi János példáját mindenki követné — írta az *Ujság* 1935. szeptember 21-én —, a hatalmon levők fáklásmenettel ünnepelnék az ellenzékét.”¹⁴⁰

Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy Gál Jenő október 2-án azt indítványozta a közgyűlésnek, nevezzenek el utcát Vázsonyi Vilmosról, megörökítendő fővárosi tevékenységének emlékét. Wolff ezt azzal vetette le a napirendről, hogy elfogadtatta saját indítványát, amely szerint a kérdést Vázsonyi halálának 10. évfordulóján veszik majd elő. Az évforduló azonban már régen elmúlt, amikor 1937 januárjában Gál Jenő ismételten hiába állt elő javaslatával: nem lett belőle semmi.¹⁴¹

A LIBERÁLIS PÁRTOK A SZÉLSŐJOBBDAL ELLEN

A liberálisok számára, korlátozott lehetőségeik ellenére is, bőségesen nyílt alkalom arra, hogy ellenzéki kritikájukat érvényesítsék. Ilyen alkalom volt, hogy a főpolgármester, de a polgármester is, meghirdette a gazdasági élet fellendítésének, az életviszonyok javításának programját. 1935-ben, de főként 1936-tól azonban csak szaporodott a fővárosi alkalmazottak elbocsátása, ami furcsa ellentmondásban állt azzal, hogy a közigazgatás javítása érdekében viszont 1937 tavaszától több új állást is létesítettek.¹⁴² Az ellenzék több alkalommal és a legkülönbözőbb lehetőségeket felhasználva követelte a nagyobb építkezések tényleges megindítását, a lakás-építkezések szorgalmazását, a kisbérlők érdekeit tiszteletben tartó lakásrendelet megalkotását, munkaalkalom biztosítását. Az 1936-os

¹⁴⁰ Uo. Közgy. jkv. 1935. okt. 2.

¹⁴¹ Uo. Közgy. jkv. 1937. jan. 27.

¹⁴² Uo. Polg. m. eln. biz. 1936. Uo. Közgy. jkv. 1937. ápr. 21.

költségvetés tárgyalásakor például ismételten sürgették az óbudai Duna-híd építésének megkezdését, amit ugyan még a gazdasági világválság éveiben határoztak el, de azóta sem valósítottak meg.¹⁴³ A lakásépítés és a szükségslakásépítés fellendítése érdekében továbbra is sikra szálltak az adókedvezmény megadása mellett, amit a közgyűlés is támogatott 1937. április 21-én. Az építkezések fellendítésére ki akarták használni a római katolikus világ 1938-i nagy eseményét, a budapesti eucharisztikus kongresszust is, arra hivatkozva, hogy az érkező hatalmas vendégtömeget lehetne először elhelyezni az új lakásokban, s ezek azután a lakosság használatába mennének át.¹⁴⁴

Az építkezések, részben az ellenzék sürgetésére, részben az apparátus munkájának következtében haladtak, ha nem is a kívánt ütemben. Méreteiket, adataikat több kiadvány összefoglalja, így elegendő itt csak emlékeztetni a városi kislakások, bérházak sorára a Lenke úton, a Bécsi úton, a Simor utcában, a gróf Haller (ma Hámán Kató) utcában, a Budaörsi úton; sorra épültek fel a főváros vásárcsarnokai, köztük a krisztinavárosi, bővült néhány kórház és új is épült (Horthy Miklós — ma Tétényi-úti); ezekhez iskolák, gyermekvédő intézmények csatlakoztak. Fejlődött a közlekedés, új utakat nyitottak, bővült a csepeli kikötő, megépült a Feriegyi repülőtér.¹⁴⁵

Ennek ellenére, a fővárosban továbbra is jelentős maradt a munkanélküliség, s ehhez még drágaság is járult. A szociáldemokraták és a liberálisok ezért 1937. június 5-ére rendkívüli közgyűlést hívtak össze — szinte már csak rendkívüli közgyűlések megtartására került sor —, hogy követeljék a kormánytól a fixfizetésűek, heti- és havibéresek kereseti adójának eltörlését, a liszt forgalmi adójának megszüntetését, a létminimum törvényes megállapítását és biztosítását. A megszületett határozat azonban ezekből alig tartalmazott valamit, a kormány pedig még azt sem méltatta figyelemre.

A főváros gazdálkodása, a főváros és a kormány viszonya a választások után talán még többször szerepelt a napirenden, mint korábban. Az ellenzék gyakran kifogásolta, hogy a főváros pénzügyeinek kezelése nem áttekinthető és nem racionális. Wolff is, aki pedig a szüntelenül kirobbanó építkezési és vásárlási botrányokért igen nagy mértékben felelős volt, 1935 végén a kormányra hárította a felelősséget. A főváros anyagi-pénzügyi nehézségeinek okát

¹⁴³ Uo. Közgy. jkv. 1935. okt. 25.

¹⁴⁴ Uo. Közgy. jkv. 1937. ápr. 21., szept. 17.

¹⁴⁵ Gallina Frigyes: *Tíz év története Budapest életében*. Bp. 1930. Kiss összefoglaló táblázatai, Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1935. okt. 2.

abban jelölte meg, hogy „az állam néhány év alatt 35 millió jövedelmet vont el a fővárosból és hogy az állami ágak 21 millióval tartoznak a fővárosnak és üzemeknek”. Ez valóban így volt. A fővárosi követelések részben az adókból befolyó jövedelmek „állami kezelésbe” vételéből, részben a víz-, villany-, gázhasználati díjak, kórházi ápolási költségek stb. be nem fizetéséből keletkeztek.¹⁴⁶ A közgyűlés mindezt üzempolitikai bizottságot állított fel, hogy az dolgozza ki az egységes üzemigazgatás módszereit, tisztázza a fővárosi üzemek és a községi háztartás viszonyával összefüggő kérdéseket, s alakítsa ki egységes árpolitikát — ami az ellenzék régi követelése volt.¹⁴⁷

A főváros gazdálkodását azonban nemcsak az ellenzék, mármint annak liberális szárnya bírálta, de a kormány s a tőle jobbra álló sajtó is, amely a városvezetést, sőt Wolff tevékenységét is gyanakvással figyelte. A szélsőjobboldali sajtó 1936/37-ben többször hozott leleplező cikkeket a segélyek körüli fővárosi panamákról, a jótékonyági akcióban részt vevőkről szerzett adatokat pedig antiszemita uszításra használta fel.¹⁴⁸

Bethlen István lapja, a *8 Órai Újság* viszont arról számolt be 1936. január 15-én, hogy egyes fővárosi adóhivatalokban kedvezőbb elbánásban részesítik azokat, akik oda NEP jelvénnyel lépnek be adóbevallás vagy adófizetés céljából. Egy élelmes férfi, mint a riporter igen hatásosan előadta, már azzal foglalkozik a IX. kerületi adóhivatal kapualjában, hogy 50 fillérért kölcsönzi a Nemzeti Egység Pártja jelvényeit. Gömbös miniszterelnöki irodája felháborodott hangon javasolta a polgármesternek sajtóper megindítását rágalmazás címén, — Szendy azonban jobbnak látta nem firtatni az ügyet, mert a vizsgálat az újságot igazolta.¹⁴⁹

A főváros szanálására vonatkozó törvény hatálya 1936. június 2-án lejárt. Mint a szanálás értékelése kapcsán a június 10-i közgyűlés megállapította, az akció nem járt olyan eredménnyel, amely arányban állt volna az egyidejűleg kirótt gazdasági terhekkel és politikai jogfosztással. A szanálás az ellenzék szerint elsősorban áremelést, elbocsátásokat, valamint az autonómia mélyreható korlátozását eredményezte.¹⁵⁰

¹⁴⁶ *Gazdasági Világ* 1935. dec. 13. 1—2. 1.

¹⁴⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1935. nov. 29.

¹⁴⁸ *Új Magyarország* 1937. jan. 24. 4. 1. Az ezt követő sajtóvitára, valamint fővárosi vizsgálatra: *Esti Kurír* 1937. jan. 20. 3. 1. *8 Órai Újság* 1937. jan. 26. 7. 1. *Magyarország* 1937. jan. 29. 11. 1. Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1937—4. A szegény-segélyek körüli korábbi visszaélésre: Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1935—176.

¹⁴⁹ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1936—119.

¹⁵⁰ Lásd még: *Magyarország Évkönyve* 1936. 418—419. 1.

Mind az ellenzék, mind a Wolff-párt úgy vélte, hogy a szanálási törvény hatályon kívül helyezésével, a szanálás végrehajtásával megszűnnek az autonómia működését korlátozó intézkedések. Ez bizonyos mértékig hozzájárult ahhoz, hogy Wolffék nem támogatták a liberálisok és a szociáldemokraták követeléseit a további tennivalókra nézve. De a valóságban a szanálási törvény lejárt a különböző pártok reményei ellenére, az 1934-es törvény alapján a kormány és a belügyminiszter továbbra is a leghatározottabban beavatkozott a főváros ügyeibe, s megváltoztatott még olyan határozatokat is, amelyek például a főváros és környékének közlekedésére, a közlekedési útvonalakra vonatkoztak.¹⁵¹ Később, már Imrédy miniszterelnöksége idején, ismét megtörtént, hogy a főváros közgyűlése kénytelen volt a közigazgatási bírósághoz fellebbezni hasonló okból. A belügyminiszter ugyanis 1937 decemberében a közszállítások odaítélése ügyében korlátozni kívánta a polgármester döntési jogát, s a felülvizsgálat jogát — a közgyűlési határozat ellenére — a belügyminisztériumnak kívánta fenntartani.¹⁵²

Az 1930-as évek második felének általános politikai változásai, a jobbratolódás folyamata, a nemzetiszocialista, nyilas mozgalom erőteljes jelentkezése, az ún. zsidótörvények a főváros életében jelentős változásokat hoztak. Ezeket kiegészítette, hogy 1936—1937 folyamán több haláleset következettben igen jelentős személyi változások is történtek. Gömbös halála a Nemzeti Egység Pártja egész tevékenységét, de főként annak fővárosi működését mélyrehatóan érintette, s a kormánypárt budapesti szereplését megváltoztatta. Wolff Károly, Liber Endre, Buzáth János, Tabódy Tibor, majd Sipőcz halála új garnitúrát állított a főváros élére. Sok változás történt az ellenzék soraiban is: Baracs Marcel, Glückstahl Samu, Pakots József, Sándor Pál halálozott el a 30-as évek első felében. Később pedig a kényszerű emigráció apasztotta az ellenzéki politikusok számát (Vámbéry Rusztem, Boros László, az *Esti Kurir* felelős szerkesztője stb.).

Mindez olyan körülmények között ment végbe, amelyek némileg hasonlatosak voltak a Bethlen bukását követő időkhöz. Akkor Károlyi követte Bethlent, átmenetileg, hogy végül Gömbös vegye át a kormányt. Most a gömbösi „reformhullám” után Darányi Kálmán hozta a mérsékletet, az újításokkal, változásokkal szemben a „hétköznapi szürkeségét”, de csak rövid időre, mert utóda hamarosan Imrédy lett. A hasonlatosságokat különbözőségek kísérték: a 30-as évek változásai, a jobboldal belső és nemzetközi

¹⁵¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1937. jan. 13.

¹⁵² Uo. Közgy. jkv. 1938. jún. 22., 1939. ápr. 26.

megerősödése határozta meg a kormányváltások jellegét, s az olyan „visszalépések” is, mint Darányi kinevezése, már egy megváltozott alapról történtek, amelyeknél az előzményeket megtagadni, semmivé tenni már nem lehetett.

Az országos politika fordulatai — ez ismét a 30-as évek sajátja — egyben a főváros vezetésében is változást hoztak, az új miniszterelnököt új főpolgármester követte. 1937 februárjában Karafiáth Jenő nyugalmazott vallás- és közoktatásügyi miniszter foglalta el a főpolgármesteri széket. Az 1937. február 17-i ünnepélyes beiktatáson megjelent Darányi Kálmán miniszterelnök, minisztereknek és a Nemzeti Egység Pártja országos vezetőinek kíséretében. Ez ismét az új jelenségek sorába tartozott: korábban ilyen díszkíséretet nem kaptak a főpolgármesterek, hiszen kormány, kormánypárt és főpolgármester viszonya sem volt ilyen szoros. Karafiáth a város minden politikai irányzatát arra szólította fel, „álljon sorompóba közös ideálunkért: az önkormányzat áldásos tisztaságából fakadó eleven nemzeti erők teljes és tökéletes diadaláért”. Békességet, megértést, „az ellentétek kiegyenlítését” hirdette meg. Darányi nyomán „megértő és áldozatos munkát kért a nemzet összességétől, kockázatos, szélsőséges kísérleteknek többé ki nem tehető sorsunk jobbrafordítása érdekében”.

A harmónia azonban hiányzott a fővárosban, Karafiáth és Szendy között sem volt kielégítő. Karafiáth a fővárosi politika formálásában továbbra is igen jelentős szerepet szánt a kormánypártnak, míg Szendy és alpolgármesterei ezt nem tartották szükségesnek, a pártterkezeteken nem jelentek meg. Jellemző epizód: 1937. szeptember 15-én Karafiáth levélben kérte számon Szendy és mások távolmaradását a kormánypárt fővárosi csoportjának üléséről. Szendy viszont a levelet „intézkedést nem igényel” felirattal az irattárba helyeztette.¹⁵³

Szendy a Szent István-évfordulóra rendezett ünnepi közgyűlést is arra használta fel 1938 júniusában, hogy a szentistváni állam-eszme értékelése kapcsán a magyar nemzeti és politikai függetlenséget hangsúlyozza, s az autonómia szükségességét és jogait ezekből az eszmékből eredeztesse.¹⁵⁴

További alkalom volt a kettejük közötti nézeteltérés kimutatására az, hogy a főváros nem gondoskodott Gömbösnek a Kerepesi temetőben levő sírjáról, s annak rendkívül elhanyagolt állapota miatt több jobboldali tiltakozás hangzott el. Szendy még azt sem

¹⁵³ Uo. Polg. m. eln. biz. 1937—181.

¹⁵⁴ Uo. Közgy. jkv. 1938. jún. 2.

tartotta szükségesnek, hogy a számonkérés alkalmával mentegőzzék.¹⁵⁵

Noha a forradalmak alatti szereplés végig bélyegként kísérte a fővárosi alkalmazottakat, ha helyükön egyáltalán megmaradhattak, a 20-as évek elején lezajlott fegyelmik, elbocsátások ügye általánosságban nem került elő egészen 1938-ig. Ekkor Karafiáth kimutatást kér Szendytől mindazokról, akiknek fegyelmijük volt a forradalmak idején tanúsított magatartásuk miatt. A korábbi tisztogatás hatékonyságát, de talán Szendy „nagyvonalúságát” is jelzi, hogy mindössze 14 ilyen alkalmazottról tud számot adni.¹⁵⁶

Ismeretes, hogy 1938-ban, a nyilas és nemzetiszocialista szervezkedés nagyarányú fellendülésének következtében a kormány 3 400. számú rendelete megtiltotta az állami és közigazgatási alkalmazottaknak „a szélsőséges pártokban” való részvételt, a nyilas és nemzetiszocialista párttagságot. A rendelet belügyminiszteri végrehajtási utasítása a tilalmat kiterjesztette a Szociáldemokrata Pártra is. E rendeletet azonban a polgármester olyan módon kezdte végrehajtani, hogy a fővárosi tisztviselőket a kormánypártból is kiléptette, s ezt csak Karafiáth felháborodott tiltakozására szüntette meg.¹⁵⁷

Szendy ekkori s későbbi magatartásából azonban nem szabad túlzott következtetéseket levonni. A fővárosi vezetés és adminisztráció szerkezetében, személyi összetételében ez elszigetelt, noha nem jelentéktelen jelenség maradt. Sajnálatos módon nem láthatunk benne többet, mint ami volt: egyéni megnyilatkozást, egyéni tartózkodást és bizonyos ellenérzést a 30-as évek második felében jelentkező „új jobboldaliság”-gal szemben. Szólni azonban azért kell róla, mert jelzi, hogy ekkor még a viszonyok nem tették lehetővé az ilyen felfogás kifejezésre juttatását.

A 30-as évek második felében a liberális ellenzék továbbra is képviselte a kispolgári tömegek érdekeit, továbbra is bírálta a főpolgármestert, s ahol az szükséges volt, a polgármester tevékenységét, a gazdálkodás módját. A liberális ellenzékhez tartozó politikai csoportok kezdettől fogva élesen és határozottan szembe fordultak a nyilas, nemzetiszocialista mozgalommal, a szélsőjobboldali törekvésekkel, minden kísérlettel, amely a náci példa követésére irányult. A polgári pártok közül egyedül ezek támogattak

¹⁵⁵ Uo. Polg. m. eln. biz. 1937—36. Amikor Gömbösnek emlékművet állítanak, a főváros 10 000 P-t adományoz e célra: Uo. Közgy. jkv. 1938. márc. 30.

¹⁵⁶ Uo. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1938—219.

¹⁵⁷ Uo. Főpolg. m. biz. 1938—224/l. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1938—142. Uo. Polg. m. eln. biz. 1938—175.

ták kezdettől fogva a Szociáldemokrata Párt harcát a politikai szabadságjogok fenntartásáért, kiterjesztéséért, a szélsőjobboldal megfékezéséért. Ebbeli tevékenységük nemcsak a főváros liberális vagy zsidó kispolgári, polgári rétegeinek védelmét szolgálta, hanem az egész társadalomét, az egész országot, s ezért magukra idézték a nemzetiszocialista, nyilas támadások éveken át tartó, nem csökkenő rohamát.

A liberális ellenzék szót emelt az ellen, hogy a főváros apparátusába elsősorban a kormánypárt emberei, a NEP-hez közelállók kerültek be. Apponyi egy 1936 januári közgyűlésen az egész ellenzék nevében felszólította Karafiáthot, hogy a kinevezések során tartsa be a törvényeket, s „mellőzze az igazságtalan, jogfosztó pártszempontot”, hiszen csak a rátermettség és hozzáértés lehet kritérium. „A polgármester úr — fordult Szendyhez — ne adja oda magát politikai jutalmazások eszközévé. Ne tegye lehetővé, hogy bevált, megfelelő érdemes tisztviselők elejtésével politikai kegyencek menedékhelyévé váljanak a főváros lakosságának áldozatkészségéből pártkülönbség nélkül fenntartott intézmények.” Senki előtt nem volt kétséges, hogy Apponyi szavai a teljes igazságot tartalmazzák, de a közgyűlés, amelynek kormánypárti és Wolffpárti többsége az adott kérdésben nagyon is érintett volt, nem kívánta tárgyalni az ügyet.¹⁵⁸

Heves sajtótámadásokkal kísérték azokat az — igaz, csak szórványosan előforduló — eseteket, amikor éppen a politikai vagy gazdasági karrier érdekében valamelyik liberális ellenzéki városatya vált disszidenssé, s csatlakozott a kormánypárthoz, megváltoztatva felekezeti hovatartozását is. Az *Esti Kurír*, amikor kipellengezte ezt, nem a hitbéli felfogás megváltoztatását kifogásolta, mivel azt magánügynek tekintette, hanem a politikai köpönyegforgatást, a szavazók, a politikai elvek elárulását.¹⁵⁹

Nem csökkentek az ellenzéki rohamok annak érdekében sem, hogy a kivételes hatalmat, az autonómia korlátozását szüntesse meg a kormány.¹⁶⁰

A nemzetiszocialista mozgalom szervezkedése igen jelentőssé vált a fővárosban, hiszen az általuk hirdetett „ideológia” az elégedetlen kispolgár megnyerésére irányult, a főváros lakosságának pedig tekintélyes tömege kispolgári életformák között élt. Így már 1937-ben a főváros üzemeiben, valamint közigazgatásában, de egész

¹⁵⁸ Uo. Közgy. jkv. 1936. jan. 14.

¹⁵⁹ *Esti Kurír* 1936. jan. 29. 1—2. l.

¹⁶⁰ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1937. jan. 27. Az első bécsi döntést is az autonómia követelésére használták fel: *Esti Kurír* 1938. okt. 27. 7. l.

életében érezhetővé vált a nemzetiszocialisták térnyerése.¹⁶¹ E fejlődés veszedelmes tendenciáit fejezte ki az, hogy 1938-tól kezdve a közgyűlés tagjai között is voltak már nemzetiszocialisták, akik belülről is akadályozni igyekeztek a mozgalom letörésére irányuló kormányakciókat.¹⁶²

Ausztria német lerohanása, a nyilas mozgalom erősödése, Imrédy miniszterelnök politikájának erőteljes jobbrafordulása adta a liberális ellenzék magatartásának külső keretét, háttérét. A liberálisok egyfelől a kormányt igyekeztek meggyőzni a szélsőjobboldal megfékezésének szükségességéről, másfelől a közvéleményt, a kispolgárságot igyekeztek elriasztani a nemzetiszocialista, nyilas agitációtól, feltárva azokat a társadalmi és nemzeti veszedelmeket, amelyekkel egy ilyen politika sikere fenyegetett. A nyilasok elleni harcuk szerves része volt a náciizmus, a fasizmus elleni fellépésüknek, a jobboldali diktatúrákkal szemben a demokrácia, a polgári jogegyenlőség védelmében folytatott küzdelmüknek. A közgyűlésen sorozatosan terjesztettek be interpellációkat a nyilas szervezkedés miatt, s hatékony fellépést követeltek velük szemben a fővárosi hatóságoktól.¹⁶³ Vázsonyi János, mint azt a Nemzeti Demokrata Párt egyik vacsoráján 1937 márciusában kifejtette, a polgárság súlyos gazdasági helyzetében, szervezetlenségében látta a szélsőséges jobboldali agitáció sikerének okát. E mozgalom szerinte „épp oly veszedelmes, amilyen veszedelmes volt 1918-ban a baloldali. A kettő között (ti. a bal- és jobboldali radikalizmus között — L. N. Zs.) örülődik a középosztály.”¹⁶⁴

A nemzetiszocialista, hungarista mozgalom bizonyos határon túl kormányzati szempontból is veszedelmes és nemkívánatos volt, s ezért Keresztes-Fischer belügyminiszter és a főváros is tett bizonyos intézkedéseket ellenük. Mint láttuk, Szendy igyekezett érvényt szerezni a 3 400. számú rendeletnek, megtiltották a politikai pártjelvények viselését stb.¹⁶⁵ Ezt azonban a liberális ellenzék alig tekintette többnek, mint szentelt víznek, hiszen komoly retorziókra, a szélsőjobboldali mozgalmak, pártok betiltására nem került sor. Egy 1938 júniusi interpellációban kifejtették, hogy továbbra is a főváros egyes üzemeiben, az ottani gépeken készülnek a nemzeti-

¹⁶¹ Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935—1944.* Bp. 1966. 55—75., de különösen 126—128. l.

¹⁶² Az 1935-ös választáson már bekerült egy szélsőjobboldali városatya, de nyilasok, nemzetiszocialisták jelenlétét csak 1938-tól mutatják az iratok. Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1938—81.

¹⁶³ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1937. jan. 27., máj. 14.

¹⁶⁴ *Ujság* 1937. márc. 2. 2. l.

¹⁶⁵ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1938—292/2. Uo. Közgy. jkv. 1937. szept. 8., 1938. márc. 31.

szocialista rölapok.¹⁶⁶ A kormánypolitika érdekei és az ellenzéki nyomás következtében több bizalmas nyomozást szerveztek ezután a fővárosi üzemekben, valamint a fővárosi tisztviselők között nyilas-nemzetiszocialista pártállásuk felderítése érdekében; a fővárosi autóbuszüzem nyilas alkalmazottait pedig, akik a 3 400. számú rendelet végrehajtása ellen tiltakoztak, elbocsátották.¹⁶⁷

A nyilasok, nemzetiszocialisták erre támadással feleltek: interpellációk, tiltakozások sorozatát jelentették be a közgyűlésen. Csík László a Nyilas Párt nevében azzal fenyegette meg a liberális ellenzéket és a Független Kisgazda Pártot, amelynek egyébként a fővárosban képviselői nem is voltak, hogy a nyilasoknak szánt drótsövény mögé végül ők fognak bekerülni.¹⁶⁸ Már 1938-ban nagy sajtókampányt indítottak annak érdekében, hogy a kormány tiltsa be az *Esti Kurir* c. lapot.¹⁶⁹ Erdmannsdorf budapesti német követ jelentései 1938-tól kezdve gyakorta foglalkoztak a liberális ellenzék „kártékony”, németellenes tevékenységével, s melegen méltatták a nyilasok fellépéseit.¹⁷⁰

A náciizmus, a faszizmus és magyarországi hívei ellen folytatott harcnak szerves részét alkotta a liberális ellenzék állásfoglalása a zsidókérdésben, az antiszemitizmus következetes elítélése. Az elvi állásfoglalást a legnyersebb valóság talajára helyezte a Darányi győri programja („a zsidó kérdés törvényes rendezése a zsidóságnak is érdeke”) nyomán 1938 tavaszán elfogadtatott XV. tc. „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”. A törvény egyes foglalkozási ágakban (film, színház, sajtó, ügyvédi, orvosi, mérnöki kar, pénzügyi, kereskedelmi, ipari tisztviselők stb.) a foglalkoztatható zsidó alkalmazottak arányát 20%-ban állapította meg. A liberális ellenzék egyértelműen és egységesen reagált az 1938: XV. tc.-re: „Kidönteni készülnek — írta az *Esti Kurir* 1938. április 9-én — a magyar alkotmány egyik bástyáját, a polgári jogegyenlőség elvét.” A parlamentben, a sajtóban, a közélet minden fórumán tiltakoztak a törvény ellen, s megpróbálták megakadályozni végrehajtását.

Ennek része volt az az indítvány, amelyet a Nemzeti Demokrata Párt részéről Gál Jenő terjesztett a közgyűlés elé 1938. május 11-én.

¹⁶⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1938. jún. 22.

¹⁶⁷ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1938—81. Uo. Közgy. jkv. 1938. okt. 12., dec. 16.

¹⁶⁸ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1938—81.

¹⁶⁹ *Esti Kurir* 1938. nov. 18. 7. l.

¹⁷⁰ Lásd például: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944.* Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. Bp. 1968. 326., 371. l.

Azt kívánta, hogy a főváros „a polgári jogegyenlőség és a magyar állampolgárság hatályosabb védelme tárgyában” kérjen törvényjavaslatot a kormánytól. Az indítvány nem számított sikerre, deklaratív célja volt csupán.

Az antiszemita uszítás rendkívüli méreteket öltött. Kétségbe vonták a zsidó vallásúak magyarságát, az ország életében való alkotó részvételét, úgy állították be a zsidóságot, mint amelynek tagjai mind nagykapitalisták, nagy vagyonok birtokosai. Éppen ezért, akárcsak a 20-as évek elején, a liberális ellenzék demokrata párti szárnya azt igyekezett bizonyítani, hogy ez az uszítás alap-talan, hazug. Gál Jenő 1939 februárjában olyan statisztikai felmérés elrendelését próbálta elérni a közgyűlésben, amely kimutatja, hány zsidó katonát vett részt az első világháborúban, mennyi adót fizettek az utolsó tíz évben a főváros „zsidó vallású magyar” lakosai, hány fiatalot sújtott a numerus clausus törvény végrehajtása. Ezt a javaslatot a közgyűlés elvetette, s így Gál bejelentette, hogy maga próbálja beszerezni az adatokat.¹⁷¹

A Nemzeti Demokrata Párt vacsoráján Vázsonyi János helyesen szögezte le: „Nem zsidókérdés, hogy a jövedelemelosztás aránytalan, hogy a földreform nincs végrehajtva, hogy a kartellek megrendszabályozása késik, hogy a trösztök és monopóliumok kérdését nem rendezik, hogy a részvényjog reformja hiányzik.” Csak egyetérthetünk azzal a megállapításával, hogy „akik ma nem állnak ki mellettünk és hallgatnak, épp úgy a demagógiát szolgálják, mint a túlsó oldal szélsőségei”.¹⁷²

E törvényt még megemészteni, végrehajtani sem volt idő, amikor már megkezdődtek a következő előkészületei, s közben a fővárost háborús hangulat borította el Ausztria német lerohanása miatt, amit az első bécsi döntés következményei sem ellensúlyoztak. A háborús hangulatot a hatóságok intézkedései is erősítették. Első alkalommal 1937. október 13-án éjjel, majd azt követően mind gyakrabban került sor légvédelmi próbariasztásra, elsötétítési gyakorlatra. 1937 őszén megszervezték az első légoltalmi tanfolyamot, megkezdődött a főváros háborús közéletének szervezeti megalapozása. Szendy 1938. szeptember 14-én a belügyminiszter-től e munkálat gyorsítását követelte, „habár ezidőszent közvetlen háború veszélye országunkat nem fenyegeti”. Mégis, a közéleti intézkedési ügyosztályt kibővítették, új ágazatot hoztak létre.¹⁷³

¹⁷¹ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1939. febr. 15., márc. 8.

¹⁷² *Ujság* 1938. ápr. 12. 2. l.

¹⁷³ *Uo.* 1937. okt. 14. 3. l., 1939. okt. 25. 5. l. Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1937—212, 1937—221, 1938—223.

Mindehhez még egy, a fővárosi politikai élet szempontjából igen jelentős esemény társult. Imrédy befejezte azt a munkát, amelyet Gömbös elkezdett. 1938 végére elérte, hogy Wolff pártja fuzionáljon a kormánypárttal, feladja különállását. Így mindössze három esztendővel élte túl riválisát, a Ripka-féle kormánypártot. A fúzióval azonban a Keresztény Községi Párt tagjainak, sőt a Nemzeti Egység Pártja tagjainak egy része sem értett egyet. Ezért a kormánypártból elsősorban azok váltak ki, akik oda a Ripka-párt beolvasztásával kerültek be (a Kozma—Zsitvay—Usetty-csoport), s csatlakozott hozzájuk a már évek óta szinte teljesen magára maradt Ripka. Ezek néhány régi „wolffistával” együtt létrehozták a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártot. Ez azonban jelentéktelen szervezet maradt akár a kormánypárthoz, akár a korábbi Wolff- vagy Ripka-párthoz mérve is. S amire a fővárosban még nem volt példa, a kormánypárt helyi szervezetének vezetését maga a főpolgármester, Karafiáth vette át. (Annak idején Ripka, amikor főpolgármesterré lett, Kozma Jenőnek adta át a kormánypárt fővárosi vezetését.)¹⁷⁴ Ezzel a főváros is igazodott az országos gyakorlathoz, miszerint a miniszterelnök és a kormánypárt vezetője egy személy. Ezt az ellenzék úgy értékelte: a főpolgármester lesüllyedt a főispánok színvonalára, a kormánypárti párttitkárok és „élharcosok” táborába. A kormánypárt új fővárosi alakulata, mivel 1939-ben a kormánypárt Nemzeti Egység Pártjából Magyar Élet Pártjává vedlett, a MÉP Keresztény Községi Pártja elnevezést vette fel.

Imrédy gyorsított ütemben látott hozzá a második ún. zsidótörvény előkészítéséhez. 1938 decemberében a törvénytervezetet elfogadtatta a kormánypárt értekezletével, bátorította a szélsőjobboldalt, s maga is egyre eltökéltebben igazította az ország ügyeit a német mintához.¹⁷⁵ Mindez, párosulva az 1938: XV. tc. végrehajtásának megkezdésével, döntő lépésre indította a liberális ellenzékét.

Rassay Károly, teljes egyetértésben és együttműködésben Bethlen Istvánnal, nyomozást indított az Imrédy család története ügyében, eredetét az ország határain kívül is felderítette, s így olyan bizonyítékokkal szolgált Horthy Miklósnak, hogy az ezekre hivatkozva meneszthette Imrédyt. A nyomozás ugyanis azzal az eredménnyel járt, hogy a faji törvényeket alkotó miniszterelnök családjában is voltak a törvények szelleme szerint nemkívánatos ősök.

¹⁷⁴ *Ujság* 1938. dec. 16. 3. l. Wolff 99. l. Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1938—405/j.

¹⁷⁵ OL MT jkv. 1938. nov. 16., dec. 12., dec. 20. Magyarország Évkönyve 1938. 28—31. l.

Nem itt a helye, hogy Imrédy leváltását megmagyarázzuk, s annak egész hátterét feltárjuk. Az ellenzéki akció értékeléséhez azonban szükséges tudni, hogy Imrédy menesztésére nem kerülhetett volna sor, ha a magyar uralkodó osztályok nem kívántak volna óvatosabb, visszafogottabb politikát, mint amelyet ő folytatott, ha érdekeiket nem sértette volna Magyarország egyoldalú német elkötelezettsége, esetleges háborús konfliktusba való keveredése.¹⁷⁶

Teleki Pál kinevezését, valamint programját, amely a szélsőségektől való elhatárolódást, önálló magyar politika alkalmazását, az országban rendet és alkotó munkát hirdetett, a liberális ellenzék külpolitikai szempontból helyeselte. Belpolitikáját azonban bírálta, bár Teleki a nyilasokkal szemben tett bizonyos felemás intézkedéseket. Egészében azonban azt remélték, Teleki politikája lényegesen el fog térni Imrédyétől.

A miniszterelnökváltozás ez alkalommal nem járt főpolgármester-változással, noha Karafiáth rokonszenve Imrédy iránt nagyobb volt, mint Teleki iránt. Ez tisztán kifejezésre jutott abban a közgyűlési beszédében, amellyel 1939. március 8-án, az új kormány kinevezését tudató leiratot kommentálta. Már maga az a körülmény, hogy a főpolgármester egyéni jellegű megjegyzéseket fűzön a leirathoz, rendkívüli eseménynek számított. Hasonlóan az is, hogy Teleki és kormánya üdvözlése címén valójában Imrédy tevékenységét, annak eredményeit és nagyszerűségét méltatta, azt hangoztatva, hogy az új kormány csakis ezt a politikát folytathatja. Beszéde nemcsak a kormánypártnak s a fővárosi alkalmazottnak szólt, hanem egyben az ellenzéknek is: a Telekihez fűződő illúziók eloszlatását célozta, legalábbis fővárosi vonatkozásban.

Nyilatkozatát tettek követték. Napirendre került ugyanis a fővárosi szakszervezetek tagjainak újjáválasztása. Karafiáth ez ügyben beható tárgyalásokat folytatott Csilléry Andrással, aki az általános tiltakozás miatt átvette tőle a Magyar Élet Pártja fővárosi szervezetének vezetését. A tárgyalások eredménye az lett, hogy az ellenzéki pártokat, a liberálisokat, a szociáldemokratákat teljesen kihagyták a bizottságokból.¹⁷⁷

Ha az ellenzéknek voltak is illúziói Telekivel kapcsolatban, ezek 1939 tavaszán, legalábbis belpolitikai vonatkozásban, semmivé váltak. A zsidókérdésben folytatta Imrédy megkezdett törvény-

¹⁷⁶ Lásd: Bethlen István és társai beadványa Horthyhoz Imrédy politikájáról 1939. jan. 14-én. *Horthy Miklós titkos iratai*. Szerk. Szinai Miklós és Szűcs László. Bp. 1965. C. A. Macartney: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929—1945*. Edinburgh, 1961. 2. kiad. I. köt. 327—328. l. *Ujság* 1939. jan. 17. 1. l., febr. 16. 1—4. l.

¹⁷⁷ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1939—202/2.

hozó munkáját, s nagy parlamenti és sajtóviták után tető alá hozta az 1939: IV. tc.-t. Ez, valamint az 1939-es honvédelmi törvény, az új választójogi törvény és a többiek még hosszú időre részévé tették a magyar corpus iurisnak az állampolgárok jogi egyenlőségét, jogfosztását. A liberális ellenzék tevékenységére gyakorolt hatásukat e könyv utolsó fejezeteiben fogjuk látni.

Elképzelhetők az 1939-es politikai közállapotok, a közhangulat nyugtalanúsága, ha arra gondolunk, hogy ugyanekkor már javában állt az országgyűlési választásokat megelőző választási harc, tetézve egy rendkívül hosszú és szenvedélyes vitával az új választójogi törvénnyel kapcsolatban. Ez az új törvény, amelynek alkalmazására mindössze egy alkalommal került sor, titkossá tette a szavazást, viszont szigorította a választójogi feltételeket. 1939 nyara egyben a különböző háborús hírek nyara is volt — a németek készlődése közbeszéd tárgya volt.

Az 1939-es országgyűlési választások eredménye liberális körökben éppen úgy, mint a kormánypártban óriási meglepetést keltett, a parlament képét pedig — éppen a legkritikusabb, legdöntőbb évekre — alaposan megváltoztatta. A legnagyobb ellenzéki párttá 28 mandátummal a Nyilaskeresztes Párt lépett elő. A liberálisok számára azonban nemcsak ezért jelentett súlyos csapást a választás. Az 1939: IV. tc., a választójogi törvény értelmében — mint az *Ujság* 1939. április 7-én megírta — mintegy 150 000 zsidó vallású magyar állampolgár vesztette el szavazati jogát, illetve csak az élhetett vele, aki igazolni tudta, hogy családja 1867. december 31-e óta Magyarországon lakik, vagy szülei-nagyszülei itt születtek. Gondolható, mit jelentett ilyen iratok beszerzése, s hogy a rendelkezésre álló rövid idő miatt ez alig volt kivihető.¹⁷⁸

A XIX. század liberális szelleme, a dualista rendszer emancipációs politikája után először élte át a zsidóság s a társadalomnak erre fogékony része a tömegméretű, törvényes megkülönböztetés, megbélyegzés, jogfosztás szegényét és tragikumát. Rassayék és a demokraták felszóltották ugyan az érintetteket, hogy legalább a törvények korlátai között éljenek jogaikkal, mégis többen akadtak, akik tüntető és önkéntes visszavonulással tiltakoztak az új törvények ellen. Vázsonyi János a Nemzeti Demokrata Pártban — mint arról az *Ujság* 1939. május 9-én beszámolt — bejelentette, hogy „közéleti szerepet nem vállal, mert sárga foltos szavazásban, a gettó önkénteseként részt venni nem hajlandó”. Visszavonulásában

¹⁷⁸ Az ellenzéki bírálatra: OL Az országgyűlési bizottságok ir. 18. köt. Az egyesített parlamenti bizottságok és a felsőház vitája a második zsidó-törvényről. Napló 1939—44. IV. köt. 13—16. l. Bródy Ernő 1939. dec. 12-én.

méltóság volt, s ha ehhez nála s a liberális ellenzéknek még sok más tagjánál a parlamentáris kereteken kívüli harc vállalása is társult volna, akkor egyetértésünket nem korlátoznák fenntartások.

Az 1938-i, 1939-i törvények, a nyilas agitációnak a kispolgárság körében elért sikere arra vezettek, hogy Fábrián Béla s a Demokrata Párt elvesztette több évtizeden át szilárdan tartott pest-környéki bázisát, be sem került a parlamentbe. A Nemzeti Demokrata Párt mint olyan egyáltalán nem is indult a választáson. A liberális ellenzék egészét Rassay pártja képviselte, de a 260 parlamenti mandátumból ez is csak ötöt tudott megszerezni. A budapesti 323 277 szavazóból több tízezer nem járult az urnákhoz, a szavazatok egy részét érvénytelenítették, s így végül 249 155 érvényes szavazattal kellett számolni. Ebből az egységes liberális ellenzékre 47 050 jutott. Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Kossuth-párt szövetsége 7722 szavazatot kapott.¹⁷⁹ A liberálisok aránya, számbeli ereje így visszasüllyedt az 1920-as nemzetgyűlés színvonalára, azzal a különbséggel, hogy 1939-ben viszont támogatást jelentett számukra az öt szociáldemokrata képviselő is. Ha meggondoljuk, hogy 1922-ben, amikor először jöttek be szociáldemokraták a parlamentbe, számuk 25 volt, teljes képet alkothatunk arról a mélyreható politikai változásról, amely a magyar társadalom egyes rétegeiben végbement.

¹⁷⁹ Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Évkönyve 1939. 165. l.

A HÁBORÚ

A LIBERÁLIS ELLENZÉK FÉLREÁLLÍTÁSA

A főváros közgyűlése — a szokásos nyári szünet után — 1939. szeptember 27-én ült össze első ízben. Aggodalom és szorongás uralkodott a városatyák között, a szezonnyitó ülésekre jellemző derűsebb hang, érthetően, hiányzott. A hazai nyári eseményekhez újabb s világméretű jelentőségű csatlakozott: szeptember 1-én Németország lerohanta Lengyelországot. A szovjet hadsereg, ugyancsak szeptemberben, előnyomult a Bug folyó vonaláig. A főváros ellenzéki sajtója már augusztustól, a szovjet—német szerződés aláírásától kezdve naponta hozta a vészjósló híreket, a legkülönbözőbb fórumokon latolgatták, képes-e ellenállni Teleki miniszterelnök a német nyomásnak, mi lesz a következménye annak, hogy Magyarország elutasította a „lengyel akcióban” való aktív részvételt?

A liberális ellenzék, amely eddig is ellenségesen figyelte a náci politikát, mint ahogyan a szocializmust reprezentáló Szovjetuniót is, most különösen meleg együttérzéssel fordult a lengyelek felé, s külpolitikai tekintetben lényegében véve felzárkózott Teleki, valamint az ő politikáját szentesítő Horthy Miklós mögé. Ennek következtében ellenzékisége tovább korlátozódott, gyengítette saját szerepét, a rendszerrel szemben álló egész ellenzéki, haladó tábor. Az egyébként hagyományos lengyel—magyar barátság hangsúlyozása ugyanakkor németellenes élel történt. Egy a belügyminisztériumba küldött szeptember 6-i jelentés szerint „a lakosság közhangulata erősen a lengyel nemzet mellett nyilvánul meg és a lengyel—német konfliktusban a németek vereségét kívánja”.¹ A liberálisok, amennyiben bírálták, pontosabban, kommentálták a minisztertanácsnak és a parlament külügyi bizottságának tevékenységét, ahol e sorsdöntő kérdések napirendre kerültek, ezt csak azért s annyiban tették, hogy erősítsék, fokozzák az ellenállást a németekkel szemben, s megszilárdítsák Magyarország „kívülálló” pozícióját. Épp emiatt tartotta nagy hibának az *Ujság* szeptem-

¹ OL BM VII. res. 1939—6—12939.

ber 15-i cikke, hogy a kormány nem tett semlegességi nyilatkozatot.

1939. szeptember 1-én a kormány kivételes hatalmat léptetett életbe, korlátozta az egyesülési, gyülekezési szabadságot, belföldi cenzúrát vezetett be, zár alá vett bizonyos anyagkészleteket, az iparban, a bányászatban, a kohászatban felfüggesztette a munkaidő korlátozást, a szabadságokat stb. Ezzel természetesen jelentősen korlátozta az ellenzék tevékenységét.

Mégis egyelőre az a megkönnyebbülés dominált a politikai közhangulatban, amelyet Magyarországnak a háborúból való kívülmaradása váltott ki. Az *Ujság* szeptember 2-án — az ellenzék már említett felfogását kifejezve — a kormány támogatására szólította fel olvasóit, s nagy meglepéssel állapította meg: „Ma a közérdek parancsára a politikai pártok lábhoz tették a fegyvert s remélhetőleg a társadalmi élet egész területén követésre talál ez a példaadás.”

Karafiáth közgyűlési megnyitója szintén ennek a hangulatnak adott kifejezést. Lengyelország lerohanását megdöbbenéssel kommentálva kifejtette: „Hálát kell azonban minekünk adnunk azért, hogy a lángok tengerében a Mindenható a nyugalom szigetének jelölje ki Budapest székesfővárost, a vele együttérző és a világvihart felváltó szivárványra áhító csonkaországot.”²

„A nyugalom szigeté”-nek életére mégis a háború nyomta rá bélyegét. Teleki pártközi értekezleteken „Treuga Dei”-t teremtett ugyan, de ez nem volt hosszú életű. A nemzetiszocialista és nyilas pártok, a hadsereg vezérkarának egy része nemcsak a külpolitikában követelt feltétel nélküli csatlakozást a tengelypolitikához, hanem éppen a háborús viszonyok miatt arra akarta kényszeríteni a kormányt, hogy belpolitikájában is a náci mintához igazodjék.

A liberális ellenzék magatartását ezek a körülmények eleve meghatározták. Szembeszállt a szélsőjobboddallal, s mivel elemi érdekei azt kívánták, hogy Telekinek és körének pozíciója szilárd maradjon, ha sok, főleg belpolitikai kérdésben nem is értett egyet vele, a nyílt bírálattól, támadástól tartózkodott, félve a nemzetiszocialista, nyilas törekvések erősítésétől. A liberálisok ellenzékiége tehát politikai kérdésekben mindenekelőtt a szélsőjobboldal s nem a kormánypolitika ellen irányult. Gazdasági téren, a termelés, közellátás stb. vonatkozásában viszont sokkal kevésbé voltak megértőek a kormány iránt.

A háborúnak ebben a szakaszában is változás következett be az egyes politikai csoportok súlyában, módosult a különböző fórumok

² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1939. szept. 27. E felfogás annyira általános volt, hogy különböző fórumokon csaknem azonosan fogalmazták meg. Napló 1939—44. III. köt. 191. I. vitéz Roszner István br. 1939. nov. 17-én.

szerepe, jelentősége. Az általános, nagy horderejű kérdések a parlament szakbizottságaiba kerültek, még csak nem is a képviselőház tanácskozásai elé, a főváros közgyűlése pedig szinte kizárólagosan „szak-”, vagyis gazdasági, szociális ügyekkel foglalkozott.

Az új viszonyok változását hozták a főváros vezetése és a kormány, ill. a főváros vezetése és az ellenzék kapcsolatában is. 1939, a nyilasok választási győzelme, a háború megindulása után Karafiáth, aki határozott jobboldaliságáról volt hírhedt, most Teleki mellé állt, szembefordult a fővárosban különösen aktívan szervezkedő nyilasokkal. Politikai megfontolásait bizonyára motiválta az a tény, hogy a nyilasok a parlament „meghódítása” után most a fővárost vették célba. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy némileg csökkentek az ellentétek a liberálisok és Karafiáth között, mint ahogyan szükségszerű fejlemény volt az is, hogy a nyilas nyomás és aktivitás közelítse egymáshoz a liberálisokat és a keresztény pártokat.

1941 tavaszáig a liberális ellenzék fővárosi tevékenysége főleg két nagy probléma körül bontakozott ki. Az egyik azokból az intézkedésekből következett, amelyekkel a kormány a közellátást, a kereskedelmi forgalmat, a kisipar tevékenységét korlátozta. A liberális ellenzék a közellátást bírálva széles társadalmi rétegek elégedetlenségének adott hangot. E tárgykörben legtöbbször a szociáldemokratákkal közösen vagy velük összhangban terjesztett be indványokat, interpellációkat. Kritikájának nagyobb része azonban azokból a sérelmekből fakadt, amelyek a kiskereskedőket, a kisiparosokat érték, nem utolsósorban azért, mert a háborús korlátozásokat gyakran kifejezetten antiszemita megfontolások szerint érvényesítették a hatóságok.

Különösen figyelemre méltó volt az a Szociáldemokrata Párttal közös akció a közigazgatási bizottságban, amely az élelmiszerbejelentésre vonatkozó rendelet „sürgős és gyökeres” módosítását követelte. A rendelet ugyanis nemcsak limitálta azokat az élelmiszerkészleteket, amelyek egy család birtokában lehettek, hanem megkövetelte azok feljelentését, akik a megengedettnél nagyobb készlettel rendelkeztek. A nagy készletek felhalmozóit, a feketézőket, a háború vámszedőit — az ellenzék jól ítélte meg — aligha érintette a rendelet, elkobzott készleteik aligha szolgálták a közellátás megjavítását. Arra viszont, mint mondták, kitűnő lehetőséget teremtett, hogy bosszúból, politikai indokból a kiszemelt áldozatot rendkívüli zaklatásnak, házkutatásnak, bírósági eljárásnak tegyék ki.³

³ Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Közig. biz. 1941—69.

Az ellenzék kifogásolta, hogy az élelmiszer elosztása szervezetlenül történik, ennek következtében azok szenvednek hiányt, akiknek csekély jövedelme nem teszi lehetővé az emelkedő árak megfizetését. Sürgették a lisztjegy bevezetését, az élelmiszerszükségletek elérhető áron való kielégítését.⁴ (Magyarország hadbalépését követően a lakosság ellátása gyorsan és jelentősen romlott, nem annyira a magyar hadsereg élelmezése, mint inkább a Németországba irányuló növekvő méretű szállítások miatt.) A jegyrendszer 1941-től a fővárosban minden fontosabb élelmiszere és közellátási cikkre kiterjedt. Részletes rendeletek szabályozták a főváros és a vidék eltérő szisztémájú ellátását, a különböző foglalkozási kategóriák „fejadagjait”.

A liberálisok többször bírálták a jegyrendszer alkalmazásának egyes részleteit, az élelmiszerek, főként a kenyér minőségének romlását. 1941. június 20-án például megállapították, hogy a jegyrendszer nem biztosította az egyenlő és minimális ellátottságot, hogy sorbanállással sem mindig lehet beváltani a jegyeket, főként nem a kenyérbélygeket. Tiltakoztak az ellen, hogy az ipartestület a lisztet a pékségek között politikai és vallási szempontok, nem pedig az üzlet kapacitása, környékének nagysága szerint osztja szét.⁵

Több alkalommal sürgették az ún. zárolt külföldi követelések felszabadítását, s nemcsak a kiskereskedelem, a kisipar termelésének érdekében, hanem, amint igen finoman fogalmazták, „külföldi utazások” biztosítására.⁶ 1938–39-ben, mint ismeretes, igen sokan emigráltak azok közül, akiket a faji törvények sújtottak, vagy akik így kívánták demonstrálni tiltakozásukat a náci módszerek magyarországi alkalmazása ellen.

1939 szeptemberétől a kormány több rendeletben rögzítette a kiskereskedelmi és az anyagárakat. A liberálisok indítványt terjesztettek be „a kereskedelemmel szemben foganatosított árellenőrzés módszerének” megváltoztatására, mert azt sérelmesnek ítélték.⁷

Tevékenységük másik nagy ága kifejezetten politikai természetű problémákat ölelt fel, mégpedig harcot a nyilasok ellen, harcot a zsidótörvények ellen és végrehajtásuk időbeli kitolásáért, mérsékléséért.

A nemzetiszocialista és nyilas pártok 1939 nyarától nemcsak Teleki ellen indítottak rohamot, hanem az egész liberális, szocialista ellenzéki tábor s általában a fővárosi állapotok ellen. A „zsidótlaní-

⁴ Uo.

⁵ Uo. Közgy. jkv. 1941. jún. 20.

⁶ Uo. Közgy. jkv. 1939. nov. 9.

⁷ Uo. Közgy. jkv. 1940. jan. 24., ápr. 3.

tás” és a főváros vezetésébe való betérésük szorosan összekapcsolt program volt. Azzal, amit a kormány tett, távolról sem voltak elégedettek.

Pedig Teleki tető alá hozta s végre is hajtotta az 1939: IV. tc.-et, „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló törvényt. A törvény korlátozta a felekezeti és faji alapon zsidónak nyilvánított magyar állampolgárok jogait, parlamenti és törvényhatósági bizottsági tagságát, megtiltotta alkalmazásukat az államnál, a törvényhatóságoknál, közüzemeknél, köztisztviselőkénél, a kulturális élet, a sajtó számos posztján; a különböző foglalkozási ágakban az előző törvény 20%-os arányszámát 6%-osra csökkentette, felállította a „zsidó vállalat” kategóriáját, és így tovább. Ezt követően még több olyan törvényt fogadott el a parlament, amely különböző címeken, nyíltan vagy burkoltan, tovább növelte a zsidóság jogfosztottságát.

Az 1939: IV. tc. végrehajtása már az év nyarán megkezdődött, de 1941-ig, az ország hadbalépéséig nem folyt olyan radikálisan, mint ahogyan azt a nyilasok minden fórumon követelték. Ezért Telekit azzal vádolták, hogy „zsidó politikát folytat”, a belügyminisztert pedig „a liberális, zsidó, szabadkőműves” sajtó virágzása miatt ostromolták. 1939-től kezdve a parlamentben szokásos szerdai interpellációs napokon hétről hétre tucatszám követték egymást a nyilas interpellációk. 1939 novemberében követelték a zsidó kisiparosok iparengedélyének általános felülvizsgálatát és bevonását, a numerus clausus törvény kiterjesztését a középiskolákra, sőt, a zsidó gyerekeknek külön iskolába és osztályokba való elkülönítését!⁸

Ugyanakkor, mint Keresztes-Fischer belügyminiszter 1939 novemberében a főpolgármestert figyelmeztette, „rávetették magukat” a fővárosi keresztény kereskedők szervezésére, vagyis arra a rétegre, amely pedig a fővárosi keresztény kormánypártok s részben a liberális ellenzék bázisa volt. Akciójuk sikere érdekében pénzgyűjtést is indítottak. A polgármester csak a pénzgyűjtés szabálytalansága miatt lépett és léphetett fel ellenük, hiszen tevékenységük törvényesen engedélyezett volt.⁹

A nyilasok rendkívül élesen támadták a főváros vezetését és a Belügyminisztériumot, mert szerintük a főváros „szabotálja” az 1939: IV. tc. végrehajtását. Gondos nyomozást folytattak nemcsak a városháza, de a kerületi elöljáróságok alkalmazottai után is,

⁸ Napló 1939—44. III. köt. 147. l. Maróthy Károly 1939. nov. 16-án. Uo. III. köt. 299. l. Meskó Zoltán 1939. nov. 22-én.

⁹ Föv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1939—286.

sürgették a „szabadkőműves, liberális, zsidó” tisztviselők elbocsátását, mert — mint megállapították — „a Magyarország sírbatételében bűnös . . . szabadkőműves szellem, sajnos, még ma is ott ül a főváros bizonyos hivatalaiban, ott ül a közüzemek egy részében”. Ez természetesen messzemenő túlzás volt, egyik szónokuk mégis a következő interpellációt intézte Telekihez és a belügyminiszterhez: „Hajlandó-e most, a második zsidótörvény után és a most eljövendő talán nagy események előtt sürgősen intézkedni, hogy Budapest székesfőváros hivatalaiból és üzemeiből minden zsidó eredetű és zsidókkal összeházasodott, vagy zsidókkal barátságot, közeli nexust tartó egyént (!!) eltávolítsanak, hogy Budapest megint a keresztény Nagy-Magyarországnak keresztény fővárosa legyen?”¹⁰

Követeléseik a területgyarapodásokkal együtt erősödtek, s olyan ütemet kívántak diktálni, amely a háborús viszonyok közepette az uralkodó osztályok túlnyomó részének nem felelt meg. Az úri magyar ellenforradalom és a nyilas mozgalom viszonyát, a zsidótörvények s a gazdasági érdekek kapcsolatát fogalmazta meg Horthy Telekihez intézett 1940. október 14-i levelében. Leszögezte ebben, hogy egész életében antiszemita volt, az is maradt, s lehetetlennek tartja, hogy az ország vagyona „zsidó kézben” legyen. De épp ennyire lehetetlen a gazdasági életből a zsidóságot „egy-két év leforgása alatt kikapcsolni és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel behelyettesíteni, mert tönkre megyünk”. „A zsidóság — folytatta — ide van érdekből is kötve és adoptív hazájához hűségesebb, mint a nyilas (sic!), kik — mint a vasgárda — országunkat megzavart elméjükkel német kézre akarják játszani.”¹¹

A nyilas részről megnyilatkozó féktelen radikalizmus, illetve az attól való félelem éppen úgy befolyásolta a liberálisok magatartását, mint a Horthy—Teleki—Bethlen csoport mérséklete.

Ez a mérséklet vagy legalábbis az arra való bizonyos készség a városházán is hangot kapott, elsősorban Szendy polgármester működésében. Szendy természetesen végrehajtotta a törvényeket, de a törvényes lehetőségeket sokszor kihasználta a tényleges intézkedések halogatására. Szendy 1939. augusztus 23-án felterjesztést intézett Hóman Bálinthoz, amelyben roppant szakszerűen előadta az 1939: IV tc. végrehajtásával kapcsolatos tisztázatlan kérdéseket, további utasítást kért, s közölte, hogy addig a fővárosi pedagógusok

¹⁰ Az idézeteket és a főváros válaszát lásd: Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1941-40. Az interpelláció 1940. nov. 20-án hangzott el. Lásd még Napló 1939—44. VIII. köt. 682. l., valamint uo. Vajna Gábor interpellációját hasonló témáról szintén 1940. nov. 20-án.

¹¹ *Horthy Miklós titkos iratai*, 260—261. l.

elbocsátásában természetesen semmit sem tehet. Javasolta, hogy a pedagógusok elbocsátása helyett érvé be áthelyezéssel, az oktatói munkából való kivonásukkal s kenyeret továbbra is adjanak nekik a napközi otthonokban és hasonló helyeken.¹²

A fővárosi alkalmazottakra vonatkozó nyílas interpellációkra a főpolgármester és a polgármester készítette el a választervezetet, meglehetősen mérsékelt tempóban. (Teleki és miniszterei — a szokástól eltérően — nyílas interpellációra sohasem adtak azonnali szóbeli választ.) Egy 1940. novemberi interpellációra 1941. január végén készült el a válasz, amely védelmébe vette a kerületi és központi alkalmazottakat, a különböző törvények paragrafusaira hivatkozva ügyesen mutatta ki, hogy törvényesen vannak szolgáltatásban, a nyílasok tehát jogilag tudatlanok és rágalmaznak.¹³

A folyamatot ez azonban legfeljebb csak hetekkel-hónapokkal késleltethette, de meg nem állíthatta. Az adott viszonyok között még ez is fontos és nagy jelentőségű volt.

1940. január 24-én a közgyűlés elé kellett már vinni azoknak a pedagógusoknak az ügyét (tanítók, tanárok, gondozónővérek, óvónők stb.), akikre a törvény vonatkozott, s akiknek munkaviszonya 1940. január 31-ével megszűnt. Az 1935-i adatok szerint Budapesten az állami, községi és egyházi tanintézményekben együttvéve az óvónők 4,9%-a, a tanítók 9,9%-a, a polgári és középiskolai tanárok 9,6%-a volt izraelita vallású.¹⁴ Olyan adatok, melyek csupán a fővárosi szolgálatában állókra vonatkoznak, nem állnak rendelkezésünkre. A közgyűlés határozata csak az ő elbocsátásukat írta elő, s kimondta, hogy a fővárostól kegydíjat kapnak. Ez azonban a polgármesteri jelentés szerint olyan minimális, hogy egyes esetekben az ellátás és lakáspénz címén kifizethető összeg együttesen nem tett ki többet, mint 54 pengő 80 fillért!

A Rassay-párt részéről Bánóczy László határozottan tiltakozott a lehetetlenül alacsony összegek miatt, s arra kérte Szendyt, találjon méltányosabb eljárást. Felemelte szavát az ellen is, hogy bár a törvény 1943. január 1-ig írja elő, a kormány már 1940-ben, rendeletileg végrehajtatja a zsidó tanerők nyugdíjazását. Egyedül ő és pártja nem ment el szó nélkül a megrendítő esemény mellett. Köszönetet mondott — „a főváros egész közönsége nevében” — a törvénnyel sújtott tanítóknak, tanároknak, „akik minden szempontból, de a pedagógia, a hazafiasság és az erkölcs szempontjából kifogástalanul végeztek hosszú ideig munkájukat”.¹⁵

¹² Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1940—21.

¹³ Uo. Főpolg. m. biz. 1941—40.

¹⁴ Kovács 70—71. l.

¹⁵ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1940. jan. 24.

A sietség ellenére sem zárult még le ekkor a fővárosi pedagógusok ügye. Szendynek egy 1942. október 24-i jelentéséből úgy tűnik, csak akkorra történt meg a törvény végrehajtása, noha egyes, szórványos, még „rendezetlen” esetek ekkor is akadtak.¹⁶

Az 1939: IV. tc. természetesen nemcsak a pedagógusokat, hanem minden más kategóriát is érintett, így a bírói, a tisztviselői kart, a vállalatoknál, üzemeknél dolgozókat is, s napirendre került a zsidó tulajdonban levő üzemek „árjásítása”. Az *Ujság* 1940. augusztus 15-én közölte, hogy a posta 1944 májusáig fokozatosan visszavonja a zsidóknak kiadott engedélyeket, leszerelik telefonjaikat.

Mindehhez jött még a munkaszolgálat rendszere, amely az ismert félelmetes fogalomra csak 1942-ben vált ugyan, de már 1940-től bevezetésre került az első honvédelmi törvény szellemében. Zsidók, „veszélyes” baloldaliak ugyanis nem lehettek a fegyveres testületek tagjai, őket katonai felügyelet alatt külön szervezetekben tömörítették. Munkaszolgálatra való behívások már azelőtt is történtek, hogy Magyarország belépett volna a háborúba, s ezek nem kerültek el a törvényhatósági bizottság tagjait sem. Karafiáth a háborús időkben szerinte nélkülözhetetlen rend és tekintélytisztelet miatt 1940. szeptember 9-én élesen tiltakozott a honvédelmi miniszternél a városatyák behívása és az ellen, hogy „oly munkakör jutott ily módon osztályrészükül, amely nem fér össze a törvényhatósági bizottsági tagság tekintélyével.”¹⁷ A „városatyai méltóság” azonban ekkor már egyre kevesebb embert érdekelt, s a katonai hatóságokat a legkevésbé, hiszen oda volt már az állampolgári, emberi méltóság is.

Mindezek az intézkedések és következményeik súlyosan érintették a liberális ellenzékét, szavazóit, fővárosi bázisát. A politikai életben való szereplésükről 1939-től kezdve szinte már egyáltalában nem lehetett beszélni. S elkészültek azok az intézkedések is, amelyek fővárosi politikai reprezentánsaik, a városatyák nagy részét is hasonló sorsra jutatták. Az 1939: IV. tc. szerint, akik „árja” mivoltukat nagyszülőikig bezárólag nem tudták igazolni, s a törvény egyéb előírásainak nem feleltek meg, nem lehettek törvényhatósági bizottsági tagok. Mindenesetre a fővárosi vezetés tartózkodását és bizonyos szempontból a bürokrácia „hasznosságát” mutatja, hogy azt az igazoló választmányt, amelynek feladata a városatyák származásának felülvizsgálata volt, csak 1940 végén szervezték meg Cselényi Pál elnökletével, s a választmány meglehetősen lassan dolgozott.¹⁸

¹⁶ Uo. Polg. m. eln. biz. 1942–167., 1942–332.

¹⁷ Uo. Főpolg. m. biz. 1940–564.

¹⁸ Uo. Főpolg. m. biz. 1941–950.

Az 1940. évben dönteni kellett a törvényhatósági mandátum sorsáról is, hiszen az az esztendő végén lejárt. A polgármesteri hivatal gondosan kidolgozta a választás kitűzésének, lebonyolításának tervét, választásokra azonban, érthető okokból, nem került sor.¹⁹ Napirendre került viszont a törvényhatóságokra vonatkozó törvény tárgyalása, amelyet valamennyi ellenzéki párt bírált ugyan, a választás követelésétől azonban elálltak, amikor kiderült, hogy megtartásához a nyilasok feltétlenül ragaszkodni akarnak. Választás helyett az 1940: XXXI. tc. meghosszabbította a mandátumot 1941 végéig.

A szakbizottságok újjáválasztása azonban 1941 januárjában megtörtént, s az ellenzék továbbra is megtartotta helyeit. Öszeütközések most nem a liberálisok és a kereszténypártok között voltak, hanem főként a Magyar Élet Pártja és a Zsitvay vezette csoport között, mivel a Magyar Élet Pártja kevesebb helyet mondhatott magáénak, mint az Egyesült Keresztény Polgári Párt.²⁰ A bizottsági tagsággal azonban legelégedetlenebb a Nyilaskeresztes Párt volt, amely a közgyűlésben három taggal képviseltette magát, bizottsági helyet azonban nem kapott. Csia Sándor ezt, a főpolgármesterhez intézett tiltakozásában azzal magyarázta, hogy a régi pártok „hitbizományyszerűen” felosztották a helyeket egymás között.²¹

1941 április után Magyarország is hadviselő fél lett. Teleki Pál öngyilkossága a maga tragikumával nem akadályozta és nem akadályozhatta meg az országnak a Jugoszlávia elleni német akcióhoz való csatlakozását. Ezt hamarosan követte a Szovjetunió elleni támadásban való részvétel is. Teleki halála olyan új eseményeket, olyan változásokat jelzett, amelyeket a liberálisok jól megéreztek, s amelyektől félték is. Ezért hangsúlyozták Telekit gyászolva, hogy emlékéet csupán akkor lehet méltón megőrizni, ha az ország nem tér le az általa kijelölt útról — azaz nem csatlakozik a hitleri politikához, kívül marad a háborún.²²

Az 1941. április 4-i pártközi értekezleten azonban, amelyet már Bárdossy László miniszterelnök hívott össze, Rassay és Peyer hiába érvelt a jugoszláv–magyar barátsági és megneemtámadási szerződés érvényessége mellett, hiába fejtette ki, hogy „Magyarországnak minden áron kívül kell maradnia a háborún”.²³

1941 nyarától teljes gyűléstilalom lépett életbe, a cenzúra ismét működni kezdett, a háborúval kapcsolatos kérdések vitatása a

¹⁹ Uo. Főpolg. m. biz. 1941—350., 1941—665., 1943—791.

²⁰ Uo. Közgy. jkv. 1941. jan. 17. Uo. Főpolg. m. biz. 1941—207.

²¹ Uo. Főpolg. m. biz. 1940—853.

²² *Ujság* 1941. ápr. 4. 1. l.

²³ Macartney II. köt. 6. l.

parlament nyilvánosságából a bizottságok zárt üléseire szorult; a gazdasági viszonyok romlottak, ugyanígy a politikaiak is. A baloldal, a munkásmozgalom tevékenységét szigorúan ellenőrizték és korlátozták a hatóságok, fokozódott az 1939: IV. tc. végrehajtása, kiegészítése.

Bárdossy miniszterelnöksége megváltoztatta a kormány és az ellenzék viszonyát. A lojalitást most a kényszerű hallgatás váltotta fel, amelyet lehetőség szerint igyekeztek kijátszani. Az ország hadbalépését Németország oldalán, a Szovjetunió ellen, katasztrofális lépésnek tekintették. A főváros hivatalos vezetőinek állásfoglalása sem teljesen azonosult Bárdossyével. Teleki idején Karafiáth, Szendy, a közgyűlés szinte fenntartás nélkül támogatta a kormány s a miniszterelnök politikáját. Most a főváros egyes vezetői ismét arra fektettek súlyt, hogy a főváros önállóságát, a kormánytól való távolságát lehetőleg kiemeljék. Ennek a magatartásnak a forrása a német-, illetve náciellenesség, a hazai nyilas, nemzetiszocialista mozgalom és propaganda iránti megvetés volt. Látványos, nyílt megnyilatkozásokat nem eredményezett, de sokféle módon kifejezésre jutott. Alkalmom volt erre a Széchenyi-évfordulóra rendezett fővárosi díszközgyűlés, ahol Karafiáth azt fejtegette: „őseink útján” kell járnia a nemzetnek, „nem veszélyes dülőúton”. Szendy viszont abban látta Széchenyi legfőbb érdemét, hogy „nem helyeselte az érzelmi politikát, a sérelmi harcokat”, „nem másolt idegen gondolatokat”.²⁴

1941 elején már volt némi „eredménye” a fővárosi igazolóválasztmány működésének. Az *Esti Kurir* január 10-i közleménye szerint 5 rendes és 44 póttag mandátumát szüntették meg, a törvényes kifejezést használva: nem hosszabbították meg. A választmányt hatékonyabb tevékenységre ösztönözte az 1941: XIX. tc., amely nemcsak elvi meghosszabbítást adott a törvényhatósági mandátumnak, hogy választást ne kelljen tartani, hanem részletesen szabályozta a törvényhatóság összetételét, működési területét. E törvény értelmében átalakították a főváros legtekintélyesebb és legfontosabb szakbizottságát, a közigazgatási bizottságot. Ebben hosszú évek óta képviselte a liberális ellenzékét Fábrián Béla. Őt most, négy társával egyetemben, a törvénynek megfelelően kizárták a bizottságból, viszont beválasztották a törvényes kifogások alá nem eső Rassay Károlyt.²⁵

Az igazolóválasztmány azonban csak egy esztendő múltán fejezte be működését, s így az 1941-es kisebb kizárásokkal „kielégítve”

²⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1941. szept. 24.

²⁵ *Esti Kurir* 1941. jan. 22. 5. l.

az elégedetleneket, meghosszabbította a többség fővárosi szereplését. Karafiáth 1942. január 30-án tett jelentést a választmány vizsgálatáról és jelentette be, hogy ennek eredményeként 24 törvényhatósági bizottsági tagot fosztottak meg mandátumától. A határozat elsősorban a liberálisokat és a szociáldemokratákat sújtotta. Olyan városatyákat zártak ki a közgyűlésből, akik évtizedek vagy hosszú évek óta reprezentálták a liberális kispolgári és polgári rétegeket, de magát a várost is. Közülük elsősorban Bánóczi László, Bródy Ernő, Fábíán Béla, a felsőházban is helyet foglaló Láng Lajos, valamint Orova Zsigmond, Párkány Frigyes, Vitéz Aladár, Vörösváry Miklós nevét kell említeni.²⁶

Lévai Sándor és Nagy Andor, akiket a törvény szintén érintett, a magyar alkotmányosságra, megválasztásuk törvényességére, a mandátumfosztás alkotmányellenességére hivatkozva ugyan mindannyiuk nevében panasszal fordult a közigazgatási bírósághoz, ez azonban a határozat jogerején nem változtatott.²⁷

Ilyen módon a liberális ellenzék jelentősége, szerepe a fővárosi politikában minimálisra csökkent, 1935-ben megszerzett 19 mandátumából alig néhányat tudott megőrizni. Megváltozott ugyanakkor az ellenzék összetétele is, amennyiben a kizártak zöme tulajdonképpen a Nemzeti Demokrata Párthoz tartozott. E párt története végérvényesen ekkor, 1942 januárjában zárult le. A Rassay vezette megmaradt töredék továbbra is képviselte a liberális polgári ellenzék egészét, a sajátos demokrata párti érdekeket is, ezek azonban hovatovább védhetetlenekké váltak. A kizárt demokraták, s a demokrata párti szavazók zöme, akiknek egyházi intézményeikkel addig is igen szoros kapcsolatuk volt, s a kizárt városatyák, akik közül nem egy magas egyházi méltóságot viselt, érdekvédelmet elsősorban az egyház mellett, annak különleges új intézményei révén próbáltak keresni maguknak.

A mandátum-vesztés miatt az egész liberális polgári ellenzék pozíciója megrendült. Ezt azonban két körülmény enyhíteni látszott: egyrészt az, hogy ezzel az intézkedéssel maga a főváros mint politikai térénüm szintén meggyengítette önmagát és saját jelentőségét; másrészt az, hogy Kállay miniszterelnök 1942/43-as politikai kombinációiban kiemelkedő helyet kapott Rassay, s általa a liberális polgári ellenzék. Azok a városatyák pedig, akik parlamenti mandátummal is rendelkeztek, politikai tevékenységüket továbbra is folytathatták, mert képviselői megbízatásukat 1944-ig nem vették el.

²⁶ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1942. jan. 30.

²⁷ Uo.

A városatyák egy részének látványos mandátumfosztásával egyidejűleg folytak tovább az elbocsátások is. Ezek ütemével és radikalizmusával nemcsak a nyilasok voltak elégedetlenek, de Bartha honvédelmi miniszter is. Panaszával először 1941. július 27-én fordult Keresztes-Fischer belügyminiszterhez. Elismerte ugyan, hogy az ún. hadiüzemekből a főváros már eltávolította a zsidó alkalmazottakat, de megállapította azt is, hogy „az eredmény még nem teljes”. Határozottan követelte, hogy a nem hadi jellegű üzemekből is bocsássák el a zsidókat, s felháborodva prezentált egy gondosan összeállított kimutatást a Gáz-, Víz- és Elektromos Művek kifogásolt alkalmazottairól. Bartha felháborodása abból fakadt, hogy a főváros vezetősége — s ez igaz volt — úgy próbált kitérni az elbocsátások egy része elől, hogy áthelyezte a szóban forgó alkalmazottakat, s nem tette az utcára őket. Szendy polgármester, akihez végül eljutott a panasz, csak november 26-án tett jelentést a főpolgármesternek, közölve, hogy vizsgálatot indított, de amíg az le nem zárul, természetesen semmit sem tehet.²⁸

Hogy ez meddig tartott, s mi történt, arról Bartha újabb, egy esztendő múlva, 1942. június 8-án kelt felháborodott panaszos levele ad számot. „Budapest székesfőváros a Nagyméltóságod által kiadott rendelkezéseknek — írta Keresztes-Fischernek — a szóbanlevő kérdés végleges rendezése céljából mindezideig nem tett teljes mértékben eleget.” Ismét adatokkal bizonyította, hogy a kifogásolt néhány száz alkalmazottból mindössze tizet bocsátottak el, hogy a felülvizsgálatot nem terjesztették ki minden alkalmazotti kategóriára, s türelmét veszítve követelt gyors intézkedést és jelentést.

Szendy most gyorsabb volt a válasszal, de ez semmivel sem volt megnyugtatóbb Bartha számára. Július 9-én részletesen megmagyarázta, hogyan kell értelmezni a különböző rendeleteket, törvényeket, amelyek maguk sem terjednek ki mindenkire és gyakran nem is világosak. Mint a végrehajtás jelentős eredményét közölte, hogy a vezető állásokból már „nagy részt” felmentették a származásilag kifogásoltakat.²⁹

Az összjáték a belügyminiszter és a főváros között, amelynek alapját elsősorban az ellenforradalmi rendszer egyes vezető csoportjai közötti ellentét teremtette meg, más esetekben is érdekesen, a korszakhoz méltóbb kifejezést használva, hasznosan működött. Így például 1941 júliusában került sor egy levélváltásra, amelyben Keresztes-Fischer a felsőházban is helyet foglaló városatyák támo-

²⁸ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1942—450.

²⁹ Uo.

gatását kérte a házassági törvény módosításának tárgyalására „a szélsőséges politikai oldalakról” jelentkező nyomással szemben. Karafiáth mozgósította is őket, s egyben bejelentette, hogy azokat az egyébként kormánypárti városatyákat, akik túlságosan is a nyilasokhoz húznak, rövid úton „kibillentí” a pártból.³⁰

A sürgetésekkel, kifogásokkal szemben Szendy hivatkozhatott a belügyminiszter 1942. június 24-i körlevelére, amely felszólította a törvényhatóságokat, hogy a zsidótörvények végrehajtása során csakis a törvényes előírásokat hajtsák végre, annál többet ne tegyenek. A törvénytelenések ugyanis, mint mondta, „alkalmasak arra, hogy az állam rendjét és a jobbiztonságot aláássák.”³¹ Az intellektus és tiltás helyénvaló volt, mégha az érvelés nagyon sántított is, hiszen a jobbiztonságot már törvényes úton régen megszüntették.

1942-ben kormányrendelet írta elő az ún. zsidó lakások felmérését, számbavételét és igénybevételét. November 9-én Peyer a liberálisok nevében is tiltakozó indítványt terjesztett elő, ezt a közigazgatási bizottság elfogadta, s megküldte a belügyminiszternek. Legfőbb érvük, amit egyébként a liberális ellenzék és a Szociáldemokrata Párt is szívesen hozott elő minden alkalmas esetben, a magántulajdon elvének védelme volt: „A lakáskérdés megoldását — mondta a bizottsági határozat — a magántulajdon elvének tiszteletben tartása mellett kell rendezni.”³² A felirat nem járhatott eredménnyel, de a főváros csak 1943 januárjában állított fel bizottságot s indította meg az összeírást. Ekkor szerveztek új ügyosztályt is a lakásügyi rendelkezések végrehajtására, s ezzel együtt választottak meg egy 15 tagú szakbizottságot annak ellenőrzésére. Ebbe a bizottságba a Rassay-párt két tagja is bekerült.³³

Ugyanakkor a mindinkább visszaszoruló zsidó kiskereskedelemmel és kisiparral szemben a főváros igyekezett fokozott támogatást nyújtani a keresztény vállalkozóknak. Az 1938-ban létrehozott Nemzeti Önállósítási Alapból jelentős kölcsönöket adtak, s 1942. február 27-én azt követelte a közgyűlés a kereskedelem- és iparügyi minisztertől, hogy az „erősítésre szoruló” keresztény kereskedelem és ipar támogatása érdekében tiltsa el a különböző érdekképviseletek, szövetségek kereskedelmi tevékenységét.³⁴

³⁰ Főv. Lvt. Főpolg. m. biz. 1941—496.

³¹ Uo. Pol. ir. gyűjt. Közig. biz. 1942—1816.

³² Uo. Pol. ir. gyűjt. Közig. biz. 1942—1816.

³³ Uo. Polg. m. eln. biz. 1943—38. Uo. Közgy. jkv. 1943. jan. 29., febr. 26.

³⁴ Uo. Polg. m. eln. biz. 1938—141. Uo. Közgy. jkv. 1942. febr. 27.

A háborús viszonyok következtében a fővárosi hivatalokban a munkafegyelem meglazult, a kivételezések, kedvezmények tág teret nyitottak a visszaélésekre, s ezek száma, a főpoigármester megállapítása szerint, hihetetlenül megnőtt.³⁵

1942. március 9-től Kállay Miklós állt a kormány élén, de politikája csaknem egy esztendeig nem változott a korábbiakhoz képest: az ország aktívan részt vett a Szovjetunió elleni háborúban, elindították a frontra a II. hadsereget „ez a háború a mi háborúnk” jelszóval. Egy ideig az új kormány belpolitikája sem hozott változást. De a nyilasok Kállayval is elégedetlenek voltak, annak ellenére, hogy parlamenti programbeszédében a zsidók kitelepítésének szükségességét hangoztatta, s további zsidótörvényeket hirdetett meg. Mindezekre azonban nem került sor, s azokat a területeket, amelyek a rendszer számára és a hadviselés szempontjából döntőek voltak, nem kívánta érinteni a kormány. A politikai légkör érzékeltetése, a főváros vezetésének megítélése céljából érdemes megemlíteni, mit követeltek 1942/43-ban a nyilas, nemzetiszocialista képviselők és pártvezérek: sárga csillag viselésének előírását a zsidók számára, koncentrációs táborba, drótsövény mögé zárásukat, zsidók számára külön megjelölt villamos és autóbusz kocsikat, illetve helyeket, harmadik, „igazi” zsidótörvény meghozatalát és tényleges végrehajtását.³⁶

Ezzel együtt napról napra elképesztőbb hangnemben támadták a németellenes polgári és szocialista erőket, „a nemzetközi demokrácia, szocializmus, kommunizmus, szabadkőműves világ híveit” — hogy egy 1942. június 3-i interpellációt idézzünk.³⁷ A „destrukció” letörése érdekében azt is javasolták, hogy a külföldi adások hallgatóinak és a — felfogásuk szerint természetesen rémhírtérjesztő — zsidóságnak a tulajdonában levő rádiókat hatóságilag plombálják le.³⁸

Kállay miniszterelnöki kinevezését új főpolgármester megbízása követte Homonnay Tivadar személyében, aki Wolffnak volt közismert híve és támogatója, s 22 éve vett részt a főváros vezetésében.³⁹ Homonnay 1942. március 20-i bemutatkozásán a Kállay-

³⁵ Uo. Polg. m. eln. biz. 1942–230.

³⁶ Tekintettel az ilyen megnyilatkozások nagy tömegére, csak néhány jellemző példát ragadok ki: Napló 1939–44. XIII. köt. 110. l. Maróthy Károly 1942. márc. 19-én. Uo. XIII. köt. 199–200. l. Vajna Gábor 1942. ápr. 29-én. Uo. XIV. köt. 99. l. Rapesányi László 1942. jún. 17-én. Uo. 156. l. Serényi Miklós gr. 1942. jún. 24-én. Szerinte „a gettó rendszer Varsóban már igen kitűnően bevált...”

³⁷ Napló 1939–44. XIII. köt. 389. l. Vajna Gábor 1942. jún. 3-án.

³⁸ Uo. XIII. köt. 476. l. Pápai István 1942. jún. 10-én.

³⁹ *Esti Kurír* 1942. márc. 9. 3. l. Wolff 100. l.

kormány programját hirdette meg: „A mi feladatunk az, hogy őrséget álljunk az értékek előtt, melyek Kelet és Nyugat találkozó pontján a nemzeti gondolat és az európai kultúra sugárzó fényeivel öntik el ennek a városnak minden követ.” Fontosnak tartotta hangsúlyozni az autonómia szerepét, jelentőségét, védelmének szükségességét, s ezzel kapcsolatban a szüntelen nyilas támadások kereszttüzében álló Keresztes-Fischer belügyminisztert idézte.⁴⁰

Tény, hogy az uralkodó osztályok, a kormányzati körök nagyobb része a háborúban való részvétel ellenére sem kívánta Magyarország erőforrásainak teljes kimerítését a német érdekek szolgálatában, s az első világháborút követő eseményekből azt a tanulságot vonta le: Magyarországnak a háború végére, a békeszerződések idejére kell tartogatnia erőit. Ez a felfogás a mérsékelt körökben meggyőződésé vált, s politikájukban jelentékeny változást eredményezett 1942–43 fordulóján. Mi több, olyan ismert szélsőjobboldali személyek, mint Meskó Zoltán, szintén e felfogást támogatták.⁴¹ A sztálingrádi csata, a II. magyar hadsereg megsemmisülése Voronyezsnél, a német hadvezetés magatartása a magyar katonasággal szemben kijózanítólag hatott, s azt eredményezte, hogy a kormány kereste a kapcsolatokat a nyugati hatalmakkal, és megakadályozta a nagyobb magyar katonai alakulatok kiszállítását az országból. Döntő lépésre azonban, vagyis a Németországgal való szakításra sem ekkor, sem később nem tudta elszánni magát.

Ez a változás a kormánypolitikában szűkségszerűen megnövelte a liberális ellenzék és a szociáldemokraták súlyát. Kállay igen jelentős szerepet szánt nekik a háborúból való magyar kilépés és az azt követő új viszonyok idejére. Így, annak ellenére, hogy a liberális ellenzék számszerű képviselete 1939-től kezdve rendkívüli mértékben visszaesett, politikai súlya és befolyása 1943-tól nagymértékben nőtt. Rassayék a népfrontos összefogással és akciókkal szemben inkább a Kállay-féle vonalat helyezték. Kállay memoárja szerint Rassay Károly németellenes, nyilasellenes fellépése nagy támogatást jelentett számára, ugyanígy az a segítség is, amelyet a nyugati orientáció keresésében kapott tőle. Úgy látta, hogy az ellenzék olyan vezetőinek, mint Peyer, Rassay, Tildy Zoltán, „igazi történelmi szerepük csak a háború után fog kezdődni”.⁴² Ez teljesen irreális elképzelés volt.

A liberális ellenzék és Kállay viszonyának alakulásában nagy szerepe volt annak, hogy a miniszterelnök megtagadta a zsidók

⁴⁰ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1942. márc. 20.

⁴¹ Napló 1939–44. XIV. köt. 192. l. 1942. jún. 5-i felszólalása.

⁴² Nicholas Kállay: *Hungarian Premier. A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War.* New York 1954. 191., 257. l.

deportálására vonatkozó 1942 végén megismételt határozott német követelés teljesítését, s a hazai nyilas sürgetések ellenére sárga csillag viselését sem rendelte el. Elutasította azt is, hogy valamennyi magyarországi zsidót Ukrajnába telepítsék, noha a munkaszolgálat keretében mégis ezrével kerültek oda, a szinte biztos halálba. Feltétlenül elismerésre számíthatott ellenzéki körökben, hogy a miniszterelnök a megismételt követelések ellenére sem volt hajlandó feloszlanni a szakszervezeteket, betiltani az ellenzéki pártokat, köztük a Szociáldemokrata Pártot.

Magyarországon 1939 óta tömegesen éltek lengyel menekültek, akik a náci megszállás idején kerültek ide, itt szállást, megélhetést kaptak, és segítséget ahhoz is, hogy Nyugatra távozhassanak. Emiatt a kormányt, a liberális ellenzékét több nyilas támadás érte nemcsak a parlamentben, de a városházán is.⁴³ 1942 végén a kormány elrendelte a lengyel—magyar kereskedelmi kamara feloszlátását, hogy valamiféle „lengyel-ellenes” intézkedést hozzon. Szendy polgármester azonban, a belügyminiszterrel egyetértésben, az intézkedést nem hajtotta végre.⁴⁴

A fronthelyzet alakulása, a német vereségek érezhető hatást gyakoroltak a politikai hangulatra és megnyilatkozásokra. A nyilasok nem csekély felháborodására, ismét nagyobb szabadságot kezdett élvezni a liberális ellenzék sajtója, megerősödött a liberalizmus eredményeinek, politikájának dicsérete, a főváros szerepe és jelentősége pedig méltányos elismerést kapott hivatalos fórumokon. Homonnay főpolgármester ilyen jellegű megnyilatkozását 1942. szeptember 4-én még kiegészítette azzal is, hogy elvetette az újabb keletű „téveszméket”, amelyek a várost és népét „történelmi útvjáról” le akarták téríteni.⁴⁵ Ez természetesen a nyilasoknak szólt.

Egy esztendővel később, 1943 augusztusában, Voronyezs és Sztálingrád után, Rassay Károly a közigazgatási bizottság ülésén igen meleg szavakkal emlékezett meg Horthy István személyéről, elsíratta azokat a politikai terveket, amelyeket hozzáfűztek, majd ellenzéki programot adott a háború utáni időkre. „Ebben a pillanatban — mondotta — csak az lehet a feladatunk, hogy a nemzetet a háború felidézte súlyos válságon keresztül vezessük és a nemzetnek a békét visszaszerezzük.” Ezért nincs helye normális, parla-

⁴³ Ez szorosan összefüggött azzal, hogy a nyilas és nemzetiszocialista pártok a magyar hadsereget be szerették volna vetni Lengyelország ellen, Hitler oldalán. Lásd: *Napló 1939—44.* III. köt. 73. l. Hubay Kálmán 1939. nov. 15-én. Uo. III. köt. 63. l. Vágó Pál 1939. nov. 15-én. Uo. III. köt. 227. l. Matolcsy Mátyás 1939. nov. 21-én.

⁴⁴ Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1943—4.

⁴⁵ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1942. szept. 4.

mentáris politikai életnek sem. Miben látta a háború utáni viszonyok legfőbb követelményeit? „A nemzeti függetlenség és szuverenitás féltő megóvása, a népek és nemzetek békés együttélésének biztosítása, a népképviselői kormányzat, a pártokban szervezett közvélemény uralma, a polgári és lelkiismereti szabadság, a jogeszmék, a keresztény kultúrának, az emberiségnek és az emberi méltóságnak mindennekfelett való megbecsülése; ezek azok az irányadó eszmék, amelyek híven fejezik ki a magyar nép lelkiségét és amelyeket nem irthat ki belőle semmiféle propaganda.” Emlékezünk még arra, hogy a liberális ellenzék politikai ideáljai között nemcsak Eötvös, Kossuth, Deák, hanem a nyugat-európai, főként angol és francia polgári demokráciák szerepeltek. Nem esett azonban akkoriban szó az Egyesült Államokról és annak politikai vezetőiről, hiszen 1918 után a magyar polgárság liberális vagy demokrata csoportjai kiábrándultak Wilson elnökből, az általa hirdetett elvekből, mert gyakorlati alkalmazásukra nem került sor. Rassay következő szavai nem 1918-hoz való visszatérést, hanem az 1943-as helyzetnek megfelelő liberális reményeket és ábrándokat jelezték, amikor azt mondta: „Ez a nemzet sohasem tagadta meg a kultúrnemzetekkel való közösséget és a maga szabadsághősei mellett ma is tisztelettel tekint föl Washingtonnak, az emberi jogok és a szabadság hősének városunkat díszítő szobrára.” Korábban ezt a szobrot senki sem látta meg a városban.⁴⁶

A liberális ellenzék, amelyet Rassay és politikája reprezentált, Kállay „hinta-politikájá”-hoz csatlakozva a maga belső törvényei szerint logikusan jutott el egy kezdetben határozottabb ellenzékiiségtől a kormánypolitika támogatásáig. Történetüknek és történetük felidézésének végéhez közeledve előttünk állnak már ennek az útnak legfőbb mérföldkövei: mérsékelt és szűk polgári demokratikus program, a radikális politikai harci eszközök elvetése, a magántulajdon rendjéhez való ragaszkodás, ellenséges állásfoglalás a Szovjetunióval, a kommunista mozgalommal szemben. Az előzőekben részletesebben elmondottak s az itt summázott főbb tényezők játszottak döntő szerepet abban, hogy a háború második felében kommunista vezetéssel kibontakozó, majd 1944-ben megerősödött ellenállási mozgalomban a liberális ellenzék nem vállalt szerepet, a háborúból való kibontakozást csak Kállay koncepciója alapján és nyugati orientációval tudta elképzelni.

Az ellenzék helyzetének, a kormány és az ellenzék viszonyának változását tükrözte az is, hogy amikor az 1944-es fővárosi költségvetés tárgyalása során 1943 novemberében azzal a követeléssel

⁴⁶ *Esti Kurír* 1943. aug. 27. 3. l.

álltak elő, hogy hozzanak létre harmadik alpolgármesteri állást, — ezt a kormány teljesítette. A liberálisok ide saját emberüket kívánták állítani.⁴⁷

A háború a maga törvényei szerint folyt tovább, a magyar kormány gyakorlati és hatékony lépéseket nem volt képes tenni a németekkel való szembefordulás érdekében. Ennek következtében a fővárost több légitámadás érte már ekkor, legelőször 1942 szeptemberében, ami addig ismeretlen voltával és következményeivel óriási megdöbbenést és pánikot keltett.⁴⁸

A LIBERÁLIS ELLENZÉK SAJTÓJA A HÁBORÚ IDEJÉN

A háború évei rányomták bélyegüket az ellenzék sajtójára is. A változások azonban nemcsak magával a háborúval, hanem egyéb intézkedésekkel is összefüggtek. 1939. szeptember 2-ától, a világháború megindulásától kezdve, cenzúrát vezettek be, s ez az évek során, főként Magyarország hadbalépését követően, egyre szigorúbbá vált. A korlátozás elsősorban külpolitikai, katonai kérdésekre vonatkozott, de érintette a Németországgal összefüggő valamennyi témát, kiterjedt a parlamenti viták, a fővárosi közgyűlés anyagának közlésére, illetve ismertetésére. A témakör beszűkülésével természetesen együtt csökkent az az információ-mennyiség is, amit a lapok nyújtottak olvasóiknak. Míg korábban a parlamenti, a fővárosi közgyűlési vitákat részletesen, terjedelmesen hozták, a cenzúra következtében áttértek rövid összefoglalók közlésére, végül pedig még ezeket is elhagyták.

1941-ben az Országos Sajtókamara állapította meg, hogy az egyes lapok milyen terjedelemben és milyen áron jelenhetnek meg. Ekkorra már a napilapok és egyéb sajtótermékek száma jelentősen lecsökkent, mert az 1939: IV. tc. következtében több mint kétszáz lapot szüntettek meg.⁴⁹ Ez a törvény személyi összetételében is alaposan megváltoztatta a lapok munkatársi gárdáját: zsidó nem

⁴⁷ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1943. nov. 12., dec. 7.

⁴⁸ *Esti Kurír* 1942. szept. 5. 1. l. Főv. Lvt. Pol. ir. gyűjt. Közig. biz. 1942—1441. Az 1942. szept. 14-i ülésről van szó, ahol az újságírók s a nyilvánosság kirekesztésével tárgyaltak. Csak az érdekesség kedvéért említem, hogy ugyanakkor a budapesti német követség még azzal is foglalkozott, milyen könyvek olvashatók a Fővárosi Könyvtárban, egyes munkák zárt anyagban való elhelyezését többször sürgették a polgármesternél. A polgármesteri hivatal azonban csak formális intézkedést kívánt, s nem volt hajlandó felelősségre vonni a könyvtár vezetőjét, mint azt a német követség követelte. Főv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1943—280., 1943—295.

⁴⁹ *Esti Kurír* 1941. júl. 30. 5. l. Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1939. márc. 29.

lehetett laptulajdonos, szerkesztőségi vezető munkatárs, s az újságírók sorában is limitálták arányukat. A félreállítottak helyére új emberek kerültek. A személyi változások, a sajtószabadság korlátozása, a liberális ellenzék politikai felfogásának változása szükségszerű következményekkel járt az ellenzéki sajtó hangvételére. E változásnak legfőbb jellemzője az volt, hogy 1943 elejétől az *Újság* és az *Esti Kurír* is sok tekintetben közeledett a kormány álláspontjához. Mindezek ellenére a liberális ellenzék sajtója bizonyos mértékig megőrizte egyéni, sajátos vonalát.

A háború természetesen nem kedvezett a hírközlésnek. „A háború első halottja a hírszolgálat” — írta 1939. szeptember 19-én Kozma Miklósnak a Magyar Távirati Iroda londoni megbízottja.⁵⁰

Ullein-Reviczky Antal 1940 januári sajtó-instrukciója szerint tilos volt bármiféle állásfoglalás a hadviselő felekkel, a támadó hang külföldi államférfiakkal szemben, valamint a magyar kormány külpolitikájának legesekélyebb bírálata is. Országonként meghatározta, hogyan kell az összes lapnak állást foglalnia: Németország irányában barátságosan, Olaszországgal szemben ennél melegebben, a Szovjetunióra nézve pedig „tartózkodni minden támadástól, ami azonban semmiképpen sem jelentse bármiféle rokonszenv nyilvánítását a Szovjetunióban fennálló viszonyok iránt”.⁵¹ Egészében véve akkor, 1940-ben még az volt az alapállás, hogy „ez a háború nem a mi háborúnk” — s így a sajtótól a semlegesség hangoztatását követelte a kormányzat.

1941 tavaszától, amikortól Magyarország is hadviselő féllé vált, a cenzúrát megszigorították, a napilapok nemegyszer fehér foltokkal jelentek meg, a front eseményeiről csak az engedélyezett hivatalos közleményeket lehetett hozni, a belpolitikai kérdések egy részének taglalását is tiltották. Kállay kormányra kerülése viszont már kezdettől fogva enyhülést hozott a sajtópolitikában, s ez különösen 1943-tól vált érezhetővé.

A Kállay-kormány idején a sajtópolitika is kifejezésre juttatta a kormányzati körök törekvéseit. Ennek alapelveit Kállay miniszterelnök így foglalta össze: a kormány sajtó tartózkodjék a Németország iránti rokonszenv nyilvánításától, ne írjon német győzelmekről, hanem elégedjék meg a hivatalos hadijelentések közlésével. Ezzel összhangban lehetővé tették a nyugati hadijelentések közlését, a baloldali sajtó nagyobb mozgási lehetőséget kapott arra, hogy vitázzék a náci sajtókiadványokkal, hogy a közönséget bizonyos határon belül informálja a külföld eseményeiről. Minden-

⁵⁰ OL Kozma ir. 27. cs. 1939. Pol. angol. 51. l.

⁵¹ Kállay 356—357. l.

féle ténylegesen baloldali, szovjetbarát közlemény azonban a leg-szigorúbb tilalom alá esett, ilyet közölni nem lehetett. Megtiltotta a kormány a zsidókérdés sajtóban való feszegetését, s ezzel antiszemita propaganda üzését.⁵² Természetszerűleg, 1942-ben éppen úgy, mint a későbbi években, tilos volt foglalkozni a lakosság ellátásával, az élelmezési és egyéb árubeszerzési nehézségekkel.⁵³

A főváros a háború éveiben is folytatta a sajtó anyagi támogatását. Részt vett — Kolozsváry Borcsa Mihály közbenjárására — az Országos Sajtókamara fenntartásában, alaposan megnyirbálta viszont azokat a követeléseket, amelyeket Marton Béla a Nemzeti Munkaközpont pénzügyi dotálása ügyében terjesztett elő.⁵⁴ Továbbra is megkapta a maga stallumát az ellenzéki sajtó is. 1943. december 24-én úgy határoztak, hogy az 1944. első negyedévi sajtóátalányt 20%-kal emelik, így például az *Újság* és az *Esti Kurir* az első évnegyedre 3—3000 P-t kap.⁵⁵

A 30-as évektől kezdve a technika fejlődésének megfelelően nemcsak a sajtó privilégiuma volt már a tájékoztatás, modern szóval élve, a közvélemény manipulálása. A rádió mind nagyobb mértékben terjedt el, s ennek jelentősége a háború évei alatt különösen megnőtt. A Bródy Sándor utcai Rádió természetesen a hivatalos magyar politikának megfelelően sugározta műsorait, ami igen gyakran váltott ki tiltakozást főként a szélsőjobboldal, a nyilasok részéről. Igazi jelentősége azonban annak volt, hogy a rádió révén a külföldi adóállomások műsorait is megismerte a közönség. Ez egészen új jelenség volt. Az *Esti Kurir* egyik cikke — roppant ügyesen szerkesztve — nemcsak azt az új tényt konstataálta, hogy a rádióban propaganda folyik, hanem részletesen ismertette, milyen s hány rádióadó sugároz külföldről többek között magyar nyelvű műsorokat is.⁵⁶ A Kállay-kormány idején a nyugati rádióadások hallgatása bocsánatos bűn volt, de a moszkvai magyar adások hallgatását szigorúan vették.

Mivel a sajtókorlátozások nem tették lehetővé politikai vagy külpolitikai kérdések nyílt feszegetését, az ellenzéki sajtó ott politizált, ahol tudott. „Politikumma” lépett elő a hivatalos hadijelentések közlésének formája, maga a tördelés, s a szemfüles olvasó már ebből is következtetéseket vonhatott le. „A címtechnikával végrehajtott bomlasztás — fejtegette felháborodva egy nyilas inter-

⁵² Uo. 358—260. l.

⁵³ Föv. Lvt. Polg. m. eln. biz. 1940—191.

⁵⁴ Uo. Főpolg. m. biz. 1940—991, 1940—31/l.

⁵⁵ Uo. Polg. m. eln. biz. 1944—35.

⁵⁶ *Esti Kurir* 1941. júl. 29. 9. l.

pelláció a parlamentben — Magyarországon nem mindennapi eredményeket ér el.”⁵⁷ Új jelenség volt, hogy például az *Esti Kurír* 1941 februárjától olyan fejlécfeliratokat közölt, mint „Az Esti Kurír a szabadságért és az emberi jogokért harcol.” 1941-ben még közölték a lapok Roosevelt amerikai elnök, Churchill angol miniszterelnök beszédeit, 1941 szeptember—októberében tudósítások adtak hírt a Csehszlovákiában végrehajtott hitlerista ítéletekről, az ellenállással szembeni megtorlásokról.⁵⁸ Tájékoztattak a nyugati országokban folyó ellenállási mozgalom egyes eseményeiről (Franciaország, Svédország), nem hallgatták el azokban a kommunisták szerepét sem, és tudott a magyar újságolvasó a de Gaulle vezette mozgalomról is.⁵⁹ Az ellenzéki lapok gyakran vettek át olasz haditudósításokat, amelyek szintén többet árultak el a fronteseményekről, mint a német jelentések. Kedvelt eljárás volt az is, hogy azokat a német közleményeket, amelyek cáfolták a Szovjetunióban elszervezett vereségeket, fettel, kiemelve nyomtatták, s így mindenki figyelmét felhívták rájuk.⁶⁰ A pesti polgár pedig megtanulta, hogyan kell értelmeznie az ilyesmit.

Az *Esti Kurír* 1942 tavaszától — a hivatalos lapból átvett anyaga alapján — kommentár nélkül, bekeretezve s erősen kiemelve rendszeresen közölte azoknak a nevéket, akik németbarát voltak hangsúlyozására visszánémetesítették nevüket.⁶¹

Kötetlenebb volt az ellenzéki sajtó a művészeti, az irodalmi élet kérdéseiben. Így aztán ténylegesen elsősorban ott politizálhatott, ezt azonban már csak a műveltebb, fogékonyabb olvasótábor érthette. Jelentősége, agitatív szerepe azonban így is volt. Nem kímélte ugyanis az ellenzéki sajtó a színészi, színházi életet sem, ahol jelentékeny nagy művészek mellőzését, félreállítását nyomon követte a német-barát, erősen jobboldali figurák előretörése. Ezek azután a róluk készült cikkekből olyan bírálatot kaptak, amelyben nem a politikum dominált ugyan, bár egyes esetekben még politikai állásfoglalásukat is nyíltan kifogásolták, de egészében véve így is hatásosan mutatta meg tényleges „értékeiket”.⁶² Ugyanakkor számon tartotta a lap azoknak a színészeknek a sorsát, akiket a faji törvények emigrálásra kényszerítettek, megemlékezett tevékenységükről vagy — mint Kabos Gyula esetében — halálukról.⁶³

⁵⁷ Napló 1939—44. XIII. köt. 386. l. Incze Antal 1942. jún. 10-én.

⁵⁸ Lásd: *Esti Kurír* 1941. jan., aug., szept., okt. számait.

⁵⁹ *Esti Kurír* 1941. aug. 19. l. és 3. l.

⁶⁰ Lásd az *Esti Kurírt* 1941. második felében.

⁶¹ Például 1942. márc. 28. 5. l.

⁶² *Esti Kurír* 1941. júl. 17. 7. l., 1943. nov. 6. 5. l.

⁶³ Uo. 1941. okt. 9. 5. l.

Rendszeresen közöltek tudósításokat Bartók Béláról, aki az *Esti Kurir* szerint „a magyar nép legjobb képviselője Nyugaton”.⁶⁴

A legnyíltabb politizálási lehetőséget az irodalom kínálta. Az *Ujság* 1941-ben vitát indított „író és politika” címmel, majd az *Esti Kurir* is bekapcsolódott ebbe. Hírt adtak a vita során a vásár-helyi találkozóról, s nyíltan leszögezték: a költőnek, írónak feltétlenül politizálnia kell, s „az igaziak” mind ezt teszik. Benedek Marcell, Kárpáti Aurél, Falu Tamás, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Schöpflin Aladár, Fodor József vett részt többek között e vitában.⁶⁵

Egy Adyról indított polémiában Zsolt Béla azt emelte ki, hogy a költő „főképen az uralmon levő hatalmi rendszerrel és a politikai divatokkal szembeszegülve politizált”.⁶⁶ Őt s Petőfit egyaránt megvédték a szélsőjobboldal törekvéséről, amely kisajátítani igyekezett őket.⁶⁷ Babits halálakor életművét méltatva, az *Esti Kurir* hangsúlyozta, hogy a haza nála a szabadságot, jogainkat, kultúránkat jelentette, azt a földet, amelyen „nem fogott az erőszak”.⁶⁸ A nyilas, szélsőjobboldali támadásokkal szemben védelmükbe vették az olyan polgári írókat, mint Márai Sándor, Zilahi Lajos, bár nézeteikkel nem mindenben értettek egyet.⁶⁹ Riportot hoztak 1943-ban Nagy Lajosról, „a magyar társadalom kritikai novella mestere”-ről, s politikum volt az is, ahogyan Karinthy Frigyes, Móríc Zsigmond vagy Móra Ferenc haláláról megemlékeztek.⁷⁰

Csak tisztelettel, elismeréssel és egyetértéssel olvashatjuk ma is azokat a cikkeket, amelyek az *Ujságban*, az *Esti Kurirban*, Fodor József, Magyar László vagy a szerkesztőség névtelen munkatársainak tollából, József Attilára emlékeztek, vele foglalkoztak. Fodor József méltatása olyan vádirat volt az egykorú politikai és irodalmi állapotok ellen, amelynél találóbbat ma sem írhatna talán, s amely éppen ezért magáról József Attiláról, helyéről és tragédiájáról is szívből fakadó, értő költői rajzot adott. A ki- és megtagadott költőt örültnek nyilvánító kortársakkal szemben Fodor ennek az „örültség”-nek eredetét és tartalmát határozta meg: „Beleörült a mai magyar irodalomba. (Mindegyik becsületes író beleörül, csak

⁶⁴ Lásd például *Esti Kurir* 1941. febr. 3. 7. 1.

⁶⁵ *Ujság* 1940. nov. 17. 7. 1. Fodor József cikke. *Uo.* 1941. jan. 12. 1. 1., jan. 15. 5. 1., jan. 21. 5. 1. *Esti Kurir* 1943. febr. 3. 7. 1., febr. 4. 5. 1., júl. 5. 5. 1.

⁶⁶ *Ujság* 1940. jan. 28. 5. 1.

⁶⁷ *Uo.* és 1940. júl. 28. 5. 1. Fodor József cikke.

⁶⁸ *Esti Kurir* 1941. aug. 5. 1. 1.

⁶⁹ *Uo.* 1941. dec. 2. 6. 1., 1942. okt. 28. 6. 1., nov. 10. 4. 1., 1944. jan. 10. 5. 1.

⁷⁰ *Uo.* 1943. júl. 30. 5. 1., aug. 30. 7. 1., szept. 5. 5. 1., 1944. febr. 8. 5. 1.

jobban kibírja). Beleőrült a klikkekbe, a bandákba, az analfabétizmusba. Az európai levegő hiányába . . . Ünnepeletetik magukat, kiket a kutya se fog említeni holnap . . . De a *költőt* elgázolták, megtébolyították.”⁷¹ Életútját, pályáját több nagy cikk méltatta melegen; külön és ismét apróra kitergetve foglalkoztak Horger Antal gyászos szereplésével.⁷² Amikor évekkel halála után József Attila a Kerepesi temetőben kapott sírhelyet, a riporter ezt emelte ki a sírkőavatásról írt cikkében: sírját munkások, dolgozó emberek tömege állta körül, azok, akiknek írt, akiknek életét példázta az ő sorsa is. Gáspár Zoltán gyászbeszédét is bőségesen ismertette, s szó szerint idézte az *Esti Kurir*: „Sírja diadalmasan él majd túl sok hazug emlékművet.”⁷³

A NÉMET MEGSZÁLLÁS

Az 1944-es új esztendő a fővárosban a szokásos rutinfeladatokkal köszöntött be. Ekkorra a városházán, a pedagógusok között végrehajtották már az 1938-i, 1939-i törvényeket, felmondtak a fővárosi vásárcsarnok kifogás alá eső kiskereskedőinek, kitették őket a főváros tulajdonában levő házak üzlethelyiségeiből, „megtisztították” a fővárosi üzemeket s a különböző foglalkozási ágak nagy részét is. Úgy látszott azonban, hogy egyelőre újabb és keményebb intézkedésekkel nem kell számolni, s nem kerül sor az olyanok kiterjesztésére, mint amit a szovjet fronton teljesített gyilkos munkaszolgálat jelentett.

Ha az év elejei fővárosi iratokat, jegyzőkönyveket úgy lehetne olvasni, hogy közben meglepődhetnénk az ország valódi helyzetéről, azt gondolhatnánk, az 1944-es esztendő a béke, az eseménytelenség éve volt Budapesten. A január 7-i rendkívüli közgyűlés megválasztotta a szakbizottságok tagjait, s köztük a liberális ellenzék megmaradt képviselői is igen szép számmal kaptak helyet. A hónap végén a közgyűlés telekvásárlási és eladási ügyeket, a fővárosi kórházi alkalmazottak béremelését tárgyalta, majd megválasztotta a kijelölő választmányt, amelynek feladata a 3. alpolgármester választásának előkészítése volt.⁷⁴

A résztvevők talán még jelentőséget tulajdonítottak annak,

⁷¹ *Ujság* 1941. jan. 19. 6. l. A kiemelés eredeti.

⁷² Uo. 1937. dec. 5. 10. l., dec. 8. vezércikk. *Esti Kurir* 1942. ápr. 4. 9. l. 1943. jan. 18. 4. l., szept. 29. 5. l.

⁷³ *Esti Kurir* 1942. máj. 4. 5. l.

⁷⁴ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1944. jan. 28., febr. 25., márc. 1.

hogy az ellenzéki városatyák, Peyer, Rassay, teljes támogatást kaptak, ami korábban aligha fordult elő. Az egész közgyűlés azonban mindössze 46 tagból állt ekkor!

A munkaprogram továbbra is „békebeli” volt. Szabályrendeleteket tárgyaltak a fővárosi üzemek havi- és hetfizetésű alkalmazottainak szolgálati viszonyáról, interpelláció kérte számon Homonnay főpolgármester egy nyilatkozatát.⁷⁵ De szinte változatlanul folyt tovább a „politikai játék is”. Az *Esti Kurir* februárban több cikkben tudósított a kijelölő választmányon belüli összetűzésekről, a 3. alpolgármester megválasztása körüli ellentétekről. Rassayék azt követelték, hogy a választást a közgyűlés tartsa, s biztosítókat akartak, hogy az nem lesz formális. Mivel ezt nem tudták keresztülvinni, elhagyták a választmányt, s így heteken át tartó huzavona következett.⁷⁶ Március 1-én a közgyűlésen Homonnay élesen bírálta a liberálisokat és a szociáldemokratákat, amiért „kisebbségi erőszakot” akartak alkalmazni. „Kérem az önkormányzatot — mondotta —, tekintse ezt a választást intő jelnek a jövőre, mert jöhetnek súlyosabb döntések, jöhetnek nagyobb horderejű események, amikor még fokozottabb szükség lesz az autonómia közgyűléseinek teljes összefogására, teljes egyetértésére.” A harmadik alpolgármesteri helyre ezután, az ellenzék várakozásaival szemben, vitéz Becske Aladár, az új idők új kreatúrája került.⁷⁷

Néhány nap múltán azonban ezeket a nevetséges politikai játékokat és szereplőik túlnyomó többségét elsöpörték az események.

1944. március 19-én, vasárnap hajnalban a náci német hadsereg megszállta Magyarországot és Budapestet. A belügyminiszter szigorúan bizalmas körlevele azt próbálta elhíttetni, hogy „a német hadsereg és rendőrség nem féltve őrzött függetlenségünkötől való megfosztás végett és nem ellenségként lépett magyar területre”. A lakosság, a közigazgatási szervek egy része azonban, ha nem is mindig tudatos antifasiszta alapon, de bizonyos hagyományos németellenességtől, függetlenségi érzelemtől vezérelve másként ítélte meg a helyzetet, s így a körlevél szerint is számos helyen „súrlódások”-kal járt az ország német megszállása. Jellemző volt a helyzet teljes félreismerésére, hogy a Belügyminisztérium a közigazgatási hatóságoknak, a fővárosnak a következő utasítást adta: ha a német katonaság kívánságokkal lép fel az elszállásolást, ellátást illetően, a katonákat igazoltatni kell, személyi adataikat

⁷⁵ Uo. Közgy. jkv. 1944. febr. 23.

⁷⁶ *Esti Kurir* 1944. febr. 26. 5. l., márc. 1. 5. l., márc. 2. 5. l.

⁷⁷ Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1944. márc. 1.

gondosan feljegyezni, s csak akkor és az után teljesíteni kéréseiket, ha azok nem egyéni óhajok!⁷⁸

A náci hadsereg budapesti bevonulásának első következménye — a liberális ellenzék vonatkozásában — az volt, hogy félreállítva Kállayt és kormányát, a Gestapo és a magyar tábori csendőrség együttesen letartóztatta a liberálisok, a szociáldemokraták vezetőit, sőt velük együtt számos, németellenességéről ismert kormánypolitikust is. Azok, akiknek nem volt módjuk és idejük elrejtőzni, illegálitásba menni, a letartóztatások után a dachauai, illetve a mauthauseni koncentrációs táborba kerültek. Rassay Károly, Apponyi György gróf, Vázsonyi János, Gratz Gusztáv, Madarassy-Beck Gyula báró, Peyer Károly, Kállay miniszterelnök fia, Keresztes-Fischer belügyminiszter — hogy csak néhány nevet emeljünk ki — voltak közöttük.⁷⁹

Ezek a letartóztatások óriási megdöbbenést keltettek a polgári politikusok, városatyák körében, hiszen példátlanul álltak a Horthy-korszak történetében is, s Magyarországon mindaz, ami a német megszállás alá került európai területeken végbement, eladdig szinte hihetetlen mendemondának számított.

A polgári parlamentarizmus intézményei — így a fővárosban a törvényhatóság — még hónapokig helyükön maradtak, de mindez már csupán színház és díszlet volt. A közgyűlés, sőt a parlament sorai is tátongtak az ürességtől.⁸⁰ Rendeletek, utasítások, egyre drasztikusabb intézkedések követték egymást, s a választott szerveknek és kinevezett hatóságoknak nem maradt más feladatuk, mint ezek végrehajtása.

1944 nyaratól a letartóztatások, deportálások tömeges méreteket öltöttek, a terror és a dezorganizáltság hétről-hétre nagyobb lett. Bomlott, oszlott-foszlott az egész rendszer, amelyet most már főként a német és nyilas fegyverek tartottak össze. A megszállást követően a főváros és az ország javai felett egyre nyíltabban a német hatóságok rendelkeztek. 1944 áprilisától megindultak a szövetségesek sorozatos, pusztító bombatámadásai az immár német főhadiszállássá lett Budapest s az ország más területei ellen.⁸¹ Az egész rendszer feltartóztathatatlannal rohant a végső szétesés és felbomlás felé, amit azután az októberi nyilas hatalomátvétel tett véglegessé.

⁷⁸ Uo. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1944—125.

⁷⁹ Kállay 443., 465. l. Macartney II. köt. 254—256. l. Nagy 247—248. l. A megszállás egészére: Ránki György: *1944. március 19.* Bp. 1968.

⁸⁰ Lásd például Föv. Lvt. Közgy. jkv. 1944. ápr. 12.

⁸¹ Az 1944. ápr. 3-ról 4-re virradólag történt első nagyméretű bombázások áldozattal járt. Ezzel a közgyűlés 1944. ápr. 12-i ülése is foglalkozott.

A német megszállást követően a város élére új vezetés került. Abban a légkörben, amelyben már egyetlen, a tényeket reálisan számbavevő ember előtt sem volt kétséges, hogy a nácik elvesztették a háborút, s velük együtt a magyar kormánypolitika, a magyar ellenforradalmi rendszer is vereséget szenvedett, a főváros élére állított új főpolgármester, Keledy Tibor, Kolozsvár addigi polgármestere, így szónokolt a megmaradt néhány városatyának: „a cél: a keresztény nemzeti gondolat maradéktalan, szociális megvalósítása, és együttthaladás a baráti és szövetséges Németbirodalommal a közös győzelem felé. Mert nekünk előbb a győzelem kell, azután a béke . . .”⁸² Ehhez a gondolatmenethez csatlakozott doroghi Farkas Ákos, az új polgármester, aki régi szűlsőjobboldali fajvédő volt: „Ez a háború még mindig jobb, mint az a béke, amelyet a megadással, az árulás gyalázatával kellene megváltani.” Jaross Andor jelen volt ezen a közgyűlésen, s az elhangzottakat még megtoldotta a következőkkel: „Mi gondoskodni fogunk arról, hogy mindazok az inficiáló elemek, amelyek ebben a fővárosban a kozmopolitizmusnak természetszerű terjesztői voltak, kikapcsolassanak ennek a városnak a vérkeringéséből.”⁸³

Az iszonyatos szóvirágok közepette előadott programnak ez utóbbi volt az egyetlen pontja, amely úgy látszott, teljes mértékben megvalósul: betiltották a liberális ellenzék, a munkásmozgalom, a keresztény tábor pártjait és sajtóját, a főváros zsidóságát gettóba zárták, és megkezdték a vidékiek német koncentrációs táborokba való szállítását; a legbrutálisabban sújtottak le a baloldalra, az ellenállást szervező kommunistákra, baloldali szociáldemokratákra.

A főváros autonómiáját már 1944. szeptember 28-án felfüggesztette a belügyminiszter, így Szálasiék hatalomra jutása után csak az volt hátra, hogy a polgármestert teljhatalmú városvezetővé tegyék.⁸⁴ A főváros új vezetői semmit sem tettek Budapest és a lakosság védelméért. Egyetlen említésre méltó gesztusként azt a polgármesteri levelet lehet említeni, amelyben 1944. november 4-én azt kérték Beregffy honvédelmi minisztertől: hasson oda, hogy a német hadsereg „Budapest hídjait és közműveit kímélje meg a már eddig is erősen sújtott lakosság és az utókor számára”. Ezek felrobbantása, érvelt a levél, „oktalan pusztítás” lenne, amely „érzelmileg a bolsevista ellenség karjaiba kergetné a lakosságot . . . Magyarország, mint a nagy német birodalom kitartó szövetségese,

⁸² Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1944. ápr. 12. Az idézetek innen valók. Uo. Közgy. jkv. 1944. ápr. 14.

⁸³ Főv. Lvt. Közgy. jkv. 1944. jún. 14.

⁸⁴ Uo. Közgy. jkv. 1944. szept. 28.

megérdemli azt a kíméletet, amelyet a főváros számára ezúttal kérünk”⁸⁵

A pusztulás és pusztítás mértékét csak akkor lehetett számbavevni, amikor a háború szörnyű hulláma már elvonult a város fölött. Csak jóval később, a nácik teljes veresége, a koncentrációs táborok felszabadítása után vált ismertté, hogy az elhurcolt városatyák és politikusok közül kik végezték életüket gázkamrákban, kiket öltek meg más módon. Az áldozatok között volt — többek között — Vázsonyi János, valamint a Nemzeti Demokrata Párt sok ezer névtelen híve és támogatója.

A liberális ellenzék politikai története 1944. március 19-ével lényegében véve lezárult. Egyes szabadon maradt képviselői kapcsolatot kerestek és tartottak ugyan az 1944 nyarán-őszén kibontakozó ellenállási mozgalommal, de komoly szerepük nem volt benne. A háborút, a deportálást túlélők visszatértek Budapestre, nagy részük már 1945 elején újra jelentkezett a politikai életben, de a gyökeresen megváltozott viszonyok között befolyás, súly és főként perspektíva nélkül.

Az ország felszabadulásával bekövetkezett alapvető változások, az 1944–45-ös esztendőök viharzásának egyéni és politikai következményei mutatkoztak abban, hogy a régi liberális pártok a hagyományos módon többé nem szerveződtek újjá. A pártokat és vezetőiket is szétszórta, más politikai alakulatokhoz sodorta az ország életében bekövetkezett fordulat. Igaz, 1944-ben Szegeden, majd Debrecenben létrejött s egy ideig Budapesten is működött a Demokratikus Polgári Párt, amely indulásakor egyesíteni kívánta Vázsonyi és Rassay pártját, valamint a Kossuth-pártot és általában véve az egész régi liberális ellenzéki tábor.

Ez az egységesítő törekvés azonban már kezdetben sem járt sikerrel. Sokan már ekkor a Független Kisgazda Párthoz csatlakoztak, az 1945-ös választások nyomán pedig rendkívül meggyorsult a liberális tábor polarizálódása.

A liberálisok vezér nélkül maradtak: Vázsonyi János meghalt, Rassay Károly 1945 után teljesen kiszorult a politikai életből, több, egykor jelentékeny liberális vezető pedig mindinkább a jobboldali polgári pártokhoz sodródott.⁸⁶

A gyökeresen megváltozott helyzet másik jellemzője az volt, hogy a liberális polgári pártok és a Szociáldemokrata Párt útjai

⁸⁵ Uo. Pol. ir. gyűjt. Polg. m. eln. biz. 1944–320.

⁸⁶ E pártok 1945 utáni története még feldolgozásra vár. Az itt említett szervezkedési kérdésekre lásd: Föv. Lvt. Budapesti Nemzeti Bizottság vegyes ir. iktatlan. 1945. febr.

— érthető módon — teljesen elváltak egymástól. Az új hatalmi és politikai viszonyok között a megújult szociáldemokrata vezetőség a kommunistákkal s a koalíció más pártjaival haladt együtt. A régi szövetség felújításának lehetősége egyszer s mindenkorra megszűnt.

Nagy változás ment végbe e pártok egykori tagságában, bázisában. Az ostromlott város pincéiből, a frontokról, a koncentrációs táborokból előkerült egykori demokrata-liberális szavazók száma, főként a Demokrata Párt egykori tagsága, igen jelentős mértékben csökkent. Akik megmaradtak, levonva a háborús évek ellenzéki politikájának tanulságait és számba véve az új helyzet realitásait, már nem feltétlenül régi pártjaikban kerestek támaszt és képviselőt. A fővárosi egykori liberális kispolgárság egy része — társadalmi helyzetétől, politikai nézeteitől függően — a Szociáldemokrata Pártban, tekintélyes tömege a kisgazdáknál, de nem jelentéktelen hányada a Kommunista Pártban keresett s talált új politikai elhelyezkedést.

A liberálisok a városházán sem szerezhették vissza 1919 vagy akár 1944 előtti pozíciójukat. A főváros vezetése — összhangban a „nagypolitika” változásaival — szintén új kezekbe került.⁸⁷

Kifejteni nem, csupán hangsúlyozni szükséges, hogy a liberális pártok történetének alakulása szervesen kapcsolódott az országban végbement politikai változásokhoz. Ezeknek a változásoknak elfogadását, a bennük rejlő további perspektíva helyeslését a liberális pártoknak és vezetőiknek politikai koncepciója, kialakult gyakorlata szinte eleve lehetetlenné tette. A liberális pártok a mérsékelt polgári demokrácia, a parlamentáris többpártrendszer, a magántulajdon ideálját hirdették az ellenforradalmi rendszer huszonöt esztendején át. Ez a program tette őket akkor a baloldali ellenzék részévé, az ellenforradalom, a fasizmus, a nácizmus bírálóivá, elutasítóivá. A liberálisok azonban e programból következően minden fajta diktatúrát — így a proletárdiktatúrát is — elvetették, és ennek megfelelően szemben álltak a Szovjetunióval. Mindez együtt — valamint a Kommunista Párt befolyása, a Szovjetunió döntő szerepe a magyarországi és a közép- és kelet-európai helyzet

⁸⁷ Az 1945-ös nemzetgyűlési választáson az ekkor már Polgári Demokrata Párt néven fellépő párt összesen 22 532 szavazatot, az összes szavazatok 3,9%-át tudta csak megszerezni. (*Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Évkönyve 1944—1946.* 64. l.). A fővárosi törvényhatósági választások 1945-ben még rosszabb eredményt hoztak számukra. Szavazataik száma 22 392-t tett ki, az összes szavazatok 3,8%-át (Uo. 65. l.). Ez azért figyelemre méltó, mert a politika frontján bekövetkezett alapvető eltolódást mutatja: a liberálisok elvesztették egyetlen bázisukat, a fővárost.

alakulásában, a hidegháborús légkörben alkalmazott politikai módszerek — lehetetlenné tették, hogy régi koncepciójuk megújuljon és alkalmazkodjék az új helyzethez.

Programjuk, ideáljuk 1944–45-ben is az volt, ami korábban, miközben a talaj, amelyen ezt hirdetni kívánták, teljesen kicserélődött. Ezért az 1944 végéig egészében véve progresszív program elkerülhetetlenül vált ismét ellenzékivé; ezért fordultak szembe egyes képviselői a népi demokrácia felé haladó új rendszerrel és külső, valamint belső erőtényezőivel; ezért keresték és találták meg partnereiket elsősorban az ellenforradalmi rendszer kormánypárti politikusai között — míg végül 1948–1949-re a politikai harc teljesen felmorzsolta a szétszórt, erőtlen liberálisokat. A vezetők egy része elhagyta az országot, az itthonmaradottak pedig teljesen visszavonultak. A liberális pártok régi tagságának, szavazóinak tömege azonban alkalmazkodott az új rendszerhez, és beépült abba.

Az idő nemcsak a pártok és programjaik felett járt el; nem kímélte az embereket sem. Ennek a generációnak ma már alig vannak élő tagjai, s így a liberális polgári ellenzék története minden tekintetben történelemmé vált.

RÖVIDÍTÉSEK

ált.	általános
biz.	bizalmas
BM	Belügyminisztérium
cs.	csomó
eln.	elnöki
főpolg. m.	főpolgármester
Főv. Lvt.	Fővárosi Levéltár
gyűjt.	gyűjtemény
ir.	irat, iratok
jkv.	jegyzőkönyv
közgy.	közgyűlés
közig.	közigazgatási
ME	miniszterelnökség
MT	minisztertanács
Napló 1920—22	Az 1920. február 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója
Napló 1922—27	Az 1922. június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója
Napló 1935—39	Az 1935. április 27-ére hirdetett országgyűlés naplója
Napló 1939—44	Az 1939. június 10-ére hirdetett országgyűlés naplója
OL	Országos Levéltár
PI Arch	Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete Archivuma
pol.	politikai
polg. m.	polgármester
res.	reservata, bizalmas
ü. o.	ügyosztály

KÉPEK

1. Sipőcz Jenő (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, a következőkben MMM)
2. Bárczy István (MMM)
3. Együtt a közgyűlés (MMM)
4. Ripka Ferenc (MMM)
5. Vámbéry Ruzstem (MMM)
6. Vázsonyi Vilmos (MMM)
7. Balkányi Kálmán (MMM)
8. Wolff Károly (MMM)
9. Vázsonyi János (MMM)
10. A Városháza épülete, ma Budapest Főváros Tanácsa, Budapest, V. Városház utca 9–11. (MMM)
11. Rassay Károly (MMM)
12. Ujság 1928. február 19. Korabeli karikatúra
13. Ujság 1929. április 21. Korabeli karikatúra

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Fehér József

Műszaki szerkesztő: Merkly László

Terjedelem: 11,25 (A/5) ív + 0,25 (A/5) ív melléklet — AK 1523 k 7274
71.72198 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

1. Sipőcz Jenő



2. Bárczy István

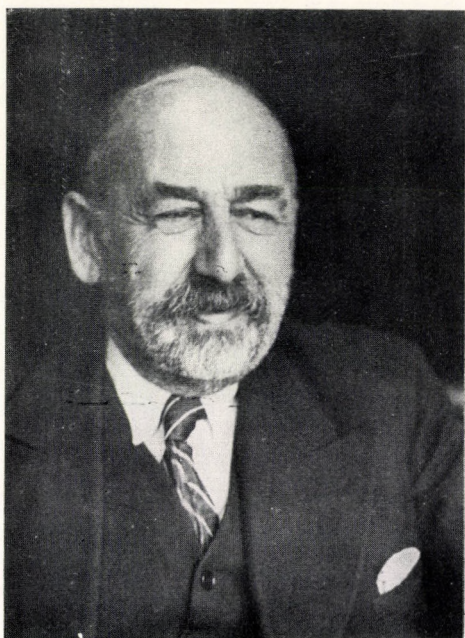


3. Együtt a közgyűlés





4. Ripka Ferenc



5. Vámbéry Rusztem



6. Vázsonyi Vilmos



7. Balkányi Kálmán



8. Wolff Károly



9. Vázsonyi János



10. A Városháza épülete



11. Rassay Károly

A NUMERUS CLAUSUS-VITA SZÓNOKAI

(MÁDARAS MOST MEGJELENT KÁRIKATÚRA-KÖNYVEDŐL)



12. Ujság 1928. február 19.
(Korabeli karikatúra)



13. Ujság 1929. április 21.
(Korabeli karikatúra)

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

A sorozatban megjelent

1. HAJNAL ISTVÁN
A Baththyány-kormány külpolitikája
- 2-3. RÉVÉSZ IMRE
Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából
4. WITTMAN TIBOR
Az „árforradalom” és a világpiacon kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566–1618)
5. KOVÁCS ENDRE
Magyar–dél-szláv megbékélési törekvések 1848–49-ben
6. LACKÓ MIKLÓS
Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén
7. MAKSAY FERENC
Paraszság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon
8. V. WINDISCH ÉVA
Közlöny (1848–1849)
9. MÁLYUSZ ELEMÉR
A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog
10. BERLÁSZ JENŐ
Az erdélyi jobbágság gazdasági helyzete a XVIII. században
11. M. KONDOR VIKTÓRIA
Az 1875-ös pártfúzió
12. I. TÓTH ZOLTÁN
Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)
13. HECKENAST GUSZTÁV
Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban
14. TOKODY GYULA
Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai terv (1890–1918)
15. HAJDÚ TIBOR
Március huszonegyedik (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)
16. GONDA IMRE
Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés
17. DOLMÁNYOS ISTVÁN
Mezőfi és a koalíció
18. MARKÓ ÁRPÁD
Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárkapitány, 1781–1833)
19. MUCS SÁNDOR
A Magyar Néphadsereg megszervezése (1944. december 21–1945. május 8.)
20. JEMNITZ JÁNOS
Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről
21. HERMANN ZSUZSANNA
Az 1515. évi Habsburg–Jagello-szerződés
22. GERICS JÓZSEF
Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái
23. DIÓSZEGI ISTVÁN
Ausztria-Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878–1879)
24. LUKÁCS LAJOS
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben
25. S. SOÓS KATALIN
A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919)
26. BÓNIS GYÖRGY
Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom

27. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben
28. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi századok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)
29. PERJÉES GÉZA
Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)
30. SERFŐZŐ LAJOS
A KMP tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925–1945)
31. IRINYI KÁROLY
A Naumann-féle „Mitteleuropa”-tervezet és a magyar politikai közvélemény
32. ORMOS MÁRIA
Az 1924. évi magyar államkölcson megszerzése
33. KANYAR JÓZSEF
Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945)
34. TOLNAI GYÖRGY
A paraszti szövő-fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840–1849)
35. SZILÁGYI JÁNOS
Munkáosztályunk általános műveltségi helyzete 1919–1945 között
36. FARKAS DEZSŐ
A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917–1919)
37. BÁCSKAI VERA
Magyar mezővárosok a XV. században
38. RÉVÉSZ IMRE
Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből
39. POGÁNY MÁRIA
Tőkés vállalkozók és kubikus bérmunkások a Tisza-szabályozásnál a 19. sz. második felében
40. PAULINYI OSZKÁR
A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban
41. VARGA JÁNOS
A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái. 1767–1849
42. SZOKOLAY KATALIN
Az osztrák-magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején
43. SZENDREY ISTVÁN
Egy alföldi uradalom a török hódoltság után
44. SOMOGYI ÉVA
Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861–1907)
45. Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról
46. KISS JÓZSEF
Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig (1867–1895)
47. S. LENGYEL MÁRTA
Reformersors Metternich Ausztriájában
48. SZAKÁTS SÁNDOR
Állami gazdaságaink helyzetének alakulása (1945–1948)
49. SZAKÁLY FERENC
A parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században
50. FEHÉR ANDRÁS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus–1921
51. SZŰCS JENŐ
A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge (Hozzászólás egy vitához)
52. KÁLDY-NAGY GYULA
Magyarországi török adóösszeírások
53. HECKENAST GUSZTÁV
Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban
54. SARLÓS BÉLA
Deák és Vukovics (Két igazságügy-miniszter)
55. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről
56. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Kővár vidékének társadalma
57. L. GÁL ÉVA
Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa
58. MÁLYUSZ ELEMÉR
Az V. István-kori gesta

